

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A MILLENNIUM ÉVE – A BÉLAKÚTI/PÉTERVÁRADI
APÁTSÁG KÖVEI

GEROLD LÁSZLÓ HATVANÉVES
BÁNYAI JÁNOS, NÁNAY ISTVÁN, NÉMETH ISTVÁN,
KOLTAI TAMÁS, SZELI ISTVÁN, UTASI CSABA
ÉS JUNG KÁROLY ÍRÁSAI

GOBBY FEHÉR GYULA, PINTÉR LAJOS
ÉS JÓDAL RÓZSA PRÓZÁJA

FARAGÓ KORNÉLIA ÉS SZÓKE ANNA TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRITIKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2000

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

A millennium éve – A bélakúti/péeterváradai apátság kövei 629

Gerold László hatvanéves

Gerold László: Előszó a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikonhoz 632

Gerold László: Mintaív a lexikonból 644

Bányai János: A színikritika méltósága és a színház szeretete 655

Nánay István (Budapest): A „korszerűtlen” kritikus 660

Németh István: Laci zsebtükörben 663

Koltai Tamás (Budapest): Levélféle európai hírnökünknek 667

Szeli István: Előre a pályán 670

Utasi Csaba: Szemben a nemolvasás pannon hagyományaival 675

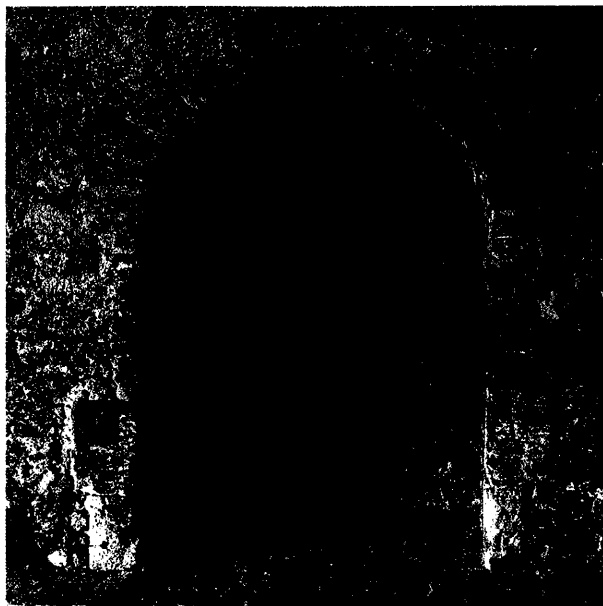
Jung Károly: A bakszélről 679

Henrik Nordbrandt dán költő versei 687

Sulyok Vince (Oslo): Jegyzet a költőről 691

Gobby Fehér Gyula: Vette az ő népét (*novella*) 694

A MILLENNIUM ÉVE

A BÉLAKUTI/PÉTERVÁRADI APÁTSÁG KÖVEI

Csaknem 800 éve lehet annak, hogy a Pétervárad helységnevé – Petro de Varadino, Petrikon, Peturwarad alakban – megjelent a mai Bácska délkeleti részén, a Duna mellett, Újvidék táján (amely ezen a néven csak 1748-ban született), de már valamivel több mint 750 esztendeje annak is, hogy a településnév átvándorolt a folyó túlsó partjára, Szerémség északkeleti részére, ahol az ottani szikla tetején ma is áll a XVIII. század elején befejezett hatalmas erőd, a Duna Gibraltárja, s viseli most már egyedül az egykori vándornevet.

A telep névadója Tőrefi Péter, akinek a XII. század vége felé, a Duna mindkét oldalán hatalmas birtokai voltak, révet is működtetett a két part között, ami fontos előfeltétele volt annak, hogy a helynév rátapadjon a szerémségi oldalra, s ott állandósuljon. A révek egyébként másutt is lehetővé tették, hogy a két szemközti parton kettős települések jöjjenek létre (Magyarkanizsa–Törökkanizsa, Óbecse–Törökbecse).

Tőrefi Péter azzal vált történelmi személlyé, hogy részt vett az elégedetlenkedő főurak Bánk bán-féle összeesküvésében. Ő volt az, aki 1213. szeptember 28-án behatolt a pilisi erdőkben felállított uralkodói sátorba, s kardjával felkoncolta Gertrúd királynét, II. Endre feleségét. A sebtében hazatérő király karóba húzatta a gyilkost, vagyonát pedig elkobozta.

Utóda, IV. Béla a péterváradi szikla lábánál, az Ököröd völgyben egy cisztercita monostort alapított, és az 1237-ben kiállított adománylevelében bőven ellátta javakkal, nagyobb részét a Tőrefi-féle birtoktestekkel. A Franciaországból érkező „szürke barátok” hálából Belae Fons-nak, azaz Bélakútnak nevezték el szerzetházukat, amelyet azonban a XIV. század derekától már péterváradi apátságnak is nevezte a humanista Váradi Péter.

A tatárjárás után (1241–42) a bélakúti apátság szerzetesei felköltöztek a biztonságosabb Duna-parti szikla tetejére, ahol a XIII–XIV. században, jövedelmeik gyors gyarapodásával, nagyszabású építkezésekbe kezdtek: fellegvárat, hatvan méter hosszú, háromhajós bazilikát, lakótornyot, gazdasági épületeket emeltek. A középkori épületegyüttest hatszög alakú, héttornyú várfal vette körül.

A ciszterciták a művelődés legkülönfélébb ágaiban szereztek maguknak érdemeket, legtöbb helyen azonban a mezőgazdaság fejlesztésében jeleskedtek. Itt a Champagne-ból, Franciaország híres borvidékéről érkező barátok a római korban már virágzó szőlőtermesztést élesztették fel, fogalomná tették a szerémségi bort, amely a középkorban a leghíresebb szőlőnedű volt. A borkereskedelmet is kézben tartották, úgyhogy a XIV. században, évi jövedelmük alapján, a korabeli Magyarország leggazdagabb monostorának számított!

Ennek megfelelőek lehettek az apátsági épületek is, amelyek még a török korban is álltak. „Tornyainak csúcsáig nem ért fel a tekintet nyila, árknak fenekéig nem hatolt le a napsugár” – ilyen dagályos stílusban írta le az egyik török forrás az akkor már elhanyagolt citadellát. Falai még a török után is álltak, de az új erőd építése előtt, 1689-ben, az osztrák

aknászalakulatok felrobbantották, úgyhogy felszíni nyoma nem maradt, térelrendeződéséről csak négy hadmérnöki alaprajz maradt fenn a bécsi hadimúzeumban. Ezek alapján Radovan Bunaržić, az újvidéki Városi Múzeum régésze ásatásokat folytatott, feltárta a középkori bazilika és a vár alapfalait (képünkön: a várfal fali fülkéje). A további, módszeres feltárás azonban abbamaradt.

A péterváradi apátsággal kapcsolatos sok ismert vagy már elfelejtett kutatási eredmény számbavételére, egy helyre gyűjtésére és rendszerezésére Takács Miklós vállalkozott (A bélakúti/péterváradi ciszterci monostor, 1989).

Az újabb levéltári kutatások további adatokkal gazdagították a neves középkori monostor történetét, de az ásatásokat, sajnos, semmi sem pótolhatja . . .

KALAPIS Zoltán

GEROLD LÁSZLÓ HATVANÉVES

ELŐSZÓ A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALMI LEXIKONHOZ*

GEROLD LÁSZLÓ

A magyar irodalomban és könyvkiadásban nemcsak jelentős múltja, hagyománya, hanem ismét divatja van a lexikonírásnak, melynek hátterében, mint mindennek, ami időnként elterjed(het), mélyebb, indokoltabb magyarázatát kell/lehet látni, találni. Az egyik, ha nem is talán a legjelentősebb, de mindenképpen a legidősebb magyarázat, hogy az utóbbi két, de inkább egy évtizedben, semmiképpen sem függetlenül a rohamos műszaki fejlődéstől, megnőtt az adatok becslése, az irántuk mutató igény, a ténszerűség szerepe. Nem véletlen, hogy az utóbbi évtizedben rendszeresült a *Ki kicsoda?* típusú életrajzi lexikonok kiadása. De említhetném azt az evidenciát is, hogy a meglévő irodalmi lexikonoknak, mint például az Akadémiai Kiadó (1963, 1965) Benedek Marcell főszerkesztésében megjelentetett háromkötetes Magyar irodalmi lexikonjának – hogy a mostanság forgalomban levő „aktuális” nagylexikon, a Péter László irányításával készült *Új magyar irodalmi lexikon* (közkeleten: UMIL, 1994) közvetlen elődjét említsem példaként – szemlélete elavult, tartalma kiegészítésre, pótlásra szorult, illetve hogy a legújabb lexikonok (l. UMIL) is rövid néhány év után pótlásra, sőt pontosításra szorulnak; használhatósági idejük fölöttébb megrövidült. Hasonlóképpen az a mozzanat sem mellőzhető, hogy századunkban a magyar irodalom – nem függetlenül a politika teremtette körülmények-

* *A Forum Könyvkiadóban szerkesztés alatt áll Gerold László egyszemélyes munkája, a Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000), amely előreláthatólag ez év decemberében jelenik meg. Itt a készülő mű előszavát közöljük az A betűs mintáival együtt.*
(A szerk.)

től – vitathatatlan egységes jellege, mivolta ellenére regionalizálódott; az egy és oszthatatlan irodalomban kialakult és örvendetesen kifejlődött a Magyarország határain túl, kisebbségben élő magyarok irodalma (a magyar irodalmak!), amelyek természetes igénye a területileg összetartozó, az életkörülményekből következően specifikus jegyekkel rendelkező szellemi közösséget alkotó írók és irodalmárok munkásságának irodalomtörténeti, következőképpen pedig lexikonszerű feldolgozása és bemutatása. Amint ezt Bori Imre 1968-tól immár öt kiadást megért jugoszláviai magyar irodalomtörténete, a hetvenes évek elején készült, két kiadásban is megjelent Kántor Lajos–Láng Gusztáv-féle *Romániai magyar irodalomtörténet 1945–1970 c. áttekintés*, a Bence Lajos 1994-ben kiadott (1996-ban bővített) *Írott szóval a megmaradásért c.*, A szlovéniai magyarság 70 éve alcímet viselő összefoglaló, illetve az 1981-től megjelenő, eddig három kötetet számláló *Romániai magyar irodalmi lexikon* (főszerkesztő Balogh Edgár, majd Dávid Gyula) vagy az 1997-ben kiadott, Fonód Zoltán főszerkesztette *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995* tanúsít(hat)ja, de említhetném akár az Erdélyi Erzsébet–Nobel Iván jegyezte legújabb vállalkozást (*A határon túli magyar irodalom kislexikona*, 2000) bizonyosságul arra, miért van immár szükség jugoszláviai magyar irodalmi lexikonra (is), mégha a jugoszláviai jelző mostanra és egyre inkább meglehetősen vitathatóvá is vált.

Annak ellenére, hogy a jugoszláviai magyar irodalom íróinak munkásságát, ill. intézményes formáit kötetbe gyűjtő hagyományos lexikon eddig nem készült, bizonyos előzményeket illik számon tartani: a *Reggeli Újság mindentudó lexikona és idegen szavak szótárát* (1939), Majtényi Mihály, Herceg János emlékeket idéző kötetét (*A magunk nyomában*, 1961; *Szikra és hamu*, 1963, ill. *Két világ*, 1972; *Előjáték*, 1975), Kalapis Zoltán életrajzi kalauzait, Csáky Sörös Piroska könyv- és kiadói bibliográfiáit (*A jugoszláviai magyar könyv 1945–1970*, 1973; *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*, 1988; *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1957–1983*, 1984; *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999*, 2000), Pató Imre könyveit (*A Híd repertórium 1934–1941*, 1976; *A Hétről-Hétre repertórium*, 1984), Hornyik Miklós munkáját (*A Mi Irodalmunk 1930–1933*, 1986), a Hungarológiai Intézet indította bibliográfiai füzetek sorozatát (*A jugoszláviai magyar folyóiratok és lapok magyar 1968. [1969. 1970.] évi irodalomtörténeti repertórium*), amely 1971-től A jugoszláviai

magyar irodalom [...] évi bibliográfiájaként állandósult, Kiss Gusztáv-Farkas Attila folyóirat-bibliográfiáját (*Üzenet 1971–1997*, 1998), a mellékletként publikált Új Symposion-repertóriumokat, a Szirmai-művek bibliográfiáját, Kolozsi Tibor kétkötetes szabadkai sajtótörténetét, a válogatott kötetekhez készült bibliográfiákat stb. Ugyanakkor tény, hogy az adatpublikálás terén még sok a pótolnivaló. Csak kéziratos, nehezen használható Kalangya-repertóriumunk van, sajnos, nincs teljes Híd-repertórium, de nincs Magyar Szó-Kilátó-, 7 Nap-, Ifjúság-, vagy akár Reggeli Újság-, Bácsmegyei Napló-, Új Hírek-, Torontál-repertórium sem, ami a lexikonírást éppen úgy megnehezíti, mint a kutatói érdeklődést, az általános tájékozódást.

Kétségtelen, megannyi részmunka ellenére is mind a diákság, mind pedig az irodalmunk iránt érdeklődést mutató olvasók, akárcsak a naponta adatokkal dolgozó, s ezek pontosságát nem mellőzhető hazai és külföldi szerkesztőségek régóta érzik egy jugoszláviai magyar irodalmi lexikon szükségét – jóllehet Bori Imre nemcsak több kiadást megért, de kiadásról kiadásra gondosan bővített jugoszláviai magyar irodalomtörténete az adatok bősége folytán részben lexikonként is használható –, ezért merem remélni, mindannyiunk igénye irodalmunk immár nyolc évtizedes életének lexikonszerű áttekintése, adatainak megismerése, felidézhetősége. Annál is inkább, mert ez a kiadvány, a rokon típusú lexikonokhoz hasonlóan, egyrészt a szerzői adatok mellett az irodalmi élet vonatkozásában tartalmazni igyekszik mindazt, amit kiváló fejlődéstörténeti monográfiájában az irodalomtörténész Horváth János az irodalmi tudat kialakulásának, létezésének tartozékaként, az irodalmi életet meghatározó, befolyásoló szakmai és nyilvánosságbeli tényezőként említ. Ennek értelmében a lexikon önálló szócikkekben tárgyalja az irodalmi folyóiratokat, mellékleteket, az irodalmi jellegű, vonatkozású írásokat is publikáló lapokat, a kiadókat, a könyv- és füzetsorozatokot, az antológiákat, az összefoglaló bibliográfiákat, az irodalmi társaságokat, a pályázatokat, a díjakat, az állandó rendezvényeket. Másrészt pedig tartalmazza az irodalommal érintkező szakterületek (nyelvészet, folklór, művelődéstörténet, társadalomtudományok, régészet, történelem, publicisztika stb.) művelőinek életét és munkásságát bemutató szócikkeket, ill. felvette azokat a képzőművészeket és rendezőket, akiknek közvetlen kapcsolatuk volt/van a jugoszláviai magyar irodalommal (vagy íróportrékat rajzoltak és adtak ki könyv formájában,

vagy jugoszláviai magyar író drámáját rendezték hivatásos színházaink egyikében). Sajnos, az egyéni lehetőségek, de az időkorlátok miatt is, ez a kiadvány nem tekinthető olyan mértékben irodalmi lexikonnak, ahogy a címe jelzi, s mint kiinduló elvként magamnak meghatároztam. Eredeti elképzelésem szerint az irodalmi jelleg szerzői szócikkeket az különböztette volna meg a többitől, hogy az élet- és pályarajzi adatok meg a művek és az ezt követő ún. szekunder bibliográfia között az írók munkásságát bemutató, áttekintő s részben – esszészerűen – értékelő „fejezet” kapott volna helyet, míg a nem szép- és elméletírók szócikkeiben ilyen rész nem szerepelt volna, egyszerűen azért, mert kellő hozzáértés híján nem vállalkozhatom a nem irodalmárportrék megrajzolására, akkor sem, ha a „kapcsolt területek” szerzői közül kizárólag azok szerepelnek a lexikonban, kiknek munkássága valamilyen formában érintkezik az irodalommal. Ami azonban a megjelenési időpontot érthetően betartani parancsoló szigor miatt ezúttal hiányzik a kötetből, az egy esetleges és nagyon remélt, nemcsak javított, hanem elsősorban a most kimaradt portrékkal kiegészített második kiadás része lehet. Addig azonban ez van, pontosabban, ami van, az előbb nevezhető adattárnak, mint hagyományos értelemben vett lexikonnak, jóllehet manapság lexikonként jegyzik a pusztán adatokat tartalmazó kiadványokat is. Ennek a munkának a szokásosnál terjedelmesebb vonatkozó irodalmi jegyzékével – amit a számos új adat mellett a „lexikon” legjelentősebb hozadékaként ajánlhatok használoinak figyelmébe – részben az eddigi lexikonhiányt kell(ene) pótolnia, részben pedig az érdeklődést kell(ene) segítenie.

A lexikonokkal kapcsolatos hagyományos kérdések közül a *miért* után következzen mondandóm a *kít*, a *mit* és a *hogyan* vonatkozásában.

A szerzői szócikk alapkritériuma (legalább) egy megjelent könyv. Nem valószínű, hogy a legjobb szempont a „belépőjegy” megváltásához, ha tudjuk, hogy az egykönyves szerzők felkutatása információk hiányában nemcsak a két háború közötti időszakban, hanem a mostani örvendetesen szerteágazó, de szinte követhetetlen kiadói tevékenység folytán nehéz, már-már lehetetlen, különösen, ha (érthetően) a magyarországi publikálást sem szeretnénk mellőzni. Jobb alapelv híján bár tudom, hogy a választott szempont több oldalról is könnyen vitatható. S nem is azért, mert ezzel a valamiképpen könyvhöz jutott (fél)dilettánsok is íróvá üttetnek (a lexikon elsősorban begyűjt s csak másodsorban minősít!),

inkább mert a szükség, a körülmények kényszerítik ki a kivételezést, az elv időnként történő, elkerülhetetlen feladását. Mentségre szolgáljon, hogy ez csak akkor következik be, ha a szerző – csak író, irodalmár – munkássága erre feljogosít: vagy nem volt alkalma munkáit kötetbe gyűjteni, mint a két háború közötti írók esetében többekkel történt, vagy ha perspektivikusnak ítélt kezdőről van szó, akinek a közeljövőben várhatóan kötete lesz/lehetne, s ezért előlegként megilleti egy szócikk a lexikonban, ami – tudjuk – nem éppen gyakorta készül. Ugyanakkor, azt hiszem joggal, érvényesítem a fenti elvet, amikor az egykor ígéretes tehetségként jelentkezőket, akik időközben hátat fordítottak az irodalomnak, csak a munkáikat tartalmazó gyűjteményes kiadásokban, csak a külön szócikkben szereplő antológia szerzői között jegyzem. Akárcsak az ún. népi önéletrajz-írókat, akik akkor kapnak külön szócikket, ha önálló kötetük van, ha gyűjteményes kötetben szerepelnek, akkor csak az antológiát bemutató címszóban fordulnak elő. Sajátos problémát jelentett az önéletrajzaikat megjelentető képzőművészek esete. Lehet, hogy túl szigorúan, de úgy döntöttem, hogy a sokszor nem is önállóan, írói ambíciókkal s módon végső formába öntött emlékezéseket nem tekintem alkalmas belépőnek abba a lexikonba, amelyet elsősorban mégis jugoszláviai magyar irodalmi lexikonnak kell tekinteni.

Külön gondot jelent a fordítók kérdése. Róluk a legtöbb lexikon megfeledez, talán kényelmi okokból, talán mert a célként kitűzött teljesség elve velük kapcsolatban legkevésbé érvényesíthető. Esetünkben kétféle fordítóra kell(ett volna) gondolni, azokra, akik a jugoszláviai magyar irodalmat más nyelveken szólaltatják meg, s azokra, akik azon elvek alapján, mint az írók beletartoznak a jugoszláviai magyar irodalomba, s valamilyen idegen nyelvről irodalmi műveket fordítanak és jelentetnek meg. Személyek vonatkozásában a fordítók esetében voltam a legigazságtalanabb, amikor teljes mértékben mellőztem a magyarról fordítókat, akiket felkutatni, adataikat a zsinórmértékül használt séma szerint szinte lehetetlen (nem néhányukat, hanem mindet, mert itt is a teljesség elve a meghatározó!), ill. amikor úgy döntöttem, hogy csak a Bazsalikom Műfordítói Díjban részesült, magyarra fordítók életét, munkásságát tárgyalom külön szócikkben. (Egy későbbi kiadásnak ezeket a – szükségszerű, tudatos – mulasztásokat esetleg pótolnia kellene.)

A fordítóknál is mostohább a szerkesztők sorsa a lexikonban. Csak az őket alkalmazó intézménnyel vagy irodalmi melléklettel kapcsolatban említődnek, ha nincs saját kötetük, önálló szócikket nem kapnak.

A nem személyi szócikk kritériuma, hogy jugoszláviai magyar irodalmi jelleg vagy irodalommal kapcsolatos tárgyról van-e szó, ill. ha igen, milyen mértékben tekinthető általános vonatkozásúnak. Igyekeztem felvenni minden magyarul megjelent antológiát, amelyben jugoszláviai magyar írók szerepelnek, s felvettem az irodalmi, ill. az irodalommal is kapcsolatos évkönyveket és naptárakat, az irodalmi kiadókat és azokat a kiadókat, amelyek megjelentetnek jugoszláviai magyar irodalmi műveket is (a két háború közötti kiadókkal többnyire adós maradtam!). Hasonló elv alapján döntöttem az intézmények, a rendezvények, a díjak esetében. Az utóbbiak közül a tisztán irodalmi jellegűek mellett igyekeztem nem megfélemlíteni az irodalomhoz is kötődőekről, amelyeket írók is kaphatnak/kaptak, amit külön is jelzek. Díjaink önálló címszavakban és a díjazottakról szólóakban egyaránt olvashatóak, de az ún. „belső” szerkesztőségi díjakat a szerzői szócikkek nem tüntetik fel. Külön kérdésként merült fel a magyarországi díjak, ill. a nem irodalmi díjak említése. Mindkét esetben úgy jártam el, hogy igyekeztem kiszűrni a legjelentősebbeket, az irodalmiak közül a legrangosabbakat, a nem irodalmiak közül pedig a legmagasabb állami elismeréseket. Nem volt kétséges, hogy a folyóiratok, mellékletek, rovatok, társaságok közül a kizárólag irodalmiak kapjanak helyet a lexikonban. Az újságok közül elsősorban az ún. nagy lapokat tárgyalom külön szócikkben, megemlítve irodalmi mellékleteiket, rovataikat is. Szinte megoldhatatlan feladat a kis vagy vidéki újságok feldolgozása. Nemcsak azért, mert féltő, hogy néhány létezéséről tudomásunk sincs, s óhatatlanul kimaradnak, hanem mert az irodalomhoz való kötődésük is igencsak esetleges, rendszertelen. Hogy néhány ilyen lap mégis helyet kap a lexikonban, az inkább a példa kedvéért történik, s nem jelent értékelést is. A vidéki újságok esetében egy esetleges második kiadásban két megoldás kínálkozik, vagy mindet külön tárgyalni, vagy vidéki lapok összefoglaló szócikkben sorolni fel őket. Hasonló megoldást kellene választani a többszerzős hely- és egyháztörténeti kiadványok esetében is. (Az egy- s kétszerzős művekkel nincs gond, megtalálhatók szerzőjük/szerzőik címszavában.) Általában talán szerencsés megoldás lenne összefoglaló címszavakat használni. Így az, akit az antológiák, díjak, kiadók, nyomdák, pályázatok,

sorozatok, irodalmi rendezvények stb. érdekelnek, egy-egy közös címszóból tájékozódhatnak, mielőtt a részletek iránt érdeklődne.

Mindezek a gondok, kérdések számomra a lexikonírás kezdetétől s a munka egész menete során ismertek voltak, nyomasztottak, de hogy nem mind s nem a kívánt formában oldódott meg, azt ebben az előszóban is szükséges volt közölni, semmiképpen sem mentegetőzésként, inkább csak a feladat bonyolultságának, csapdáinak jelzése, ismerete érdekében.

Következzék a *hogyan?*

Alapelv a már említett (semmiképpen sem korlátlanágként értendő) teljesség igénye mellett a pontosság és az áttekinthetőség. A pontosság minden igyekezet ellenére is esetleges. Éppen úgy függ az egyéni felkészültségtől, figyelemtől mint a felhasznált, kapott (visszajuttatott kérdőívek) és a fellelt (bibliográfiák) források hitelességétől; az esetleges hibákért, pontatlanságokért velük közösen vállalom a felelősséget.

A személyes jellegű szócikk első fele gondolatjellel (–) elválasztott élet-, pályarajzi (munkahelyi) és irodalommal kapcsolatos részekre tagolódik. Ettől a műveket, műfordításokat felsoroló második ízületet, majd a műveket és a vonatkozó irodalmat tartalmazó harmadik részt sorköz választja el.

Minden címszót vastag (kövér)* betű „ugrat ki”, a szerzők vezeték- vagy családi nevét csupa NAGY, ún. VERZÁL (ÁCS) betű, utónevét pedig kisbetű (Károly) jelöli. A név után található *dőlt betűs* formában az eredeti családi név (*Kovács*), majd normál szedéssel az esetleges írói álnevek következnek. Ezt követi zárójelben a születés/elhalálozás helye és dátuma (ha valami nem ismert vagy bizonytalan, törtvonal közötti kérdőjel áll helyette vagy utána), majd a zárójel után kettőspont figyelmet a munkásság jellegére (költő, prózaíró, műfordító, kritikus, bibliográfus stb.), felsorolva minden lényegesnek ítélt formát, a sort az ún. civil foglalkozás (orvos, ügyvéd, pedagógus stb.) zárja. Ezután következnek – a lexikonírásra jellemző, óhatatlan sablon szerint – az életrajzi adatok közül az iskolázásra vonatkozóak: hol járt elemi/általános iskolába, hol, milyen középiskolába, s mikor végzett, hol milyen egyetemre, s mikor végzett, majd ponttal elválasztva, mintegy új „mondatban”, rendelkezik-e magiszteri vagy doktori fokozattal, ezt mikor s hol szerezte, ha irodalmi jellegű munkával, akkor mindkét tudományos fokozat esetében – *dőlt betűs* szedéssel – a pontos címet is feltüntettem,

* Nyomdatechnikailag ezt ezen a helyen nem tudjuk megoldani.

ha nem irodalmárról van szó, akkor csak a doktori munka címét idézem. Ezt a részt az esetleges akadémiai tagság adatai zárják. – Következnek a munkahelyi adatok, ha odahagyott munkahelyről (vagy nyugdíjas státusról, ill. külföldre távozásról) van szó, akkor az időpontot jelölő évszám után kettőspont áll (1990: nyugdíjas, 1995: Németországban él), amit a munkahely vagy a munkakör megnevezése követ (1950–1964: a Magyar Szó munkatársa); ha pedig pillanatnyilag betöltött munkahelyről van szó, akkor az évszám után a -tól értékű kötőjelet (1999–) használok. – A „fejezet” harmadik, záró részében, még az életrajzhoz tartozva, de előlegezve, bevezetve egy esetleges portrét is, a kifejezetten irodalmi tevékenységeket említem, a szerkesztést, a fontosabb antológiákban való szereplést (a kevésbé ismert, a még nem befutott vagy a kevés adatú írók esetében) és/vagy időrendben a díjakat, kitüntetésekkel lehetőleg teljes hivatalos megnevezés szerint s évvel pontosítva: 1983: Híd Irodalmi Díj. (Az antológiacímeket mindig *dőlt* szedéssel közlöm: *Ákácok alatt*.)

Egy személyi szócikk következő „fejezete” az irodalmi jellegű műveket és (ha vannak) a műfordításokat tartalmazza. Az előbbit *dőlt betűs (kurzív) M.* az utóbbit ugyanilyen *Műford.* jelzés teszi a betűmezőben felismerhetővé. Ez a rész időrendben sorolja fel az önálló kötetek címét, műfaját (legtöbbször rövidítve), a megjelenés helyét (ha ez azonos a már közvetlenül előbb feltüntetettel, akkor az ugyanott jelentésű uo. rövidítéssel történik rá utalás) és évét, ha több kiadás is van, ezeket külön jegyzi a lexikon (ha nincs feltüntetett kiadási év vagy hely, akkor a hagyományos é. n./h. n. rövidítést használok, ha viszont a hiányzó adatra következtetni lehet, akkor erre törtvonalak közt történik utalás), hasonlóképpen jegyzem, ha létezik elő-, utószó, bevezető- (bev.), jegyzetíró, sajtó alá rendező (s. a. r.), válogató (vál.) stb. Egy mű adatait egymondatnyi egységnek tekintem, ezért vessző/pontosvessző tagolja, ill. zárja le ezeket. A művek jegyzéke lehetőség szerint minden kötetet tartalmaz, és feltünteti a fontosabb szerkesztéseket is. Nem tartalmazza viszont a képeskönyveket, a leporellókat, a tankönyveket és az írók nem irodalmi szakkönyveit, valamint az idegen nyelvű kiadásokat, kivéve, ha a művet a szerző írta más nyelven, ill. ha kétnyelvű kötetről van szó, ilyenkor a szócikk a fordítót is (ha nem a szerző) megnevezi. A művek között szerepelnek a hivatásos színházakban bemutatásra került drámák (cím, színház, év), ill. a rendezés adatai (szerző, mű, cím, színház, év) is. A Rádiószínház előadásait nem vettem föl a lexikonba.

Új „fejezet” a vonatkozó irodalom jegyzéke. Ez, említettem, azért szándékosan bővebb a lexikonokban szokásosnál, hogy az érdeklődők számára megkönnyítse a tájékozódást, ugyanakkor pótolja a hiányzó bibliográfiákat, ill. összegezi a meglevők adatait. Szeretném hangsúlyozni, hogy a bő válogatást nem a listakészítés vágya, hanem – ismervén a kutatásokkal járó súlyos gondokat – az eligazítás, a segítség igénye teszi indokolttá. Fenntartva és megőrizve a szelektálás szuverenitását, ügyeltem arra, hogy ne csak a magam véleményével azonos vagy rokon írásokat vegyem fel, hanem azokat is – természetesen, ha irodalmi mércéket alkalmaznak –, melyekkel esetleg mélységesen nem értek egyet. Ettől függetlenül nyilván nem kerülhetem el a vádat, hogy a megnevezett méltatók, a kritikusok között vannak saját szerzőim, elsősorban azok, akik véleményében hiszek, szakmai ítéletében megbízok, mégha közülük nem is vélekedik mindenki hozzám hasonlóan egy-egy műről vagy opusról.

A dőlt betűs *Ir.* rövidítéssel kezdődő részben időrendi sorrendben sorolom fel a fontosnak ítélt monográfiákat, tanulmányokat, kritikákat, bibliográfiákat, olykor interjúkat, cikkeket is. Összefoglaló művek esetében az utolsót vagy a kérdéssel kapcsolatosan legteljesebbnek ítélt változatot tüntetem fel. Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténete közül az 1998-as, legutolsó változat mellett döntöttem – minden esetben feltüntettem, ha a kötetben az illető szerző külön címmel megjelölt fejezetet kapott –, azokban az esetekben viszont, amikor a két háború között élt íróról több tudható meg az 1968-as, első összefoglalóból, akkor erre a kiadásra utalok. Ha a figyelmet érdemlő vonatkozó dolgozat utóbbi könyvben is olvasható, s így hozzáférhetőbb, akkor erre hívom fel a figyelmet, lehetőleg úgy, hogy a szerző családnevének nagy (VERZÁL), utónevének pedig normál típusú betűvel való említése után, ettől vesszővel elválasztva közlöm a munka címét, majd – ha lehet – az első közlés évét, ami kivált akkor lehet fontos, ha ez a publikálás évekkal megelőzte a kötet megjelenését, majd egyenlőségjel (=) közbeiktatásával és a szerző nevének kezűbetűi után, következnek a kötet adatai (cím, a kiadás helye – ha ez azonos az előtte levővel, akkor erre az uo. rövidítés utal – és éve). A bibliográfia köteteken kívül folyóiratokban és lapokban fellelhető írásokra is hivatkozik: a szerző neve és a dolgozat címe után a folyóirat/lap neve következik legtöbbször rövidítve (amit a rövidítések jegyzéke segít megfejteni), majd írásjel közbe-

iktatása nélkül a kiadás éve, ill., ha folyóíratra történik hivatkozás, akkor törtvonal után az évfolyamon belüli sorszám (vagy ha a számozás folyamatos, akkor ez) következik, oldalszám nélkül, ha viszont lapra történik hivatkozás, akkor a teljes dátum (év, hó – rövidítve –, nap) következik, évfolyam és oldalszám nélkül. Abban az esetben, ha nem sikerült megállapítani a folyóirat évfolyambeli számát, akkor vagy kivételesen lapszámot tüntetek fel, vagy (mint gyakran a Nyugat esetében) a kötet számát (I/II.). Míg a műveket felvonultató részben a kiadás helyének ismétlése esetében utaló rövidítést használok (uo.), a folyóiratok és lapok esetében az áttekinthetőség érdekében mindig kiírom (rövidítve) a forrás címét. Mind a primér, mind pedig a szekunder irodalomjegyzékben az egyes tételeket pontos vessző választja el, s ha a név vagy a cím ismétlődik, akkor ezek helyett tildet (~) használok.

A nem szerzői szócikkek ugyancsak vastag (kövér) betűvel szedve (Ady Társaság; Agapé; Ákácok alatt I–II.; Alföld; Alkotók Gyűlése; Aracs-díj stb.) szerepelnek a lexikonban. A cím/név után zárójelben a megjelenés, ill. az alapítás (és a megszűnés) éve található, hogy ma is egzisztáló formáról van szó (díj, folyóirat, melléklet, újság, sorozat), azt az évszám utáni kötőjel mutatja (1971–). Az alapinformáció a zárójelbe tett évszám után olvasható a szócikk „műfaja” (antológia, melléklet, folyóirat, napilap, könyvsorozat, irodalmi rendezvény stb.), kivétel, ha ezt már maga a név (Sinkó-díj, Agapé Kiadó stb.) is tartalmazza. Majd gondolatjelnyi szünet után következik a szócikk közelebbi meghatározása és legfontosabb adatainak felsorolása. Ha irodalomjegyzék is készült az adott címszóhoz, ez a személyi szócikkek esetében alkalmazott elvek alapján készült.

A lexikon szerves részének kell tekinteni a rövidítések jegyzékét.

Végezetül arról, ami ebben az előszóban semmiképpen sem maradhat említés nélkül: a jugoszláviai jelző értelme, jogossága, illetve az egyszemélyes szerzőség kérdése.

Az elsőt a felölelt, a kiadás címébe is tartozó időszak (1918–2000) kezdete egészen a kilencvenes évekig kétségtelenné teszi. Tény azonban, hogy Jugoszlávia már majd egy évtizede nem létezik abban a formában, azon földrajzi határok között, mint a két háború között, főleg pedig mint 1945 után szinte fél évszázadig létezett, de a sokévi állami összetartozás folytán méltánytalanság lenne nem venni tudomást a maroknyi szlovéniai és horvátországi magyar íróról, akik akkoron éppen

úgy jugoszláviai magyar írókként figuráltak, mint a vajdaságiak. Felmerülhet(ne) esetleg a délvidéki jelző használata, ami azonban itt sohasem volt igazán honos, elsősorban ezért nem tartom szerencsés változtatnak, s a szlovéniai meg a horvátországi írókra nem is vonatkoztatható.

A határok megváltoztatása mellett a politikai s gazdasági helyzet előidézte kivándorlás is felvetheti, hogy a több éve már nem Jugoszláviában élő, innen elköltözött írók még jugoszláviai magyar íróknak tekinthetők-e, következésképpen jogosult-e felvételük a lexikonba. Függetlenül, hogy ezt a kérdést közülük önmagában és önmagával ki hogyan rendezte el, amire részint talán utalhat az a tény, hogy közülük ki küldte vissza a hozzá eljuttatott kérdőívet s ki nem (bár ez mulhat hanyagságon vagy máson is), de mellőzve a személyes, s végső soron mégiscsak magánjelleű érveket, vonatkozásokat, kivétel nélkül mindannyian helyet kapnak, helyet kell hogy kapjanak a lexikonban, annál az egyszerű s megkerülhetetlen oknál fogva, hogy pályájukat jugoszláviai magyar íróként kezdték, sokuknak írásága itt bontakozott ki. Hogy épp a távozás, a kapcsolatok megszakadása miatt az utóbbi évek élet- és pályarajzának alakulásáról olykor nem sikerült semmit sem vagy csak keveset megtudni, az a lexikon írójának munkáját nehezítette meg, nem kívánt részlegességet kényszerített rám, amit azzal próbáltam menteni, hogy az adott szócikk irodalmi tekintetben (művek, bibliográfia) semmiben sem különbözzön a többitől.

Szólni kell arról is, hogy volt író, aki kérte, ne szerepeljen a lexikonban. Kérésüknek, sajnálom, nem tehetek eleget. Lexikonba történő felvételhez ugyanis nincs szükség szerzői jóváhagyásra. Legfeljebb az olvasóval együtt sajnálattal nyugtázhatom, hogy az információk megtagadása miatt az adott szócikk adatszegényebb a többinél. Ilyesmi máskor is előfordul, elsősorban a két háború közötti szerzők esetében van rá példa, hogy kellő információk hiányában fogalmazódott meg egyik-másik szócikk. Ezek élet- és pályarajzi része természetesen nem a felállított s jelzett sablon szerint készült, kevésbé adatszerűen, inkább elmesélt formában íródott.

A másik jelzett fontos kérdés az egyszemélyes szerzőség kérdése. Ez nem jelent számomra problémát, mert bár tudom, hogy szemben a kétszáz évvel ezelőtti, vagy a múlt századi felfogással és gyakorlattal, ma a kollektív lexikonok korát éljük, az egységes szemlélet érdekében és az áttekinthetőség céljából, amit ez a nem túl terjedelmes anyag

lehetővé tesz, választottam a soha be nem fejezhető lexikonírásnak ezt a ma szokatlanabb változatát. (A választás helyességét, hitem szerint, az esetleges második, bővített kiadás portréi egyértelműen alá fogják támasztani.) Anyagot gyűjteni csapatra van szükség, de lexikont írni mégis inkább egy emberre háruló feladat, mert így valósítható meg igazán a szemlélet és a stílus szükséges egysége.

És különben is a látszat csal: ennek a szerzői lexikonnak nagyon sok munkatársa volt. Mindazok, több százan, akik a kitöltött kérdőíveket visszajuttatták, amit mindannyiuknak hálásan köszönök, önzetlen segítségükben a munkám iránt megnyilvánuló bizalmuk jelét látom. Külön köszönettel tartozom mindenkinek, aki más módon is hozzájárult ahhoz, hogy a jugoszláviai magyar irodalmi lexikon elkészülhessen, legfőképp pedig önzetlen és szorgalmas adatszolgáltóiimnak, akiket név szerint illene felsorolni, de nehogy valakit megsértsek azzal, hogy kihagyom, ettől eltekintek.

MINTAÍV A LEXIKONBÓL

GEROLD LÁSZLÓ

A

ÁCS Károly; *Kovács* (Szabadka, 1928. szept. 8.): költő, műfordító, szerkesztő. – Az elemi iskolát és a gimnáziumot (1947) szülővárosában végzi, jogot Belgrádban tanul. – Egyetemi tanulmányai alatt a Radio Jugoszlavija lektora és fordítója. 1950–1964: a Magyar Szó munkatársa, a külpolitikai rovat szerkesztője, 1965–1975: a Híd fő- és felelős szerkesztője, 1976–1990: a Forum Könyvkiadó szerkesztője. 1990: nyugdíjas. 1995: Németországban él. – 1960, 1983: Híd Irodalmi Díj, 1974: Bazsalikom Műfordító Díj, 1990: Szenteleky Kornél Irodalmi Díj.

M. Kéz a kilincsen, v., Újvidék, 1953; Csönd helyett vers, v., uo., 1959; Napjaink éneke. A modern jugoszláv költészet antológiája, szerk., ford. (többekkel), uo., I. 1965, II. 1967; Menetrend dicsérete, v., uo., 1968; Ének füstje, füst éneke, v. és versfordítások

1945–1975, uo., 1976; El nem taposható csillagok. Forradalmi költészetünk: 1937–1977, vál., utószó, uo., 1977, 1979; Ár ellen. Mártír hidasok 1941–1945, ant., szerk., uo., 1981; A közbülső világba, v., uo., 1983; Kiásott kard. Jugoszlávia népeinek költészetéből vál. versford. (1945–1984), uo., 1985; ~ összes versei, v., uo., 1988; Ráklépcsben. Ötven év születésnap versei, uo., 1995; Az anyag panasza, v., Szabadka, 1999.

Műford. Dobrica Ćosić, Gyökerek, r., Újvidék, 1956; Vjekoslav Kaleb, Áldott por, r. uo., 1958; Antonije Isaković, Nagy gyerekek, elb., uo., 1959; Miodrag Bulatović, Egre szállt a vörös kakas, r., uo., 1963; Felhőjáték. Jugoszláv költők gyermekversei (többekkel), uo., 1963; Vasko Popa, Kéreg, v. (többekkel), uo., 1963; Oton Župančič, Cicibán, gyermekv., Mura-szombat, 1965; Miroslav Krleža, Versek – Emlékiratok (Csuka Zoltánnal), Újvidék, 1965; Danilo Kiš, Kert, hamu, r., uo., 1967; Oskar Davičo,

Versek (többekkel), *uo.*, 1969; Oto Bihalji-Merin, Huszadik századi művészportrék, *tan.*, Bp.–Újvidék, 1969; Bora Ćosić, Családom szerepe a világorradalomban, *r.* Újvidék, 1970; Danilo Kiš, Korai bánat gyerekek és érzékenyek számára, *elb.*, *uo.*, 1971; Miloš Crnjanski, London regénye, *r.* Bp.–Újvidék, 1975; Tin Ujević, Szeklek játékszere, *v.* (többekkel), Újvidék, 1981; Jovan Jovanović Zmaj, Hol megálltam..., *v.* (többekkel), *uo.*, 1983; Slavko Mihalić, Atlantisz, *v.* (többekkel), *uo.*, 1987; Vasko Popa, A kis doboz, *v.*, *uo.*, 1987; Gojko Janjušević, Messzi föld, *v.*, *uo.*, 1988; Miloš Crnjanski, Ithaka, *v.* *uo.*, 1993.

Ir. BORI Imre, A születés pátosza, *Híd* 1953/4; GÁL László, Kéz a kilincsen, *Dolg* 1953. ápr. 15.; VUKOVICS Géza, Kéz a kilincsen, *MSzö* 1953. ápr. 19.; BORI Imre, A szavak bűvöletében, 1956 = B. I., Az ember keresése, *Újvidék*, 1960; Uó, Egy gondolkodásforma önarcképe, *Híd* 1960/6; TOMÁN László, Találkozás a tavasszal és egy verskötettel, *Híd* 1960/7–8; CSUKA Zoltán, A versbe írt csönd költője, *ÉésI*, 1961. ápr. 7.; UTASI Csaba, Máglya, 1963 = *Ú. Cs.*, Tíz év múlva, *Újvidék*, 1974; KIBÉDI VARGA Áron, Vajdasági magyar költők, *ÚjLátóh* 1963/3; GEROLD László, Csönd helyett kritika, *ÚjSymp* 1966/13; VÉGEL László, A jugoszláviai magyar költészet, *Híd* 1966/9–10; TANDORI Dezső, A menetrend dicsérete, *Fo* 1970/1–2; HERCEG János, Eszköz és magatartás, 1969 = H. J., *Évek és könyvek*,

Újvidék, 1971; BÁNYAI János, *Irónia és grammatika*, 1976 = B. J., *Könyv és kritika II.*, *uo.*, 1977; BORI Imre, ~ manierizmusa, 1976 = B. I., *Szövegértelmezések*, *uo.*, 1977; UTASI Csaba, *Por, újra a por. A porok városa c. vers elemzése*, 1976; A merőleges szerkesztés diadala. A forradalom rondellje c. vers elemzése, 1976 = *U. Cs.*, *Csak emberek*, *uo.*, 2000; VÉGEL László, ~, *Ének füstje, füst éneke*, *Híd* 1977/5; TANDORI Dezső, „Az idő megállításának képletei”, *Ttáj* 1977/7; POMOGÁTS Béla, *Vers és csönd*, *ÚI* 1979/8; DÉR Zoltán, *Pályakép, tükrökkel* = D. Z., *Szembesülések*, *Szabadka*, 1979; SZELI István, ~, *Ének füstje, füst éneke*, 1977 = Sz. I., *Történo történelem*, *Újvidék*, 1981; BERTHA Zoltán, *Ének füstje, füst éneke*, *Alf* 1979/12; VAJDA Gábor, *Etikai értékcsúcsaink a költészetben*, *Úz* 1980/5; Uó, *Példamutató hősök*, *MSzö* 1982. máj. 15.; Uó, ~, *Újvidék*, 1984; TÚRI Gábor, *A műfordítás mohikánja*, *Híd* 1985/11; JUHÁSZ Géza, *A jugoszláv költészet szubjektív tükre*, *Úz* 1985/12; BORI Imre, ~ műfordításkötetéről, *Híd* 1986/9; LALIĆ, Ivan V., ~ műfordításkötetéről, *uo.*; VAJDA Gábor, *Ács költészete és az egzisztencializmus: elemzésproblémák*, *Úz* 1986/1–2; Uó, *Vallomás egy költészetről: ~ évfordulóján*, 1988; *Befejezett opus?*, 1989 = V. G., *Lefojtottság*, *Szabadka*, 1996; SZEKÉR Endre, ~ verses csöndjei, *Fo* 1988/5; TOLNAI Ottó, ~ első verse, *Híd* 1988/11; MÁK Ferenc, *Miért nem több az ember?*, 1988

= M. F., A magam iskolája, Újvidék, 1990; GÖRÖMBEI András, Napjaink kisebbségi magyar irodalma, Bp., 1997; CSEH Márta, ~ búcsúszavairól, ~ Ráklépcsben, Híd 1995/10–11; SZELI István, A lélek hamleti állapota, ~, Ráklépcsben, 1995 = Sz. I., Nyelvünk, kultúránk, nyelvi kultúránk, Újvidék, 1997; FEKETE J. József, „Kellek, vagyok” = F. J. J., Próbafüzet II., Szabadka, 1995; BÁNYAI János, ~ról = B. J., Kisebbségi magyaróra, Újvidék, 1996; TOLDI Éva, Pillantás vissza és előre = T. É., „Összetartozó neszek”, uo., 1997; BÁNYAI János, ~ költészete, MSzó 1998. szept. 26.; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998; FEKETE J. József, „Morák és morálok”, MSzó 2000. szept. 9.

ADORJÁN András; *Huber* (?): költő, novellista, tisztviselő. – Számos verset és néhány novellát közöl A Mi Irodalmunkban, illetve a Kalangyában, szerepel *A Mi Irodalmunk Almanachjában* (1931), az *Ákácok alatt* (1933) c. antológiákban. – Zentán magántisztviselő.

Ady Társaság (1923–25): Becskereken alakult azzal a céllal, hogy „megismertesse a lánglelkű Adyt a közönséggel”, s hogy „tömörítse a vajdasági írókat és alkotóművészeket (...) és munkára serkentse őket”. Felolvasóülésein Adyra, Csokonaira emlékeztek, bemutatkoztak az aktivista írók (Arató Endre, Csuka Zoltán, Földes Sándor, Ember Zoltán,

Aranyműves János Lajos), előadás hangzott el a világteremtés mondáiról (Stern Lázár), a holtak és az élők közötti kapcsolatról (Farkas Geiza), a jövőndő kulturális és művészeti problémáiról (Szenteleky Kornél). Bemutatkozott az ~ Műkedvelő Színháza is. Elnöke Farkas Geiza.

Ir. KÁICH Katalin, A becskereki ~, HK 1978/36–37; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Agapé (1980–89): Újvidéken megjelenő vallási folyóirat. Alapítója, főszerkesztője és kiadója Harmath Károly. Az ~ elődje a Testvéri Szolgálat Krisztusban (1977–1980). 1981-ig évente négyszer, 1982–84: kéthavonta, 1985–89: havonta jelenik meg. 1989: az ~ fuzionál a Hitélettel.

Agapé Kiadó (1977–): Újvidéki (és szegedi) székhelyű katolikus ferences lap-, könyvkiadó és nyomda, amely bibliai, teológiai és más, köztük (gyermek-, ifjúsági és felnőtt-) irodalmi jellegű vallási kiadványokat ad ki, köztük vajdasági szerzők (Bogdán József, Dukai Éva, B. Foky István, Kocsis Antal, Lukáts Márta, Nagy Tamás, Sárvári V./ajda/ Zsuzsa, Silling István, Takács Ilona stb.) műveit is. Az ~ jelenteti meg a Hitélet c. katolikus folyóiratot. A zágrábi Teológiai Dokumentációs és Kutatóközpont magyar részlegeként 1981-ben jegyzi be. 1991: magánvállalat. Alapítója és igazgatója Harmath Károly.

Ir. CSÁKY S. Piroska–CSAPÓ Julianna, Magyar nyelvű egyházi kiadványok Jugoszláviában 1945–1994, Lé 1995/1–2.

ÁGOSTON Mihály (Horgos, 1928. júl. 23.): nyelvész, pedagógus. – Az elemi iskolát szülőhelyén, a gimnáziumot (1949) Szabadkán, a Tanárképző Főiskola magyar–orosz szakát (1951) Újvidéken végzi, az Újvidéki Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1964) szerez tanári oklevelet. 1989, Újvidék: a nyelvtudomány doktora (*A magyar halmaznevek: kategóriájuk, helyük a melléknevek osztályában a szófaji rendszerben, belső rendszerük*). – 1952–57: tanár Horgoson, 1957–1960: Szabadkán, 1960–1995: az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén lektor, (1962:) gyakorlatvezető, asszisztens, főszakmunkatárs, szaktanácsos, (1988:) egyetemi rendes tanár. 1995: nyugdíjas. – 1985: Szarvas Gábor-díj.

M. Az *-n* toldalékú melléknevek alaki és szófaji megoszlása, tan., Újvidék, 1971; Mai magyar írás, tan. uo., 1979; Észrevételek, gondolatok helyesírásunk rendszeréről, tan., Híd 1979/12 (külnyom. is); A földrajzi nevek írásmódja, tan., uo., 1984; Helyesírásunk hitelért, tan., uo., 1986; Rendszerbomlás? Nyelvhasználatunk zavarai, tan., uo., 1990; A magyar halmaznevek: kategóriájuk, helyük a melléknevek osztályában a szófaji rendszerben, belső rendszerük, tan., uo., 1993.

Ir. MOLNÁR CSIKÓS László, Jugoszláviai magyar helyesírási kézikönyv, Úz 1980/6; SZELI István, Szakkönyv mindennapi használatra, Hfd 1984/11; PAPP György, Hasznos sorozat színvonalas indulása, uo.; Uő, Bizalommal, jóhiszeműen, kritikai hozzáállással, Híd 1986/7–8; FARKAS Zsuzsa, A nyelvi népművelés szolgálatában: beszélgetés a Szarvas Gábor-díjas dr. ~ lyal, 1989 = F. Zs., Nyelvörökkel, nyelvőrségen, Újvidék, 1994; VAJDA József, ~: Rendszerbomlás, OésN 1990/84; PAPP György, Közéletünkhöz anyanyelvi köznyelvet, MSzó 1991. jún. 8.; Uő, Rendszerű rendszerbontás, Lé 1993/2–3; RÁCZ Endre, Új nyelvtani kategória: a halmaznevek, Híd 1993/4; FARKAS Zsuzsa, Az írástudónak segítenie: kötelesség. Születésnapon beszélgetés a 70 éves ~ lyal. MSzó 1998. júl. 25.

Ákácok alatt I–II. (1933): antológia. – Szenteleky Kornél összeállításában és előszavával a Jugoszláviai Magyar Könyvtárban megjelent „Délszlávországi magyar írók novelláinak” első gyűjteménye. A 26 szerző írásait tartalmazó kétkötetes kiadvány (Szirmai Károlynak önálló kötete jelent meg, s ezért maradt ki a válogatásból) a vajdasági novellaírás keresztmetszetét, s a „hogyan élünk, érzünk a bácskai ákácok alatt” közösségi-kisebbségi sors képét volt hivatva felmutatni. (Szenteleky: „valami egységet, valami közös lelket kellene ebben a könyvben teremteni”). Az ~ szerzői: Adorján András, Aranyady

György, Arányi Jenő, Bencz Boldizsár, Borsodi Lajos, Börcsök Erzsébet, Csuka Zoltán, Czákó Tibor, Cziráky Imre, Darvas Gábor, Dudás Kálmán, Farkas Geiza, Gergely Boriska, Herceg János, Kende Ferenc, Kisbéry János, Kristály István, Magister (Kiss Vilmos), Lucia (Török Béláné), Markovich János, Munk Artúr, Nánássy Károly, Polácsi János, Radó Imre, Szenteleky Kornél, Sziráky Dénes Sándor.

Ir. HAVAS Emil, Vicinális irodalom, Kal 1933/7; SZENTELEKY Kornél, Válasz Havas Emilnek, 1933 = Sz. K., Új lehetőségek – új kötelességek, Újvidék, 2000; KÁZMÉR Ernő, Jugoszláviai magyar könyvekről, Nyug 1933. II.; KÁLLAY Miklós, ~. Délszlávországi magyar írók novellái, Kal 1933/8; Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933, s. a. r., bev. Bisztray Gyula, Csuka Zoltán, Zombor-Bp., 1943; UTASI Csaba, Irodalmunk és a Kalangya, Újvidék, 1984; CSÁKY S. Piroska, Vajdasági magyar könyvek 1918–1941, uo., 1988; UTASI Csaba, ~, 1990 = U. Cs., Vér és sebek, uo., 1994; BORI Imre, Szenteleky Kornél, uo., 1994.

Alföld (1935–1941): hetilap. – A Szabadkán megjelent képes kiadvány célja többek között „a Jugoszláviában élő magyar kisebbség kultúráját (...) éber figyelemmel” kíséрни, irodalmi oldalán (Magyar Írások) azonban többnyire „kezdő versfaragók” munkáit közölte. Első szerkesztője Hege-dűs Béla (1911–1970) több lap (Reg-

geli Újság, Jugoszláviai Magyar Újság, Magyar Szó) szabadkai tudósítója.

Ir. LÉVAY Endre, ~ címen új hetilap indult meg a Vajdaságban, Híd 1935/3; KOLOZSI Tibor, Szabadkai sajtó 1919–1945, Újvidék, 1979.

Alkotók Gyűlése (1976–1990): A Forum Könyvkiadó kezdeményezésére vajdasági, többnyire magyar írók által létrehozott, az írók jogait védő s érvényesítő öngazgatási szerv. Évente vagy alkalmasszerűen tartott értekezletein az írók véleményt nyilvánítottak a kiadói politikáról, a terjesztésről, közreműködtek a kiadói terv alakításában, kezdeményezték irodalmi pályázatok kiírását, informáltak a kéziratok sorsáról. Az ~ nek elnöke Ács Károly, Bogdánfi Sándor, Gion Nándor, Gobby Fehér Gyula, Jung Károly, Maurits Ferenc volt. Az ~ a Forum Kk.-val és a Forum terjesztőosztályával közösen 1986-ban és 1987-ben nívódíjjal tüntette a kedvező kritikai visszhang, társadalmi elismerés tekintetében műfaji újdonságot jelentő és az olvasók között legnépszerűbb könyveket; 1986: Bori Imre: *A magyar irodalom modern irányai*, Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*, Ács Károly: *Kiásott kard*, Juhász Erzsébet: *Műkedvelők*, Gion Nándor: *Az anyagi vigasság és Németh István: Hegyomlás*; 1987: Szeli István: *Az erózió ellen*, Bognár Antal: *Álmok a halálban*, Tolnai Ottó: *Gyökérrágó*, Herceg János: *Összegyűjtött novellák I–III.*, Bori Im-

re: *Kosztolányi Dezső*, Thomka Beáta: *A pillanat formái* és Borbély János Kiš-fordítása (*A holtak enciklopédiája*). Az ~ 1990 után részben a Forum átszervezése, részben pedig az önigazgatás felszámolása folytán az ~ megszűnt.

Ir. B./ordás/ Gy./őző/, Megalakult az ~, Híd 1976/1; VÉGEL László, Tények és tervek, MSzö 1976. jan. 18.; DUDÁS Károly, Irodalmunk sorskérdései. Irodalom – könyvkiadás – könyvterjesztés, 7N 1984. okt. 6.; T./oldi/ É./va/, Az ~ ének tavaszi plenáris üléséről, Híd 1989/4.

Almanach/ok/: A világháború után a konstituálódó jugoszláviai magyar irodalom első éveinek fontos publikációs formája, a megmutatkozás lehetősége, amely éppen úgy alkalmat kínál az elszakadt területek potenciális íróinak számbavételére, a névsorolvasásra, mint a közönséggel való kapcsolatteremtés kialakítására, az írók megismertetésére. Első almanachunk a Szabadkán 1924-ben kiadott Vajdasági magyar írók almanachja I., melyet Dettre János és Radó Imre szerkesztett. ~t általában a lapok (Bácsmegeyi Napló, Reggeli Újság) ill. az általuk létrehozott irodalmi mellékletek (A Mi Irodalmunk) jelentetnek meg karácsonyi ajándékként. A szabadkai Bácsmegeyi Napló 1924-ben, 1928-ban és 1929-ben, az újvidéki Reggeli Újság A Mi Irodalmunk c. melléklete 1931-ben ad ki ~t.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Almanach (1924): antológia. – „Jubiláris almanach a Bácsmegeyi Napló 25 éves fennállása alkalmából.” Szerzői a lapot írásaikkal köszöntő pesti írók (Rákosi Jenő, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Gellért Oszkár, Heltai Jenő, Móra Ferenc, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Móricz Zsigmond stb.) mellett az alakuló vajdasági irodalom újságírói-írói: Ambrus Balázs, Borsodi Lajos, Bródy Mihály, Fenyves Ferenc, P. Gergely Boriska, Havas Emil, László Ferenc, Lucia (Török Béláné), Magyar Domokos, Milkó Izidor, Munk Artúr, Radó Imre, Szántó Miklós, Szenteleky Kornél, Sz. Szigethy Vilmos és Tamás István, akik számára ez az antológia az első együttes megjelenés lehetőségét nyújtja.

Ir. KOLOZSI Tibor, Szabadkai sajtó 1919–1945, Újvidék, 1979; CSÁKY S. Piroska, Vajdasági magyar könyvek 1918–1945, uo., 1988, BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, uo., 1998.

Almanach (1929): antológia. – A Bácsmegeyi Napló karácsonyi melléklete, amely „éppúgy, mint előzői, valahogy az argumentumokkal és a tényekkel akar harcba indulni a közönnel szembe”. Az ~ szerzői: Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Baedeker (Milkó Izidor), Berényi János, Blazsek Ferenc, Borsodi Lajos, Bo-

schán Sándor, Bródy Mihály, Czakó Tibor, Csányi Endre, Debreczeni József, Eos (?), Fenyves Ferenc, F. Galambos Margit, Gál Ottó, Gergely Boriska, Govorkovich János, Gräber János, Halász Sándor, Harsányi József, Karlóczy (?), Kristály István, Lampel Béla, Lucia (Török Béláné), Magister (Kiss Vilmos), Magyar Domokos, Markovics Mihály, Munk Artúr, Öreg riporter (?), Ifj. Papik Miksa, Quasimodo (Braun István), Radó Imre, Sinkó István, Somfai János, Szántó Miklós, Szász Márton, Szegedy Emil, Szenteleky Kornél, Tamás István, Vidor Imre, Vig Lajos, Vuk (?) és Weidinger Ernő.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Álmok szirtjén (1969): antológia. – Az Újvidéki Rádió fennállásának 20. évfordulójára kiadott hangjátékgyűjtemény. Magyar szerzők: Bányai János, Deák Ferenc, Fehér Ferenc, Gál László, Herceg János, Kopeczky László, Lévay Endre, Major Nándor, Majtényi Mihály, Németh István, Saffer Pál, Sulhóf József.

Ir. SZÜCS Imre, Két hangjátékgyűjtemény, Híd 1970/6.

Ambrózia (1994): folyóirat. – Alcíme szerint „nemzetközi kulturális, művészeti, politikai és közéleti magazin”, megjelenik havonta, kiadja a Symposion Egyesület. Fő- és felelős szerkesztő: Szabó Palócz Attila. Az

első szám alcíme: Symposion – poszt-kulturális folyóirat. Két szám (január, február) jelent meg.

AMBRUS Balázs; *Hermann Károly* (Mátészalka, 1887. okt. 16.–Szabadka, 1941. dec. 17.): költő, kritikus, orvos. – A középiskolát Nagykárolyban végzi. 1910-ben Budapesten orvosi diplomát szerez, majd a bécsi, berlini és párizsi klinikákon képezi magát tovább, Szabadkán 1914-ben telepszik le, 1918-ban városi tisztiorvos. A világháborúban a szerb fronton szolgál. – Szerepel a *Vajdasági magyar írók Almanachjában* (1924), a Bácsmezei Napló *Almanachjában* (1924), a *Kéve* (1928) c. első vajdasági magyar versantológiában, a *Vagyunk* (1928) c. almanachban, a Bácsmezei Napló *Almanachjában* (1929).

M. Koszorú, v., Budapest, 1918.

Ir. MAJTÉNYI Mihály, A magunk nyomában, Újvidék, 1961; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, uo., 1968; DÉR Zoltán, A filológiai firtor, Kosztolányi Dezső költészetének hatása ~ költészetére, 7N 1971. okt. 22.; KALAPIS Zoltán, ~. Életrajzi kalauz, ~, MSzó 1998. okt. 10.

ANDRÉE Dezső (Újvidék, 1895. jan. 18.–Újvidék, 1944. dec. 29.): hírlapíró. – A gimnáziumot szülővárosában végzi, Budapesten joghallgató, tanulmányait nem fejezi be, mert 1914-ben önkéntesként bevonul. Volt az orosz, a román és az olasz

fronton. 1925-től újságíró. 1926-ban párizsi újságírói tanfolyamon vesz részt, itt ismerkedik meg az idegenlégős Szabó Istvánnal, kinek naplójegyzeteit ~ sajtó alá rendezi és kiadja. 1928: néhány hónapig a Délbácska felelős szerkesztője, amely 1929-től hatósági utasításra Reggeli Újságra változtatja a nevét. ~ 1934-től a lap impresszumában főszerkesztőként szerepel. Nevét 1941-ben Árvára módosítja. Bár bűnössége bizonyítékokkal nem igazolható, sőt ismert, hogy 1942-ben megmenti utacája lakóit az atrocitásoktól, a hadbíróóság 1944. dec. 29-én halálra ítéli, és kivégzik.

M. Egy legionista naplója, r., Újvidék, 1932; Hat esztendő a francia idegenlégióban 1923–1929, napló, uo., 1932.

Ir. CSUKA Zoltán, ~, Egy légionista naplója, AMIrod 1931/15; KALAPIS Zoltán, ~. Életrajzi kalauz, CsK 1999. szept. 23.

ANDRIĆ Edit (Zimony, 1960. máj. 21.): nyelvész, pedagógus. – Az általános iskolát Újvidéken, a gimnázium fordító szakát (1979) Karlócán végzi, az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (1984) diplomál. 1989, Újvidék: a nyelvtudomány magisztere, 1997, Újvidék: a nyelvtudomány doktora (A szerb esetrendszer és a magyar viszonyragrendszer ekvivalenciájának problémái). – 1983–84: magyartanárr az újvidéki és a karlócai gimnáziumban,

ill. a kamenicai általános iskolában, 1984–85: fordítógyakornok a tartományi képviselőház fordítószolgálatában, 1985–88: fordító az újvidéki képviselő-testület szakszolgálatában, 1988– az Újvidéki Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén kutatóasszisztens, (1992:) tanársegéd, (1998:) docens.

Anonymus (1977–1981): írói csoport, folyóirat. – Topolyán az Ifjúsági Otthon körül tömörülő fiatal, zömmel kezdő írók csoportja, amelynek tagjai (Barta György, Fenyvesi Ottó, /Harkai/ Vass Éva, Majoros Sándor, Rác Zsófia, Raffai Zoltán, Toldi Éva, Tóth László, Varga Szilveszter stb.) az 1978-tól Solymosy Lajos szerkesztésében megjelent azonos nevű lapban tették közzé munkáikat. A csoport programjába a négynyelvű (magyar, szerb, szlovák, ruszin) lap kiadása mellett vitaestek szervezése, röplapok megjelentetése, faliújságok készítése és vidéki tagozatok (Moravica, Pacsér, Bajsa, Gunaras) létrehozása tartozott. Nem minden elképzelést sikerült megvalósítani, az ~ csoport legjelentősebb vállalkozásának a kezdetben évi négy, majd kettő, végül pedig évi egy szám lap kiadása tekinthető, hiszen elindítója volt több jelentős, később kibontakozó életműnek (Fenyvesi Ottó, /Harkai/ Vass Éva, Majoros Sándor, Toldi Éva).

Ir. SZABÓ Elvira, Az ~ csoport munkájáról, MSzÓ-TK 1979. febr. 4.; ÁCS Károly, Lírai ügyelet, MSzÓ

1979. jún. 2.; RÁCZ Rózsa, ~, KI 1980. ápr. 30.

Apostol János Irodalmi-nyelvművelő Csoport (1972–1989/?). – Vörösmarti kezdeményezésre, nevében az első diplomás baranyai tanító emlékét idéző, 1973-tól hivatalosan is megalakult, kezdő, zömmel önképzőköri tollforgatókat tömörítő, mintegy 30 tagot számláló társaság, amelynek klubszerű tevékenységébe a néprajzi gyűjtőmunka éppenúgy beletartozott, mint irodalmi estek rendezése, versek előadása. Az ~ vezetői Csörgits József (1972–1980; 1987–1989/?), Pasza Árpád (1980–85), ifj. Gerstmajer Mihály (1986).

Ir. CSÖRGITS József, Tizenöt éves az ~, É-HMSz 1987/8–9.

APRÓ István (Zenta, 1960. ápr. 10.): prózaíró, publicista, pedagógus. – Középiskolai érettségít (1979) Újvidéken tesz, itt szerez biológiatanári oklevelet (1986). – 1987–1991: a Magyar Szó munkatársa, (1987–1990:) zentai-adaí, (1990–91:) baranyai tudósító. 1991: Magyarországon él. – 1987: a Forum Kk. regénypályázatának II. díja (*Három folyó*). 1988: Sinkó-díj.

M. Küldetés, kistr., Újvidék, 1988; Három folyó, r., uo., 1989; Regénybrikett, r., uo., 1993.

Ir. UTASI Csaba, Kirándulás a történelemben, 1989 = U. Cs., Vér és sebek, Újvidék, 1994; FEKETE J. Jó-

zsef, Ígéret, MSzö 1989. jan. 7.; LOVAS Ildikó, ~ kisregényeiről, Újsymp 1989/1–2; VAJDA Gábor, Az elérhetetlen sziget, 7N 1989. márc. 17.; MÁK Ferenc, Az élethez régen is kevés volt az álmodás = M. F., Fényességek titkai, Szabadka, 1990; VAJDA Gábor, Kilátástalan buzgalom, 7 N 1990. ápr. 6.; NÉMETH István, ~, Regénybrikett, Híd 1993/12; FEKETE J. József, „Szófolyam, amely egykoron maga léssen a regény”, 1994 = F. J. J., Próbafüzet II., Szabadka, 1995; BENCE Erika, Egy korszak regénybeli kritikája, 1994 = B. E., Szemközt a művel, uo., 1999; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története, Újvidék, 1998.

Aracs-díj (1998–): közművelődési díj. – A Művelt Faluért elnevezésű, a szórványban élő, főleg a bánági magyarság kulturális és gazdasági gyarapodását szolgáló (1997-ben bejegyzett) Aracs Társadalmi Szervezet zsűrije által odaftéleendő évi két fő- és néhány mellékdíj, mellyel a jugoszláviai magyarság megmaradását, itt maradását, kulturális és gazdasági életét, tevékenységét segítők munkáját kívánják serkenteni, ill. jutalmazni.

ARANYADY György; Magyar Árpád (Zombor, 1913. jan. 5.–Zombor, 1935. jan. 29.): novellista. – Életét fiatalon, joghallgatóként, gyógyíthatatlan betegség, fehérvérűség oltotta ki. – Néhány versét, novelláját és egy színpadi jelenetét közli A Mi Irodalmunk, publikál a zombori Új

Hírekben, két novellája jelenik meg a Kalangyában. Szenteleky szerepelteti az *Akácok* alatt (1933) c. novellaantológiában.

Ir. HERCEG János, ~, 1935 = H. J., *Összegyűjtött esszék, tanulmányok* I., Belgrád, 1999; MAJTÉNYI Mihály, Szikra és hamu, Újvidék, 1963.

ARÁNYI Jenő (Nemesmilitics, 1883 /?/-?/, 1944 /?/): prózaíró, publicista, szerkesztő. – A becskereki piaristáknál tanul, 1926-ig vasúti tisztviselő Szabadkán, majd újságíró, a *Napló* s több lap (Revü, Szöveges Színházi Hét, Vándorút) munkatársa, szerkesztője. 1920-ban Vasárnap címmel irodalmi hetilapot akar alapítani, de nem kap rá engedélyt. 1937-ben megalapítja a csupán két számot megért Jugoszláviai Magyar Írás c. irodalmi és kritikai folyóiratot. 1929–1941: Balázs bácsi néven a *Napló* Habostorta c. népszerű gyermekrovatának szerkesztője. Szerepel a Bács-megyei *Napló Almanachjában* (1929), az *Akácok* alatt (1933) c. novellaantológiában. *A Párkák fonala* c. regényét a Hétről-Hétre (1934/1–21) közli.

M. Ilyeneket álmodunk, nov., Szabadka, 1923; A szentendrei bíró, r., uo., 1934.

Ir. KÁZMÉR Ernő, Jugoszláviai magyar könyvekről, Nyug 1933. II.; MAJTÉNYI Mihály, Szikra és hamu, Újvidék, 1963; BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, uo., 1968; KOLOZSI Ti-

bor, Szabadkai sajtó 1919–1945, uo., 1979.

ARATÓ Endre, *Krammer*, (?/1899/?/ – /?/1944/?/): költő, tanulmányíró. – Az aktivista Út, majd a Vajdasági Írás, a Kalangya munkatársa. Önálló kötete nincs. – A háborús zsidóüldözés idején tűnt el.

Ir. BORI Imre, A jugoszláviai magyar irodalom története 1918–1945, Újvidék, 1968.

Ár ellen (1981): antológia. – Alcíme: mártír hidasok 1941–1945, szerkesztő Ács Károly, előszó Petkovics Kálmán. A ~ szerzői Atlasz János, Cseh Károly, György Mátyás, Ispánovics Imre, Kiss Ernő, Kovács György, Lengyel István, Löbl Iván, Mayer Ottmár, Ósz Szabó János, Pap Pál, Pecze Franci, Scher Kató, Schwalb Miklós, Simokovich Rókus, Singer Adolf, Somoskői Antal, Stern Emil, Sugár Miklós, Szabó Géza, Szabó Mihály, Varga Gyula, Wohl Lola.

Ir. BORI Imre, Forradalmi publicisztikánk történetének egy korszaka, 7N 1982. máj. 7.; VAJDA Gábor, Példamutató hősök, MSzó 1982. máj. 15.; LÉVAY Endre, Történelmi értékű sorok gyűjteménye, Úz 1982/6.

ASZLÁNYI Dezső (Szeged, 1869. ápr. 7.–Budapest, 1947. júl. 24.): költő, tanulmányíró. – Az elemi iskolát Óbecsén, a gimnázium alsó osztályait Szegeden végzi. Gyakornok egy gőzmalomban, a főkönyvelőségig viszi.

Budapest, Zám, Szeged, Komárom, Kassa hivatalnoki pályájának állomásai. 29 évesen Orsovára költözik, itt 10 évig a Petróleumgyár irodafőnöke. 1909-ban Temesváron, 1912-ben Rákosligetben, 1913-ban ismét Temesváron, majd Becskereken él. Itt 1916-ig kereskedelmi levelező, a háború után „lógós”, 1921–24: ismét kereskedelmi levelező, majd megint „lógós” és író. 1934-ben kiutasítják Jugoszláviából.

M. Nőkről, szerelemről, Temesvár, 1904; Ölelkező gondolatok, v., tan., Bp., 1906; Életünk és nemünk, tan., uo., 1909; Világszerelem I–III., tan., Temesvár, 1910, Becskerekek, 1925; Új evolúciók, tan., uo., 1910; A messiás-ság, tan., uo., 1914; Az eszme, tan., uo., 1918; Megismerés, tan., uo., 1919; Az asszony, v., uo., 1922; A test: történelmi materializmus, kritika, uo., 1923; Megszólal a történelem, tan., uo., 1923; Szerelem, tan., uo., 1924; Isten népe, tan., uo., 1924; Kol-

lektív – Messiásság. A Világállam, tan., uo., 1925; Krisztus – Antikrisztus, tan., uo., 1928; A béke innen indul, tan., Bp., 1936.

Ir. KOMLÓS Aladár, Tehetségte-len zsenik, BMÚ 1922. júl. 22.; KARINTHY Frigyes, Új evolúciók, Nyug 1910. II.; FISCHER Árpád, ~, VÍ 1928/13; MAJTÉNYI Mihály, A magunk nyomában, Újvidék, 1961; LÓRINC Péter, ~ és az irracionális dialektika, HITK 1970/3; HERCEG János, Aszlányiék, 7N 1987. márc. 6.

Atlaszok Irodalmi Műhely (1995). – A közös téma (Szabadka) hozta össze a városhoz kötődő Lovas Ildikót, Szathmári Istvánt és Tolnai Ottót az ~ nevű csoport létrehozására, de mindössze egyetlen fellépésükről tudni (1995. febr. 24-én a Városi Könyvtárban), az itt felolvasott szövegek jelentek meg az Üzenet 1995/4–6. számában.

A SZÍNIKRITIKA MÉLTÓSÁGA ÉS A SZÍNHÁZ SZERETETÉ

Jegyzet a kritikusról születése napján

BÁNYAI JÁNOS

A színház darázzfészek, mondják sokan rosszállólag. Viszont sok-sok jó tulajdonsága mellett ezért is csak dicsérni lehet. Színészek és igazgatók, szerzők és rendezők, kellékesek és dramaturgok, díszletezők és világosítók, művészeti vezetők és irányítók, ügyeletesek és sűgők, csillagok és névtelenek, titkárnők és pénztárosok, meg helyettesek és kisegítők – mennyien maradtak még ki a felsorolásból? – zsongnak benne és körülötte. Ettől, ettől a zsongástól oly különös meg különleges világ a színház világa. És ezért oly vonzó is. Annyian vannak (zsongnak) benne meg körülötte, és mindannyian nélkülözhetetlenek. Ha egyetlen tagja ennek a rejtélyes együttesnek kiesik, az egész intézmény összeomlik. Szerző, színész és rendező nélkül persze nincs színház, de van-e kellékes és fodrász, díszletfestő és szabó nélkül? És a kosztümösök? Akik terveznek, varrnak, öltöztetnek. Ám a nyomda is ide tartozik. Plakáttervezők, műsorfüzetek írói és kiadói, szórólapok és jegyek kitálói. Munkájuk nyomdatermék. Amit megörzünk, ahogyan színházba járunk. Érdeklődők, nézők, figyelmes és kevésbé figyelmes színházlátogatók, bérletesek és ingyenjegyesek, akiket mind közönségesen csak nézőnek, még közönségesebben közönségnek vagy publikumnak mondanak.

A színházi darázzfészek zsongása messzire hallatszik. A színházról, meg ami benne történik, nem is mindig a darab, az előadás, sokszor a műhelytitkok és más (hogy ne mondjam milyen) titkok körül hallatszik,

beszélni szokás, és minél több szó esik róla, annál inkább él a színház. Zsongása meg jó távolra hallatszik.

A darázfészekbe nem jó belenyúlni, hát még szándékosan. Aki mégis megteszi, mégpedig sohasem hátsó szándékkal, közben meg nem sok jót remél, mert mi vár arra, aki darázfészekbe nyúl, azt a vállalkozó kedvűt hívják színikritikusnak, s az általa művelt műfajt színházi kritikának.

Most nem arról akarok beszélni, mire számíthat valóban, aki belenyúl a darázfészekbe. Könnyebben megússza, aki valóságos darázfészekbe nyúl. A darázscsípés kellemetlen ugyan, de elviselhető. Bár vannak gyilkos darazsak is. Filmen, krimikben láthatók.

Inkább a műfajról, a darázfészekbe nyúlás műfajáról, a színházi kritikáról. Arról, hogy a színházi kritika alapvetően más mint a kritikaírás egyéb változatai. Egyformán különbözik az irodalmi és a műkritikától. Már a neve is ezt mondja. Hiszen színházi kritikának hívják, és nem a bemutató, a repríz, az előadás kritikájának. Vagyis a színházi kritika a színházról szól, úgy is mondhatom, a színház mint darázfészek zsongásáról.

És most egy feloldhatatlan ellentmondásról. Arról, hogy a színház (viszonylag) állandó intézmény, megszűnhet ugyan és újraalakulhat, változhat és elveszelődhet, ám amit létrehoz, mindig pillanatnyi, egyszeri és megismételhetetlen. Csak a könnyebb ellenállás miatt tartjuk azt, hogy van bemutató, első és második repríz, azután meg csak ismétlésről beszélünk, mintha a bemutatót ismételné a színház mindaddig, amíg közönsége van. Holott nincs két azonos előadás. Ha valaki veszi magának a fáradságot, és a bemutató után még egyszer megnézi akár az első vagy a sokadik ismétlést, könnyen beláthatja, hogy mindig mást lát, látszólag ugyanazt, mégis mást, mert a színház élő intézmény, és a darab is él, az élet pedig semmit sem mond fel változatlanul, se ugyanúgy, újra. A színházban nincs újramondás. Még akkor sem, ha a színészek nagyon szigorú rendezői, igazgatói felügyelet mellett teljesítenek estéről estére, előadástól előadásig. A (viszonylagos) állandóság és a (viszonylagos) egyszerűség ellentmondásából nagyon sok minden következik, többek között a színházi kritikára nézve is. Mert ha valóban a színházról szól a színházi kritika, akkor a viszonylagos állandóról beszél, ha pedig az előadásról (rendszerint a bemutatóról, persze) akkor viszont az egyszerűről, a megismételhetetlenről. Ha az előbbit választja, akkor éppen mindent szem előtt kell tartania, ami a színházat teszi, mindazt, amit a

fenti hiányos felsorolás feltüntet, a darázfészekről tehát, a lárvákról, a sejtekről, a kezdő és a meglett darazsokról, a padlásról, ahol a gerendák rejtekében áll a fészek. Vége nincs beszéd. Ha viszont az utóbbit választja, akkor minden egyes előadás, a főpróba és a bemutató, meg minden utána következő ismétlés kritikáját kellene megírnia, napról napra, hétről hétre, előadástól előadásig egy-egy kritikát. Mert a színházi kritika legszívósabb művelői sem tagadhatják, hogy minden előadás más, és mindig igazán ezzel a mással érdemes foglalkozni, erre kell odafigyelni, ez mutatja meg igazából a darab (meg a színház) életképességét. Ha ugyanazként különbözni tud önmagától, és e különbözőségnek tudatában is van. Nincs rá minta, se szabály, hogy a két lehetőség közül melyik az igazi. Lehet, hogy nincs is ilyen igazi. Választás kérdése minden, jól választani meg, ki tudja, lehetséges-e vajon.

Még azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy a színházi kritika igazi publicisztikai „kisműfaj”, amelynek csak a kevésbé hozzáértők gyakorlatában vannak (íratlan) szabályai. A kritika szólhat egyetlen színészi mozdulatról, felhangról, gesztusról, és így is megmutathatja az egész előadást, de szólhat az előadás minden tényezőjéről, akkor sem mond(hat) semmit az egészről. Végletek között él, ellentmondások és paradoxonok vonzáskörében az írásnak az a különös és különleges műfaja, amit színikritikának vagy színházi kritikának mondunk. Hogy művelői hogyan oldják fel ezeket az ellentmondásokat, arról itt most aligha lehet bármi érdemlegeset mondani. Példát bárki elé pedig végképp nem lehet állítani.

Am szólni kell azért még valamiről. A színházi kritika őrző szerepében is eltér meg különbözik mind az irodalmi, mind a műkritikától. A regényen, a festményen nincs mit megőriznie a kritikának, azok vannak kinyomtatva és megfestve, könyvtárakban és képtárakban. Minden regény, vers, festmény és szobor valahol megvan, és megmarad a kritikától függetlenül. Nem így a színház, a színházi előadás. Ha az intézmény állandó is, az előadás mégis egyszeri és megismételhetetlen, nem lehet se képtárban, se könyvtárban tárolni, tehát elmúlik, eltűnik. És ezen semmit sem változtat a mindenre alkalmas technika. Fel lehet venni szalagra egy-egy előadást, de a szalag csak rögzít, és éppen az élő, a változót, a mindig mást nem rögzítheti. Pedig éppen ez az előadás. Nem a szalag és technika tehát, hanem a színházi kritika az előadás igazi

örzője. Régi, elfeledettnek vélt színházi előadások rekonstruálhatók színházi kritikák alapján, a színháztörténet is mindenkor a színikritikára alapoz. Vannak más dokumentumok is, alapítólevelek és szerződések, jegyzőkönyvek és darabok rendezői példányai, de ezek mind csak háttérdokumentumok a színházi kritikához képest. Mert éppen a kritika őrzi meg az előadás hangulatát, a megismételhetetlen részleteket, írói, rendezői és színészi teljesítményeket. Nem beszélve arról, hogy a színházi kritika a közönség, a néző szava is. Még akkor is, ha sorozatos konfliktusok vannak (vagy lehetnek) néző és kritikus szemlélete, ítélete között. A kritikusok erények között a bátorság nem az első, mégis kell ahhoz bátorság, hogy a kritikus szembeforduljon akár a színházzal, akár a közönséggel... Vagyis, vissza az elejére. A színház, mint darázsfészek. És aki belenyúl ebbe a cseppet sem veszélytelen fészekbe, nem más, mint a színház kritikus.

Meg arról sem kell megfeledkezni, hogy a színházi kritikának mindig van olvasója. A kritika műfajai közül a színikritika a legolvasottabb, bár erről aligha lelhető fel olvasásszociológiai kimutatás. A színikritikára központban és vidéken egyformán érdemes odafigyelni, mert mindig elárul valamit a színházról, és a kultúráról is természetesen, amit rajta kívül más nem közvetíthet a közönség, az olvasó felé, még azok felé is, akik valamilyen oknál fogva az előadást nem láthatták. Más szóval, önálló élete (is) van, vagy lehet, a színházi kritikának, ugyanúgy élő tehát, miként maga a színház és a mindig alakuló, mindig változó színelőadás. Éppen ezért oly olvasott műfaja a színikritika a publicisztikának. Méltósága és hitele is széles körű olvasottságának függvénye.

Ha még nem világos, vagy nem derült még ki elég világosan, itt most Gerold Lászlóról, a színikritikusról, a színház és előadásai értő kritikusáról van szó. És Gerold László más művei mellett arról a könyvről, amely a vajdasági magyar színháznak, színházi életnek, drámaírásnak és sok-sok emlékezetes, meg elfeledett előadásnak krónikája. De egyben történet is, a vajdasági magyar színeszet, színházi élet, drámaírás története az elmúlt század kezdetétől a majdnem elmúlt évszázad végéig. Irodalomtörténeteink mellett a másik nélkülözhetetlen művelődéstörténeti munka rengeteg adattal, névvel, címmel, utalással és hivatkozással. A *Drámakalauz* (Forum, Újvidék, 1997) című könyvről.

Tartalmi bősége és gazdagsága mellett a színház, és minden ami a szó holdudvarába tartozik, szeretetéről szól ez a könyv. Ami nélkül nincs kritikaírás, és ami nélkül ama darázfészek sem érhető el. Gerold László szereti a színházat. Szakértelmét e szeretet egyéníti és hitelesíti. Mindennél jobban azt a szellemi kalandort, aki nemcsak belenyúlni merészel, hanem ezenfelül még szereti is a mindig zsongó és mindig veszedelmes darázfészket.

A „KORSZERŰTLEN” KRITIKUS

N Á N A Y I S T V Á N

Amikor ezelőtt csaknem három évtizede a *Színház* szerkesztőségének kötelékébe kerültem, nem sokat tudtam arról, hogy a szomszédos országokban kik és hogyan élnek. Volt egy fantasztikus főnökasszonyom, Csabai Mari, aki kocsiba ültetett, és irány Erdély, Felvidék, a Vajdaság. S mindenütt találkozhattam olyan emberekkel, akikkel aztán nem csupán a közös szakma és szerelem, a színház kötött össze, az évek során barátságok születtek. Barátságok, amelyekben nem fogott sem határzár, sem politikai kurzusváltás, sem külső és belső háború. E társak és barátok egyike Gerold László.

Hogy miként találkoztunk először? Nem tudom felidézni. Talán a pesti szerkesztőségbe hozott cikket, s ott mutattak be egymásnak? Vagy az Újvidéki Színház valamelyik előadásán futottunk össze? Még a régi épületben? Ma már ez tulajdonképpen mellékes. A lényeg: úgy érzem, mintha kamaszkorom óta ismerném. Kortársak vagyuk. Más tájon, más országban nőttünk fel, szellemi érésünket eltérő hatások befolyásolták, de gondolkodásunkban, a művészetről, a színházról vallott felfogásunkban mégis sok a rokon vonás.

Gerold Laci egyszemélyes intézmény. Kivesző példány. Ma, a szakosodás embertelen és lélektelen – végső soron értelmetlen – túlhajtásának korában valaki vagy tudós, vagy kritikus. Ő mindkettő. A magyar irodalom egyetemi tanára, ugyanakkor évtizedek óta a vajdasági magyar (s persze a jugoszláv, illetve szerb) színházak krónikása. Mint színház-történész a szabadkai színház múltjának érzékeny és tudós kutatója,

mint kritikus, e társulat jelenének – és persze az újvidékiének, amelynek tulajdonképpen csak jelene van – színházelméleti igényű elemzője.

Irodalmárként a hatvanas–hetvenes évek új színházi irányzatainak hatására az elsők között fogalmazta meg, hogy az előadás önálló művészi produktum, tehát a kritikának ehhez kell igazodnia, azaz az irodalmi megközelítést fel kell váltania a komplex elemzésnek, amelyben kulcsszerepe van a képnek. 1985-ben írta: „nem a mit »mond«, hanem a hogyan, milyen formában »mondja« az érdekes, mert mind kevésbé a szó, s mindinkább a beállítás, a látvány, a színjátszás, a játék jeleivel közli »mondanivalóját« az előadás. Azért kell a darab tartalmát ismertető, a rendező és színészeinek munkáját értékelő kritikát egy-egy jellemző megoldást kiragadó, ezt körüljáró leíró kritikával felváltani, mert az előadások is esszészervé váltak”. Tehát az esszéisztikus kritika szükségességét hangsúlyozta kritikaelméleti írásaiban, s ezt a műfajt igyekezett megvalósítani napi gyakorlatában.

Erről győz meg két – számomra különösen kedves – kötete: a *Színházesszék és a Színház a nézőtérrel*. Az elsőben a hatvanas–hetvenes évek, BITEF-en látott, színháztörténeti jelentőségű előadásairól, Harag György újvidéki Csehov-trilógiájáról és a két vajdasági színház néhány fontos produkciójáról szóló írás, a másodikban az Újvidéki Színház első tíz évének kritikai krónikája olvasható. Mindkét könyv elsődleges értéke a személyesség. Az, hogy egyetlen ember felvállaltan szubjektív, ugyanakkor a maga esztétikai mércéjét tudatosan, következetesen használó tárgyát – félve írrom le a szót, hiszen e tájon a művészet berkeiben mindig rosszallást idéz elő – tudományos igénnyel megközelítő írásairól van szó. A két én persze hat egymásra: a tudományos publikációkon a köznapias fogalmazásmód, a kritikákon a szakirodalmi egzaktásra törekvés nyomai fedezhetők fel.

Gerold Laci nem korszerű. Még akkor sem, ha az előadások formavilágát mint alapvető esztétikai hordozót igen korán és behatóan vonta vizsgálódásának körébe. De emellett, sőt mindenekfelett egy produkció tartalmára kíváncsi. Pedig nagyot változott a világ, a színház. Nem szokás azt firtatni: mit mond nekünk ma egy előadás? Ő mégis, ma is a gondolatot keresi egy műben. Nem az avantgárdot vagy a posztmodernséget utasítja el, hanem a lilaságot. Az öncélú formát, a formalizmust. És mindenekelőtt a szakmaiatlanságot. Különösen, ha azt álesztétikai megoldásokkal igyekeznek leplezni. Ekkor kíméletlenné válik. Hiszen

---

ő ismeri az igazi modernséget. Brook, Strehler, Kantor, Grotowski, Harag, Ljubimov, Efrosz, Esrig, Mnouchkine, Pina Bausch, Krejča s e kivételes rendezőnemzedék sok más alkotójának modernségét. Ez a mérce.

E „korszerűtlenségét” különösen rokonszenvesnek s a magaméval rokonnak érzem. Talán ez is magyarázza barátságunkat.

LACI ZSEBTÜKÖRBEN

NÉMETH ISTVÁN

Egyszer azt mondta nekem egy öregedő szimpozista, hogy egy időben – az ő idejünkben – ők tartották itt a kezükben az íróvá ütés varázspalcáját. Ennél sokkal nyersebben fejezte ki magát, félig tréfásan, félig komolyan: itt csak az számított írónak, akit mi annak tartottunk; akit nem véltünk annak, az akár le is tehetette a tollat. Úgy gondolom, annyi év után is őszintén nyilatkozott meg a kolléga. Gál László a becsmerések ellenére sem tette le a tollat. Fehér Feri sem. Herceg János pedig fölényesen mosolygott: látott ő már ennél különb bagázst is. A tollat szerénységgem se tette le, még akkor sem, ha világlátásomra az egyik főideológusuk rásütötte, hogy rózsaszínű, a stílusomra meg azt, hogy álegyszerű.

Ha jól emlékszem, Laci is az „íróavatók” közé tartozott. Esetünkben hetvenháromban ezt meg is cselekedte. Egy csapásra az érdeklődés középpontjába kerültünk, na nem a Híd-díj révén, amit abban az esztendőben frissen vehettünk át egy kimondottan szépírói művecskénkért, hanem egy olyan könyvünk által, ami félúton áll az újságírás és a magvas irodalom között. A riportkönyv megjelenését üdvözölték az esztétikájukra, ízlésükre és mércéjükre olyannyira kényes „íróavatók” is. A mai napig se tudom teljesen kiverni a fejemből a gyanút: egy kicsit azért is, mert a szóban forgó könyvet az „ő emberük”, Laci állította össze.

Ő indította útjára kicsit a szerzőjét is, aki mögött akkor már csaknem húszévi újságírói munka állt. Laci írta a könyv utószavát. Huszonhét év után először olvasom újra. Megállapítom magamban: Laci az újságírás elméleti részéről már akkor többet tudott, mint jómagam addig is, azóta

is. Nem ez a meglepő számomra, hiszen Laci elméleti ember, fél életen át a színházzal foglalkozott, vagy öt könyvet írt, s mind az ötnök már a címében ott van a színház, haragudtak is rá néha a színház emberei, mert mindig őszintén ki merté mondani, le merté írni a produkciójukról a véleményét, s ehhez bizony, minél provinciálisabb a menaszéria, annál nagyobb bátorság kell. Az Utószó újraolvasása annyi idő után más szempontból volt számomra meglepő. Egyetlenegy szóval se említi benne a szocializmusunkat, pedig akkor még nyakig benne álltunk, és a könyvbe emelt riportok is a szocialista építés közepette íródtak. Akkor erre, a könyv megjelenése s az Utószó elolvasásakor föl se figyeltem. Pedig egyik nagy erénye az Utószónak. Írója nem hígította fel teljesen fölöslegesen ideológiával. Most, utólag vagyok csak igazán hálás ezért Lacinak, hiszen azt a „tisza tükröt”, ahogyan egyik rajongója nevezte a *Zsebtükröt*, hogyan is homályosíthatta volna el valamiféle pártpolitikai szemlélet, amihez Lacinak egyébként sem volt semmi köze.

(Ez a köszöntőféle nem rólam kellene hogy szóljon, hanem az Ünnepeletről, mégsem állom meg, hogy a szóban forgó *Zsebtükör* kapcsán meg ne jegyezzem: a többi „zsebtükreim” már nem arattak akkora sikert, mint az első, részint talán épp azért, mert azokat már nem egy hozzáértő esztéta állította össze, hanem csak maga a szerző. Pedig minden zsebtükrom, meggyőződésem szerint, egyazon anyagból készült, és akad majd talán egy jövőendőbeli ítélőbíró, aki egyetlen összetartó könyvként olvassa mindegyiket.)

*

Laci nemcsak egykori fő műfajában, a színikritikáiban mondta ki habozás, köntörfalazás, csűrés-csavarás nélkül a véleményét, hanem a szerkesztőségben (egy időben egy levegőt szívtam vele) meg a négy-szemközti beszélgetéseink alkalmával, nem másokról azok háta mögött, hanem rólam, egyik-másik munkámról is. Persze, most inkább legelső könyvéről illene vallanom, a *Rólunk is vallanak* címűről, amelyben nem lehet nem észrevenni már indulásakor azt az összegzésre való hajlamát és törekvését, amelyet színházkönyveiben kiteljesített, s nehezen készülő irodalmi lexikonában bizonyára betetőz.

Mostanában állandóan ez utóbbival macerálom.

Szeretném látni, olvasni azt a címszavat, amelyet kicsinységemnek szentel, s amellyel Bori Imre irodalomtörténete mellett örökre beírja nevemet a délvidéki magyar tollforgatók aranykönyvébe. Csak ő tudja,

mekkora feladatra vállalkozott. Hiszen a készülő lexikonban – készül, mint a Luca széke – nem csupán írók szerepelnek – mindenki, aki itt, szülőföldünkön legalább egyetlen könyvet megjelentetett –, hanem irodalmi társaságok, könyvkiadók, talán még a könyvterjesztők se maradnak ki belőle, a könyvesboltok, a könyvbusz diadalútja és hanyatlása, minden, ami kapcsolatban áll azzal a szellemi tevékenységgel, amit irodalomnak nevezünk.

– Mindig újabbnál újabb anyagra bukkanunk, Pistukám – hárítja el türelmetlenségemet Laci, mert ha nagyon kedves akar lenni hozzám, így szólít, ha szigorúbb, egyszerűen csak Némethnek.

– Te Németh! – állít meg néha az utcán vagy a Forum kiadó folyosóján, s olyan szigorú tekintettel mér végig, mint egy feleltető tanár.

Mert hogy minden munkája mellett s fölött az is, tanár. Sajnálom, hogy nem lehettem a tanítványa, de hát tíz évvel előbb születtem mint ő, igaz, csak egy poros faluban, talán innen van, hogy közelebb áll hozzám Illyés Gyula, mint Szabó Lőrinc, jöllehet én a két óriást sohasem állítanám egymással szemben, s az utóbbinak a *Huszonhatodik évét* sok-sok költeményével együtt remekműnek tartom, miként az előbbinek az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét a huszadik század meghatározó nagy alkotásának, akárcsak a *Puszták népét* vagy *Kháron ladikját*, meg a többit.

– Németh, Németh! – mondogatja Laci, ha találkozunk, s már megint nem úgy szóltam hozzá, hogy a „közhöz”, ahogy illett volna, de néha azért Pistukám vagyok, és jó, hogy így van, mert mégse lett volna az jó, ha én a tanítványa lettem volna. Úgy bizonyára nem maradtam volna Németh István, és most hiányozna a délvideki magyar irodalomból a *Zsebtükör* meg a *Házioltár*, amit a Híd-díj bírálóbizottsága – Laci is benne volt! – nem elhanyagolható túlzással kis remekműnek mert nevezni. Amit a mi produkcióink bizony elég ritkán érdemelnek ki.

*

Valahogy így. Az ember, különösen a művész- és íróféle minduntalan visszakanyarodik önmagához, oda, ahhoz, akiből mindig merít.

Sokszor végigballagok azon az utcán – ma már csak olyan fél utca, hiszen jóformán csak az egyik oldala maradt meg – amelyikbe Laci beleszületett, amelyikben felnőtt. Mondhatom, jellegénél fogva alig különbözhetett a mi utcánktól, jöllehet a Laciéke egy jó futásnyira volt Újvidék központjától, a miénk bizony még Kishegyes központjától is

távol esett, pedig az a Kishegyes csak egy falu volt, nem úgy, mint Újvidék. Persze, sosem az a kérdés, kedves öcsém, hogy honnan jössz, sokkal inkább az, hogy hova tartasz.

Épp ez vált mindkettőnk, mindnyájunk számára itt az évtizedek során annyira bizonytalanná.

Igen, Laci.

A többi talán mind mellékes. A *Zsebtükör* is.

A lexikonodat azért már mindnyájan nagyon várjuk.

És hát az Isten éltesse, Gerold Laci! Mondd, „milyen érzés” hatvanévesnek lenni? Szeretném, ha utolérnél a számunkra kijelölt úton. Várlak.

LEVÉLFÉLE EURÓPAI HÍRNÖKÜNKNEK

Kedves Laci, kicsit furcsállom, hogy minden előzetes bejelentés nélkül hatvan lettél, ez eddig nem fordult elő veled. Mi jutott eszedbe? És ilyen hirtelen? Hiszen tegnap volt csak, hogy ifjonti tekintettel bámultuk a BITEF-en a Beckett rendezte *Godot* kacskán mozgó Estragonját és Vladimirjét, és – léha fiatalok – együtt sodródtunk a tömeggel Serban *Görög trilógiájának* jeleneteit követve? Vagy van annak már negyed százada is, sőt?! Ha rád nézek, ugyanazt az ifjonti tekintetet látom a szemedben. Mondhatnám, hogy a professzori külső gyermeki lelket takar, de hát hol a professzori külső, ugye, nem sértődsz meg, a professzor benned van, az agyadban, a tudásodban, a könyveidben, a fölhalmozott tapasztalatodban, azt nem látja szem, legalábbis az enyém nem, én a srácot látom, aki ugyanazzal a nyílt, csodálkozó, befogadó pillantással néz a (színházi) világba, mint a nagy fölfedezések kezdetén.

És Te aztán tudtál fölfedezni! Mindannyian Tőled tanultunk egy kicsit. No jó, előnyben voltál velünk szemben, mert amíg mi komoly és általában sikertelen erőfeszítéseket tettünk, hogy időnként eljárhassunk a világszínházba, hozzád rendszeresen eljárt a világszínház. Ruccanásnyi távolságra, országhatáron belül. A belgrádi BITEF sokáig Európa hozánk legközelebbi, nekünk „táborbelieknek”, ha némi nehézséggel is, szinte egyedül elérhető színházi közepe volt, sőt a ti akkori Jugoszláviátok már annak előtte a kinyíló Európát jelentette számunkra. Emlékszem, 1963-ban az első turistaútlevéllal Dubrovnikba mentem, és a Lovrjenac erődben a *Hamletet* láttam. Más is látta, attól lehetett nálunk

néhány évvel később Várszínház Gyulán. De most nem erről van szó, hanem arról, hogy nevedhez illőn sokáig Te voltál a Hírnök – igenis, herold, ne haragudj meg a szójáték gyermeki asszociációjáért –, Te közvetítetted nekünk „első kézből” a színházi Európát. Olvastuk a *Hidat*, és tudtuk, hogy máshol más színházat csinálnak. A hatvanas évek Magyarországon ennek különösen nagy volt a jelentősége. Még a hetvenesekén is.

Most újra lapozgatom Színházesszéidet, ezt a kézreálló, csinos könyvet, és újra elirigylem, amit már annak idején is: a színházi leírásból, az anyag önnön természetéből következő elemzést. Bátorítást nyertem belőle ahhoz, amit magam is gyakorolni próbáltam: az élmény írásos reprodukálásához. A könyv bevezető, hosszú írását, amely korábban látott előadásokat dolgozott-föl az új, általad esszéesztikusnak nevezett módszer szerint, nyilván saját, eredeti kritikáid nyomán született, a lényegét tömörítve, szellemi és szakmai kapcsolódási pontokat keresve. Ehhez viszont az kellett, hogy az eredeti írások is láttató erejűek, „mimografikusak” legyenek, hiszen csak úgy idézhették fel az élményt. Magamról tudom, hogy az effajta élményelraktározások milyen gyümölcsözőek. Egy-két rögzített részlet évek múlva is megjeleníti az egészet, kibontakoztatja a teljes képet: mint amikor az előhívóoldatban először csak a kompozíció egyik kis darabja sejlik föl, de ez segít előre hozzáképzelni a többit. Azok közül az előadások közül, amelyeket e pompás esszében említesz, többet magam is láttam, és most fedeztem föl, nagy örömömmre, hogy ez a mechanizmus akkor is működik, ha a leírások nem a bennem élő részleteken alapulnak. Azaz a *Te* emlékeidből is összeáll az egész az *én* számomra. Azt hiszem, Laci, ennél többet nem érhet el egy színikritikus. Úgy értem, ez a legtöbb, amit elérhet, és ennél többet nem is érdemes elérni.

Fokozott a hatás, ha olyan előadásról van szó, amit az olvasó nem látott – és valljuk be, ez a gyakoribb eset. Magam is újfent nagy élvezetet leltem az esszé azon részeiben, amelyek az életemből kimaradt produkciókat idézték meg. Különös élmény volt tizennégy év után újraolvasni, amit *Az állhatatos hercegről*, Krejča *Három nővéréről*, Esrig *Troilus és Cressidájáról*, Dejmek *Operettjéről* írtál. Bizony mondom, hogy látni véltem, amit sosem láttam. Persze, ezek az emblemikus előadások valamilyen módon *élnek* az emberben, sőt az évek során egyre gazdagodnak, egyre több minden tapad hozzájuk, nem utolsósorban a róluk

szóló irodalom által. Többek között ez az, ami igazolja az esszéisztikus kritika létjogosultságát. Mert ha jó – és a tied nagyon jó –, akkor a szellem erejével tartósítja a műalkotást. És ez az adott esetben bizony több, mintha magát az eredeti produkciót néznénk újra, mondjuk, videón. Abban csalódhatunk – hiszen a színházat csak az adott pillanat élteti –, az emlékeinkben sohasem.

Írtál utóbb (és előbb) más könyveket is, tudományosat és történetit, itt sorakoznak a polcon, tanítasz az egyetemen, irodalomtörténeti munkásságod külön fejezet – méltatását meghagyom másoknak. Ez sem méltatás, amit az idő szorításában, nyári császkálásból hazatérve megpróbálok papírra vetni, baráti ölelés inkább, prózai sorokban elbeszélve. Csupán alkalom rá az a fránya hatvan év, amit elérni önmagában talán nem különösebb érdem, bár ki tudja, ebben a mai szörnyűséges és ostoba világban, amelyben nemrég bombák csapkodtak körülöttetek, mégiscsak az. Megélni és túlélni azt az Európát, amelyet harmincöt évvel ezelőtt hozzátok jártunk csodálni, s amelyet nálunk *sem* csodálhattok, ha ma Ti jöttök hozzánk – ez azért teljesítmény.

Csakhogy Te is, én is, mindannyian vigasztalódhatunk a saját világgunkkal, a színházzal, amelynek megvannak a saját törvényei. Bár már ebben sem vagyok olyan bizonyos. Ahogy élvezetes esszédben megfogalmazod kétségeidet Roberto Ciulli düsseldorf-i szeánszáról vagy a firenzei Magazzini Criminali lézerpisztolyairól, elgondolkodom, mit szólhatsz néhány azóta kifejlődött *dekonstrukcióhoz*? Nem lazálhatsz, Laci, az ezredforduló színháza új színházesszéket kíván. Remélem, készülődik már az új kötet.

Futó találkozásainkon – mindig rohanunk, azt a mindenit – általában nincs alkalmunk kiadós beszélgetésre. Ilyenkor jellegzetes mozdulattal, töprengve megállsz, és elgondolkozol: „Mit akarok mondani?” S ebben az van: annyi mindent, hogy nem érdemes elkezdeni, úgyszincs rá idő.

Írd meg, Laci! A mi párbeszédeink a világgal már régóta írásos monológok. Most írd meg, amíg fiatal vagy.

És Isten éltesen, sokáig!

KOLTAI Tamás

ELŐRE A PÁLYÁN

S Z E L I I S T V Á N

Százsor is meg kell gondolnia az egyéniség formálására vállalkozó pedagógusnak, mikor jár el helyesen: ha saját szellemi valójának, szubsztanciájának „továbbtenyésztésében” ismeri fel a feladatát, vagy pedig ha neveltjében inkább annak megújítására és korrekciójára törekszik. Önmaga erkölcsi, gondolkodásbeli, szemléleti átörökítését tartja-e céljának, énjének megisméltését a gondjaira bízott és általa formált individuumban, vagy pedig a mintát csak mint lehetőséget kínálja fel neki?

Ha körülnézünk közelebbi és távolabbi világunkban, azt tapasztalhatjuk, hogy mit sem törődve a természettudományok ijesztő példáival és figyelmeztetéseivel, a szellemiek terén szinte mindenütt ez történik: ez ember (önmagát tekintve „kiindulási egyednek”) saját eszmei, gondolati, szellemi, lelki stb. lenyomatát, megisméltését várja el, sőt követeli meg mások szellemi megnyilatkozásaitól és teljesítményeitől. Erre ismerünk rá az emberi kapcsolatok túlnyomó többségében: ezt teszi alattvalójával a mindenkori (politikai, társadalmi, fizikai, állami stb.) hatalom birtokosa az esetek többségében; ezt az irodalomkritikus a maga elemző-bíráló-ítélő tevékenységével; ez az elv és gyakorlat érvényesül hierarchikus társadalmi életünk és világunk egész fölépítményrendszerében; ily módon szelektálják pl. tudományos vagy művészi teljesítményeinket is a fölénk rendelték . . . Márpedig sokszor éppen ezen múlik az egyéniségnek, az emberi képességek kibontakozásának, a tehetség beérésének a sorsa, olykor egész nyelvi vagy nemzeti közöségé is.

Mindezt pedig azért bocsátjuk előre, mert elhatárolóan fontos szempontnak tartjuk a hatvanéves Gerold László jellemképének, tanári munkájának, tudományos és kritikai tevékenységének a mérlegelésében, legalábbis körvonalainak fölvázolásában.

Kevés híján negyven esztendeje vagyunk pályaközelen Gerold Lászlóval, s ennek az elgondolkodtatóan sok esztendőnek jó részét nemcsak ugyanazon a munkahelyen, a Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékén töltöttük együttes és komplementáris munkával, hanem ezen a szellemi térségen belül is a magyar irodalom történetének ugyanazt az „időkerületét” jártuk be, ahogyan egykor a „legtiszteletreméltóbb magyar” irodalomtörténész ősünk, Pápay Sámuel nevezte a tizennyolcadik és -kilencedik század fordulóján a felvilágosodás korát.

Sinkó Ervin elhunytá után az ő egyetemi kollégiumát osztottuk meg egymás között: Gerold László (a Magyar Szó rovatvezetői minőségében akkorra már nagy tekintélyű színikritikus, színháztörténész, egyben pedig dramaturgiánk elenjáró, sőt úttörő művelője) természetesen a Tanszéken folyó irodalomtörténeti oktatás mindaddig legelhanyagoltabb területének és műfajának, a korszak drámairodalmának a történeti bemutatását vállalta, de ugyancsak rá várt, hogy a felvilágosodás és a romantika irodalmi életének bemutatásához nélkülözhetetlenül fontos „apróműfajokat”, mint a korabeli magyar szellemi élet szerves tartozékait és komponenseit, azok megjelenési formáját, orgánumait, színi-világát, folyóiratait, „zsebkönyveit”, „helikonjait”, „literatúrai társaságait”, kulturális mozgalmait, sajtóját, könyvkiadóit, s minden egyéb szerves elemét megismertesse a hallgatókkal. Ebből pedig már önmagából is megállapítható, hogy az irodalmat Sinkó Ervinnek, nemréggi tanárának szuggesztív erejű érvei ellenére sem mint pusztán autonóm szellemi jelenséget fogta fel, hanem mint életünk számtalan alkotó tényezőjének, összetevőjének az eredőjét. Irodalomfelfogásának, akár azt is mondhatnám: világképének jellemzéséül még bibliográfiájának adataira is lehetne hivatkoznom: színháztörténeti monográfiáit, irodalomtörténeti értekezéseit, szellemi életünk nagyfelületeit ábrázoló munkáit rendszerint értelmiségszociológiai kutatások, szociográfiai munkák előzik meg vagy vezetik be annak a jeleként, hogy a szellemi élet vizsgálatát legtöbbször ilyenféle „mélyfúrás” révén óhajtja hitelesíteni.

Jómagam e közös munkában a korszak gondolatvilágának, eszméinek, filozófiai irányainak, a műalkotás és a korszaklélek összefüggéseinek,

valamint világirodalmi aspektusainak elemző vizsgálatát vállaltam, a költők között pedig egyéni vonzalmaink szerint osztozkodtunk: őhozzá (mások mellett) Kölcsey, Katona, Vörösmarty, Petőfi állt közelebb, míg Kazinczy, Batsányi, Berzsenyi, Madách és Arany költészetével én foglalkoztam behatóbban. Így – egymást kiegészítve – igyekeztünk kialakítani hallgatóink előtt nemcsak irodalmunk, hanem azon túl egész kultúránk hőskorának globális képét, ahogy Féja Géza nevezte: a „vulkánikus korét” és a „nagy vállalkozások koráét”.

Gerold László ebben az itt vázolt keretben járult hozzá legeredményesebben a Tanszékünk első tíz évében domináns, kétféle, s ugyanakkor egymásnak ellentmondó irodalomszemléleti egyoldalúságának a meghaladásához. Annak, amely az irodalmat önkörébe kényszerítve az emberi tudat pusztán esztétikai megnyilatkozásával egyenlítette ki, de az ezzel szembehelyezkedő marxista ortodoxiának is, amely a termelési-társadalmi és osztályviszonyok tükröztetését szemlélte és értékelte benne. Anélkül, hogy erről valamilyen közös stratégiai tervet dolgoztunk volna ki, vagy pedig egyeztetünk volna módszertani eljárásunkat, szinte egyöntetűen vallottuk, hogy nem elégedhetünk meg azzal, hogy az irodalom egyetemi szintű oktatásának a célját „az esztétikai szenzibilizációt növelő tevékenységben” jelöljük meg, s hogy ekként az irodalom ifjú befogadóját automatikusan mentesítsük magán a szépirodalmi alkotáson kívül eső ismeretek és ténybeli tudnivalók megismerésének sokszor fáradságos munkájától, ami elődünk álláspontját jellemezte az irodalom oktatásáról.

Hogy Gerold főntebb vázolt felfogása a felsőfokú irodalomoktatás és tudományos munka céljáról, rendeltetéséről és metodológiájáról nem külső sugalmazásra alakult ki, hanem szellemi alkatának autochton vonásaira, egyféle „belső képződményre” ismerhetünk benne, arról már a *Szabadkai színjáték (1816–1849)* című doktori értekezéséből is megbizonyosodhattunk. A bírálóbizottság jelentésében több helyen is kitér a jelölt dolgozatának módszertani és irodalomtudományi elveivel és eljárásaival összefüggő kérdéseire, s a többi között megállapítja: az értekezés szerzője önálló és rendkívül körültekintő kutatómunkára alapozza a színház nagy társadalmi jelentőségű munkásságának a bemutatását; ismeretlen fejezeteket tár fel annak életéből, s ezzel „a lehető legteljesebb mértékben közelítette meg ezt a rekonstrukciós feladatot. (. . .) Megint egyszer bizonyossá vált, hogy a múltkutatásnak egyik

valóban hasznosnak és eredményesnek mondható szempontja az ún. »fontos apróságok« rendszerbe állítása (. . .) jelentőségüket (ezek) nem önmagukba zárva, hanem mindig rendszerbe állítva mutatják fel. (. . .) A szerző egy új, komplex színháztörténeti módszert érvényesít. Ez a módszer ugyanis nem elégszik meg a színházi viszonyok »belterjes« vizsgálatával, hanem széles történeti-gazdasági, társadalomtudományi bázisra kíván építeni, *anélkül, hogy valamiféle dogmatizmus rabjává essék.*”

Felhívjuk az olvasó figyelmét, hogy a doktori értekezés fönti minősítésének kiemelt fél mondata épp oly súllyal esik latba, mint akár az egész idézett szövegrész. Megfogalmazása idején, 1983-ban még nem számított egyértelmű elismerésnek, de mindenesetre amellet tanúskodik, hogy a disszertáció szerzőjének tudományos tevékenységében nincsenek – nálunk igencsak gyakori – szemléleti ingadozások, nagy és váratlan fordulatok, kitérők az elvi kérdéseket illetően. Ezért is kell egész tevékenységére úgy tekintenünk, mint olyan tudományos dolgozóéra, egyetemi oktatóéra, értelmiségiére, aki nemzedéktársaival összhangban a Tanszék kutatói, oktatói-nevelői, tudományos s minden más feladatát a viszonylag huzamos ideig észlelt elongációk és bizonytalanságok után kiegyensúlyozott, tudomány módszertani szempontból kiértelmeztetett, filológiaiilag következetes és megalapozott, feladatát világosan látó és megfogalmazó felfogásban képes meghatározni és továbbfejleszteni.

Sajnos, már majd két évtizede, hogy nem lehetnek közvetlen tapasztalataim Gerold László tanári munkájáról s arról, hogyan igyekszik neveltjeiben meggyökereztetni a tudományos dolgozó fönt ismertett erényeit. Ma már csak publikációira hagyatkozhatom, amelyek azonban meggyőzően tanúskodnak egykori vállalkozásainak megvalósulásáról, elképzeléseinek beéréséről. Azon az úton halad előre a pályán, amit leggazdagabb tartalmú, eszmékben legidősebb, problémalátásban legsokoldalúbb könyvének a címe sejtet olvasójával: *Meglelt örökség*. A könyv megjelenésekor napilapunkban közölt méltatásomban azt emeltem ki, amire az ő egész pályaképe lehet példa (s amit könyvének címe is szimbolizál): „. . . a tárgyalt anyag küzdelmes, egyszersmind módszeres, állhatatos és szívós meghódításának a folyamatára, a hozzá fűződő viszony személyi mozzanataira, amiről tudnunk kell, hogy e táj embere nem afféle hitbizományként jut saját kulturális kincseinek a birtokába, hogy azok azután örök időkre kisajátíthatatlan és elidegeníthetetlen

tulajdona maradjonak, hanem fáradságos munkával, annak meg- és visszahódításával, majd végül is a meglett örökség óvó gondozásával. Már itt rá kell mutatnunk Gerold László irodalmi műveltségének természetére: ez a kultúra organikus fejlemény. Nem véletlenek, spontán mozgalmak, ízlés- és divathullámok, változatos kimenetelű szellemi kalandok lecsapódása, hanem irányait, minőségét, mélységét, fajsúlyát, szerkezetét s minden egyéb jellegzőjét tekintve szerves anyag. Erről tanúskodik könyvének módszeres, tudatos felépítése s arányainak kiképzése is, mint megannyi bizonyíték műveltségének organikus voltáról.”

Nem ő tehet róla, s nem is a hatvanéves Gerold László alkalmi méltatója, hogy e jelen írást mégis az Újvidéki Rádióban hat éve, könyve megjelenésekor elhangzott, a csalódás és a bizakodás vegyeskarára hangszerelt mondatokkal kell befejeznie.

„Gerold László könyve jóleső megnyugvással tölti el a felvilágosodás és a kora-romantika irodalomtörténészét, aki most, pályájának végére érve, a lepergő évtized folyamán aggódva tapasztalta, hogy mily rohamosan semmisülnek meg az európai kultúra e két magaslati pontjának az eszményei, hogy pusztulnak egykor fennen lobogtatott elvei a vallási-bölcseleti-világnézeti-társadalmi-erkölcsi-politikai stb. meggyőződések és állásfoglalások toleranciájáról a fordulójához közelgő ezredév félelmetesen mélyre süllyedt szellemi dekadenciájában. Ismételten mondjuk: megnyugvással vesszük kezünkbe Gerold László könyvét, mert arról beszél, hogy van, aki széles körű ismereteit, képességeit, legjobb tudását azoknak az eszményeknek, illetve ébrentartásuk és folytonosságuk biztosításának a szolgálatába állítja. Már pusztán azzal is, hogy felhívja a figyelmet azokra az alkotásokra, amelyek beható ismeretét nélkülözhetetlennek tartja a mai olvasó számára.”

SZEMBEN A NEMOLVASÁS PANNON HAGYOMÁNYAIVAL

Gerold László szociográfiai intermezzója

UTASI CSABA

Bizonyos időszakokban, az „egyszer fázott, másszor lánggal égett” költői észrevételnek megfelelően, a „világi élet” csalfán a tartalmasabb, humánusabb, értelmesebb jövő távlatait kezdi kínálni. Ilyenkor, feledve minden korábbi kudarcot és vereséget, mozgásba lendül a szellem, s a körülményekkel, a várható ellenállással nemigen törődve, minél több fehér foltot próbál fölszámolni maga körül. Nálunk a legutóbbi ilyen föllobbanásra a hatvanas években került sor, amikor költészetünk „szabadságharcá”-val párhuzamban prózánk, drámaírásunk, kritikánk és irodalomtörténet-írásunk is fölerősödött, azt a reményt ébresztgetve, hogy a meghirdetett igényeknek hamarosan visszhangja támad humán értelmiségünk körében. Minthogy azonban a művek kihívásaira irodalmon kívülről nemigen érkezett válasz, csaknem elodázhatatlanná vált, hogy közelebbről is megismerjük a jugoszláviai magyarság szellemi életének alapvető determinánsait.

A homály elosztatásának feladatát Gerold László vállalta *Hatvan magyartanár* című művelődés-szociográfiai pillanatfelvételében. A több évtizedes múltra visszatekintő vajdasági szociográfiai kutatások, eredmények és megtorpanások ismeretében abból indult ki, hogy az adott helyzetben elsősorban a magyartanárok értelmiségi magatartását kellene sürgősen megvilágítani, hiszen ők, amellettt hogy nemzedékek egész sorát indítják el a nyelv- és irodalomszeretet útján, egyúttal közvetítők is: szoros szálakkal kötődnek mind a művészetekhez, mind a közönséghez. Az akkori Vajdaság általános és középiskoláiban dolgozó mintegy

százötven magyartanár közül hatvannak küldött körlevelet és kérdőívet, elsősorban arra várakozva, ami majd a „válaszok alapján a felszín alatti értelmiségi életmódból mint emberi gondolati magatartásból felsejlik, amire építeni lehet, vagy amit rombolni kell ahhoz, hogy figyelemreméltó tudományt, művészetet, nemcsak anyagiakkal mérhető, hanem az idővel és másokkal lépést tartó emberi világot teremthessünk itt, ahol a múlt nyűgei és a jelen közönye cinkosan összejátszanak ellenünk, a gondolat ellen”.

Bár a körlevél teljes diszkréciót ígért a fölkérteknek, végül mégis *csak* huszonnégy magyartanár volt hajlandó a „szociográfus lencséje elé állni”. Nem tudni, hogy a többség miért futamodott meg az életét és munkáját közvetlenül érintő kérdések elől. Egyesek talán önérzetükbe vágó vizsgáztatásnak fogták föl az ankétot, mások esetleg annyira sivárnak ítélték meg tulajdon helyzetüket, hogy fölöslegesnek látták a megszólalást, megint mások pedig ólálkodó veszélyre gyanakodhattak, amelynek nem akarták kitenni magukat. Akárhogy volt is, nyilvánvaló, hogy a huszonnégy megszólaló azok közül való, kikben a hivatásérzetet még nem temette be a fásult közöny.

A beérkezett válaszok ennek ellenére igencsak leverő képet adnak. Mint kiderül, a magyartanárok jó részére látástól vakulásig tartó munka, a mindenes áldatlan szerepe vár a falusi vagy kisvárosi környezetben, ahol a képzetlen helyi vezetők becsmérőn kezelik a kulturális kérdéseket, hisz legfőbb céljuk politikai karriert csinálni a nagyobb központokban; ahol a helyi értelmiség nem olvas, nem művelődik, inkább beül a számos kocsmá valamelyikébe, iszik és kártyázik rogyásig, „ezresekre, hadd lássa a világ, mennyi van”; ahol a többet és mást akaró embert előbb-utóbb kikezdi a pletyka és az irigység, vagy „kimarja a csorda”; ahol a deklarált nemzeti egyenrangúság megvalósításáért foganatosított kezdeményeket nemegyszer a nacionalizmus otromba vádja kíséri. Nem kétséges, hogy a sorjázó panaszok híven érzékeltetik azt a sötét, levegőtlen közeget, amelyben magyartanárainknak tevékenykedniük kellett. A kérdés csak az, vajon sikerült-e olyan fogódzókra találniuk, amelyeknek segítségével elkerülhették volna a provinciális környezethez való oda-simulást, illetve a megkeseredést, a minden mindegy felé mutató kiégést.

A pillanatfelvétel tanúságaként a tanárok sok helyen érdektelenek, passzívok, visszahúzódnak, befelé fordulnak, hiányzik belőlük az alkotó szellem, önképzésük nem kielégítő, szerepük beszűkül. E korántsem

általánosítható jelenség egyik fő okát irodalomfelfogásukban s az abból szükségszerűen következő igénytelenségükben kell keresni. Harminc év után is meghökkentő újra arról informálódni, hogy többségük egyáltalán nem vette kézbe a *Hidat* és az *Új Symposiont*, irodalmunk életét csak távolról, véletlenszerűen vagy egyáltalán nem kísérte figyelemmel, ugyanakkor azonban magabiztosan állapította meg, hogy ami itt készül, „jobbára erőlködés”, „kezdetleges és provinciális”, téli napsugár, amely „nem melegít”, a fiatalok művei pedig nagyrészt nem többek „holmiféle izmuskísérletek”-nél. Hasonló tájékozatlanságra vall az is, ahogyan az akkori magyar irodalomról gondolkodtak. Amikor Gerold László a *legjelentősebb* alkotók listájának összeállítására kérte föl őket, néhány közismert író mellé odasorolták Váci Mihályt, Benjámin Lászlót, Garai Gábort, Tabi Lászlót, Dobozy Imrét, Darvas Józsefet, Mesterházi Lajost, sőt Illés Bélát is, miközben Füst Milán, Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván, Mészöly Miklós és mások neve eszükbe sem jutott. A válaszokban az írók és művek csaknem leckeszerűen ismétlődtek, s ez, mint Gerold László megjegyzi, azt a „gyanút is felébresztheti bennünk, talán mégis tankönyvek tartalomjegyzékéből, szöveggyűjteményekből kerültek ki a kérdésekre adott válaszok, ami azért eleve abszurdumnak tűnik”.

Mindeme abszurditást súroló tüneteket az irodalomról, az irodalom-oktatásról kialakított véleményük indukálta. Arra a kérdésre ugyanis, hogy mi az irodalom szerepe ma, néhány kivételtől eltekintve irodalmon „kívüli” választ adtak. Meggyőződéssel vallották, hogy az irodalom „társadalomformáló szereppel bír”, tükröznie kell az emberi életet s „annak minden mozzanatát olyan formában, hogy az tanítson, neveljen és szórakoztasson is bennünket”. Ezen túlmenően a válaszadók egyike épenséggel úgy vélte, hogy az irodalomnak világnézetet kell adnia, „eligazítást az életbe”, másíruk pedig pátoszt súroló hangon leszögezte, hogy az irodalomra nem kisebb feladat hárul, mint a „meggyötört emberiség kikalauzolása a zsákutcából”. Az irodalom lényegétől legmesszebb eső választ azonban talán mégis az a tanár adta, aki fejedelmi többesben fogalmazta meg igényét: „Olyan íróra várunk, akiért a napszámostól az orvosig mindenki rajong, akit megért fiatal és öreg is.”

Gerold László természetesen nem a leleplezés, a pellengérré állítás szándékával rendszerezi és teszi közzé a birtokába jutott adatokat. Valahányszor csüggesztő mélypontokig jut pillanatfelvételében, nagy

nyomatékkal emeli ki, hogy a jelenségek megítélésében semmiképpen sem tekinthetünk el a környezet, a háttér, az „objektív valóság” lehúzó hatásától. Ugyanakkor azonban fölhívja a figyelmet arra is, hogy minden helyi kellemetlenség és perpatvar ellenére végső fokon mégiscsak a „magyar szakos tanárokon múlik, ha több nem, legalább önértéküket meghatározó és növelő önképzésük”. Mai távlatból úgy tetszik, hogy ez még sincs egészen így. Hiszen alkati prediszpozíció híján senki sem küzdheti ki magának a folytonos önképzéssel járó önálló eszmélkedés értelmiségi pozícióját, amely a mégis-morál megpróbáltatásainak elviselésére is képesíti. S valójában így vagyunk az irodalom, a művészet tekintetében is. Alkati prediszpozíció híján ténylegesen senki sem kerülhet irodalmon „belülre”, s épp ezért a művek világa tulajdonképpen idegen marad számára, az esetben is, ha munkaköréből adódóan nap nap után találkoznia, foglalkoznia kell vele. Ebből pedig csaknem elkerülhetetlenül az következik, hogy az áldatlan körülmények hatására kezd visszacsúszni a nemolvasás pannon hagyományainak térségére, amelyet Móricz egyik regényhőse a következőképpen nevez meg: „Azt mondja a magyar, hogy a könyv ellen védekeznek: nem engedhetem meg magamnak, mert húst kell venni, meg bort meg csizmát, meg nincs pénzem . . . Hát hogy: annak a szegény agyvelőnek nincs szüksége táplálékra?” S ennek a visszacsúszásnak végül is az lesz az eredménye, hogy a hivatalnokká szürkülő tanár hasonlatossá válik azokhoz, kikről emlékezetes Szabadka-versében, csaknem hetven esztendővel ezelőtt, Gál László beszélt: „Nem olvasnak, nem lázadnak, nem akarnak, / nem törnek, nem kérnek, nem vágnak . . .”

Ettől függetlenül a *Hatvan magyartanár* és annak folytatása, a *Tanár vagy értelmiségi* megkerülhetetlen állomása a jugoszláviai magyar szociográfiai kutatásoknak. Kérdésfeltevése, adatfeltárása, érvelése mit sem veszített időszerűségéből, még ha közben a történelmi „fázás” páratlanul hosszú periódusába jutottunk is.

A BAKSZÉLRŐL

Összehasonlító mitológiai adatok

JUNG KÁROLY

Gerold László 60. születésnapjára

A mitológiai irodalom folyamatos forgatásával, a diakrón és szinkrón néphitadattárak olvasásával és jegyzetelésével, az áttekintő és résztanulmányok felhasználásával ma már elég sok minden megtudható a szélről és szerepéről a klasszikus mitológiákban és az egyes népek hitvilágában. A klasszikus mitológiák szélisteneinek kiterjedt irodalma van, a mitológiai enciklopédiák és lexikonok jól tájékoztatnak a mai európai vagy más civilizációk hajnalán kialakult vonatkozó elképzelésekről, s mindez általában ismert is a népi hitvilág kutatói előtt, ha adattári, levéltári vagy terepi gyűjtés során bukkannak fel széllel kapcsolatos méltányolható adatok. Az egyes szelek elnevezését, eredetét, hasznát vagy káros voltát a gyűjtések alapján rekonstruálni lehet, nem biztos azonban, hogy a rendelkezésre álló adatok értelmezése vagy értelmezhetősége minden vonatkozásában lezártnak tekinthető. Az sem biztos, hogy az adatközlők vagy a gyűjtők által adott vagy kikövetkeztetett értelmezések megállják helyüket az egyetemes emberi elképzeléseket megfogalmazó szintézisek, egybevető vizsgálatok fényében. A széllel kapcsolatos elképzeléseket vagy etnológiai adatokat közétevéő dolgozatokban, még a közelmúltban is, számos kitűnő megfigyelés olvasható, amikor azonban interpretáló kísérlet is megfogalmazódik, döbbenhet rá a kérdéskör összehasonlító kutatója, hogy még a másodlagosnál is későbbi, az eredeti vonatkozásokat minden tekintetben mellőző értelmezések látnak napvilágot. Hiába az adatok és a megfigyelt jelen-

ségek szinte szájbarágó megfogalmazása, szinte kézenfekvő teljessége, a lehetséges értelmezés elsikkad akár a szakszerűtlen prűdéria, akár a szakirodalmi alulolvasottság, akár az összefüggések meglátásának elmulasztása következtében. Éppen ezért kell az adatokat, a velük kapcsolatos interpretatív elképzeléseket, a szomszéd népi és egyetemes emberi adatokat folyamatosan olvasni és újraolvasni, mert így képzelhető el a lehetséges pontos olvasat: az a pillanat, amikor az adatok és a megfigyelt jelenségek egyszer csak megszólalnak, amikor már valószínűleg megérthetjük a cselekmények okát, a szavak, szókapcsolatok, mondatok jelentését, tehát előttünk ragyog teljes pompájában népi kultúránk hosszú évszázadok óta értelmetlennek tűnő, félreértelmezett, vagy értelmetlennek vélt kis szelete. Ha valaki nem hisz a hagyomány szívós munkájában, az emlékezet hosszú évszázadokat átfogó erejében, egy-egy ilyen felragyogó valószínű szövegjelentés fényében láthatja meg csak, hogy a magyar népi kultúra mennyire elválaszthatatlanul beleágyazódott a közös európai, az egyetemes emberi hagyományos műveltségbe. Az alábbiakban a széllal kapcsolatos magyar néphagyomány néhány apró(nak tűnő) adatát kíséreljük meg az összehasonlítás módszerével, szomszéd népi, európai és egyetemes emberi párhuzamos adatok tükrében értelmezni, érintve természetesen azokat az elképzeléseket is, amelyek ez idáig fogalmazódtak meg a kérdés kapcsán.

A 20. század derekán még kifejezetten archaikus népi kultúrájú szlavóniai Kórógy település népéletét és hagyományvilágát kutató egyik amatőr gyűjtő egyik rövid (de tesszük hozzá: páratlanul ritka és fontos adatsort rögzítő) újságcikkében olvashatóak az alábbi leírások:

„Mesélik, hogy Gagólya nanó, a boldogult Görény apó, polgári nevén Losa Illyés felesége, *fiatalabb korában*, hogy fiatalságát és szépségét sokáig megőrizze, a természet törvényeinek ellentmondó, régi babonás hiedelem szerint élt és dolgozott. A babonás tudatlanság ugyanis azt tartotta, hogy *a virulni kívánó fehérchseléd* valóban sokáig meg akarja őrizni természetes szépségét, akkor húshagyókedd reggelén, *napfelkelte előtt*, megfelelő *varázsszavak kiabálása mellett a pirkadatban felkerekedő első böjti szélnek* – melynek állítólag nagy barnító ereje volt – *fel kellett ktnálnia* arca helett *az ülepét.*” (A kiemelések tőlem – J. K.)

A leírás folytatásában további olyan adatok olvashatóak, amelyek nem mellőzhetőek az elemzésben, ezért ezt a részt is idézem:

„. . . Gagólya nanóka a »nagy napon« a házából *teljesen meztelenül kihátrált az udvarba*, de úgy, hogy *meztelen farát kelet felé mutogatta*, majd azt *jobb kezével jó csattanósan veregetve ízes kórógyi tájnyelven elkezdte kiabálni: – Bűti szél, ne dudóm! Bűti szél ne dudóm! – vagyis: Böjti szél, itt az ülepem, Böjti szél, itt az ülepem!*” (A kiemelések szintén tőlem – J. K.)

A gyűjtő – eléggé nem méltányolható módon – pontosan megadja a „varázsszavak” jelentését: a fiatalasszony a böjti szélnek azt mondja, hogy *itt van, vedd el az ülepem*. E hallatlanul bonyolult, ritka adatgazdagságú hiedelemcselekmény-sor általa adott jelentése azonban – úgy tűnik – sokkal egyszerűbben nyert elintézését, mint azt a megfigyelés lehetővé tette volna: „Az ősi pogányságra emlékeztető rituális cselekménnyel így kínálta fel farát a böjti szélnek, hogy az az év folyamán annak színét változtassa meg, ne pedig arcának féltve őrzött, természetes színét. A babona még azt is »előírta«, hogy másnap, hamvázószerdán nem szabad kimenni a házból, mert akkor érvényét veszíti a ceremónia.”

A cikk befejezéséből azt is megtudhatjuk, hogy a „ceremónia” kaján és gonosz által szomszédi leselkedés, vizslatás által maradt meg a falu emlékezetében: „. . . (az) átellenben lakó Bali Palkó és élete párja, Marizs ángyó, szemtanúi voltak a babonás cselekménynek, *ezért is maradhatott fenn a történet.*” (A kiemelés tőlem – J. K.)

A gyűjtő és közzétevő ironikus hangvétele alapján arra lehet következtetni, hogy a „fennmaradt történet” gyakran előadott (elmesélt) prózaepikai példája lehetett Kórógy élő hagyományvilágának; elképzelhető, hogy – főleg kapatos férfitársaságban – mekkora derűltég és ostoba röhögés kísérhette az alkalmat, amikor a leselkedő szemtanú – nyilván részletezve a „dudó” jellemzőit – újra s újra elmesélte, egyre csiszoltabb változatokban „a virulni kívánó fehérchseléd” pirkadati tevékenységét és szavait. Pedig – s ezt már magam teszem hozzá – a fiatal Losa Illyésné korántsem csak virulni kívánó és szép akart lenni – ha ez a konnotáció egyáltalán felmerülhet a rituális cselekmény kapcsán –, hanem valami döbbenetesen archaikus egyetemes emberi hagyomány folytatójaként asszonyi méhének termékenységeért, új magzata megfogzásáért adta át (kínálta fel) ülepét – egészen pontosan: szülni vágyó asszonyi ölet – a süvöltő, férfierőt megtestestítő kora tavaszi szélnek. A meglesett cselekményben olyan rítus artikulálódott a nagyon ritka kö-

vetkezetességű tradíciót ápoló közösségben, melyre további példát nem ismerek a magyar etnológiában.

Mindennek igazolását a leírás tüzetes elemzése támaszthatja alá, vagy cáfolhatja meg. Előtte azonban az egyetemes emberi etnológiai háttér legalább vázlatos ismertetése szükséges, hisz csak ennek alapján érthető meg mindaz, amit a cikkben olvashattunk.

Az etnológiai irodalomban elfogadottnak számít, hogy a levegő, tehát a szél is, a férfiprincipiummal kapcsolatos, s talán az is, hogy: „A szelet minden nép férfinak képzelte, a szelek hímneműek. Hermész, a szelek istene, a nemzést is elősegíti. Mercurius csupa fallosz.” Ennek az elképzelésnek a lecsapódása az a Szeged vidéki hagyomány, amelyet Kálmány is megörökített: „A régi öregek a szelet kannak, az esőt meg nősténynek tartották.” Az előbbi adatokat bővíti tovább, vagyis teszi teljessé, egy száz évvel ezelőtti boszniai (Žepče) adat, amely konkrétan arra utal, ami a fentiek alapján elképzelhető: a szél termékenységdémon funkcióban is előfordulhat: Žepčében mesélte nekem egy paraszt, hogy a szél a földből jön elő, egy lukból . . . A nép egyszer fogta magát, és betemette azt a lukat, és láss csodát: a szél eltűnt, *ám abban az esztendőben nem lett semmiféle termés*, ezért újra ki kellett nyitniuk azt a lukat.” (A kiemelés tőlem – J. K.)

Az elmondottak alapján tehát a szél hímnemű vagy férfi, de legalább a férfiprincipiummal kapcsolatos, továbbá legalább egy igen megbízható adat (Kálmány–Bálint Sándor) alapján a régi öregek a szelet „kannak” tartották. Nem lehetetlen, hogy az alábbi doroszlói hiedelemközlés is ugyanezt bizonyítja: „Kany szél fúj – akkor, ha fölcsapja a menyecskék szoknyáját a szél.” Miként a bosnyák adat aláhúzza, szél nélkül nincs termés, a szél tehát megtermékenyítő hatású, mint említettem: termékenységdémon szerepében is értelmezhető. Valószínű, hogy abban a látszólag tréfásan megfogalmazott felszólításban, amely az alábbi doroszlói szövegben olvasható, ugyancsak a termékenységdémoni funkció fogalmazódik meg, egyébként semmi értelme nem lenne: „Kinn kapátunk, és gyütt a forgószél, az öregebbek még aszonták: *lányok, emejjétek a szoknyátokat, hogy levegőt kapjon a seggétük.*”

Ha tehát a felsorolt vázlatos adatok alapján próbáljuk értelmezni a kórógyi fiatalasszony gonoszul meglesett, s később ostobán kiröhögött, ám a maga részéről szertartásos komolysággal végrehajtott rítuscselekményét, nagy valószínűséggel az alábbiakat tételezhetjük fel:

1. A természet és az összes élőlény, köztük: az ember nagy tavaszi újjáéledésének idején, amikor újra indul az élet, amikor a termékenység, új életek fogantatása szavatolhatja csak a lét folytatását, Losa Illyésné is áldozott a minden bizonnal kereszténység előtti hagyománynak: újjászületett ölet és méhét kínálta fel a világot megtermékenyítő kan szélnek, új ember megfogamzásának reményében, de legalábbis azt előmozdítandó.

2. Mágikus akciója verbális mágiával is megfogalmazódott: *dudóját*, tehát meztelen farát, ülepét kínálta oda a kan szélnek. A dudó szó ebben a kontextusban csak *genitáliának* értelmezhető, miként azt egy másik tanulmányban – nyelvtörténeti adatok és következtetések, továbbá egyéb adatok alapján – megállapíthattam. Szinte biztosra vehető, hogy a fentebb idézett doroszlói adatban a „*hogyan levegőt kapjon a seggéték*” eufemisztikus megfogalmazás is a női genitáliát érő, termékenységet előmozdító szelet jelenti.

3. A részletesen leírt rítus szinte minden mozzanata fontos és értelmezhető. A rítus végzésének időpontja (napfelkelte előtt, pirkadatkor) pontosan beleillik a magyar népi hitvilág mágikus időpontjainak rendszerébe: ilyenkor az emberi térfél ellenfelei a legsebezhetőbbek, erejük nincs, tehát a rítuscselekmények végzésének számtalan példával illusztrálható legalkalmasabb időpontja. Az élő népi hitvilág tér- és időpontrendszere nyilván nem volt ismeretlen a leselkedők előtt sem, mert akkor honnan tudták volna, hogy mikor kell meglesni egy meztelen fiatal menyecskét?

4. A magyar népi hitvilág jellemző mágikus akció-időpontjaiban (éjfél, pirkadat, az utóbbi más megfogalmazásban: napkelte előtt, hajnalban stb.) az általában női cselekvők mindig meztelenül végzik bajelhárító, gonoszűző, rontó, szerelmi és termékenységvarázsló tevékenységüket. Minden esetben a meztelenségen (vagy a leírások sokszor maszatoló megfogalmazásain) a *demonstratio genitaliae* értendő, ami maga is apotropaeikus funkcióval bír. A kórógyi menyecske felkínált dudója – ebben az akcióban – a böjti szélnek szólt; tehát tulajdonosa nem elhárító szerepben használta.

5. Nem lehetetlen, hogy a kontextusból az archaikus térszemlélet dichotómiája is kiolvasható: a fiatalasszony (nyilván a házából, amely a rendszerben *bent*-et, tehát az emberi térfelet jelenti) „*meztelenül kihárított az udvarra*”, a *kint*-be, amely a rendszerben az ember virtuális

ellenfeleinek (és ellenségeinek) térfele. A fordítva végzett cselekvés (itt: kihátrálás) ellenfél-elhárító funkcióval bír, a „*meztelen farát kelet felé mutogatta*” szövegrészletben a *kelet* valószínűleg nem elsősorban égtájként értelmezendő, hanem azt az irányt jelöli, ahonnan a felkelő nap következik. Számos hajnali rítus leírását ismerjük, melyben az akció napfelkelte előtt indul, majd a kelő nap felé fordulva folytatódik. Arra nem ismerek adatokat, hogy a böjti szél keleti irányból fújna.

6. Hogy a „*pirkadatban felkerekedő első böjti szélnek*” milyen jelentés tulajdonítható az idézett szövegben, erre ebben a pillanatban nincs elképzelésem. Valószínű azonban, hogy a hiedelem szerint a böjti szelek húshagyókedden, pirkadatkor kezdenek fújni, azért kellett az akciót erre a napra és időpontra lokalizálni.

7. Azzal kapcsolatban sincs elképzelésem, hogy az akció során miért kellett a fiatalasszonynak jobb kezével jó csattanósan veregetnie meztelen farát.

Úgy vélem tehát, hogy amikor a fiatal Losa Illyésné – nyilván még a 19. század végén, vagy a 20. század elején – „*itt van, vedd el az ülepem*” jelentéssel, de persze dialektusban megfogalmazva, felkínálta meztelen genitáliáját a kan böjti szélnek, ezt korántsem varázsserejű szépségápolás céljából tette, hanem tudatosan vagy öntudatlanul egy döbbenetes archaikus termékenységvarázsló rítus teljes koreográfiáját játszotta el. Hogy honnan vette? Abban a közegben, Kórógyon, nem egy ehhez hasonló ősiségű eleme őrződött meg a magyar (s tegyük hozzá: egyetemes emberi) népi műveltségnek. Bizonyára nem ő volt az egyetlen nő, aki praktikus mágiaként is űzte, nemcsak ismerte, ám – ebben nem kételkedhetünk – ő volt az, akit a kíváncsi és gonosz szomszéd szemek (az egyik férfi) meglestek, s nem kétséges, hogy férfi elbeszélő fogalmazta meg a látottakat, s ő is adta tovább a gyűjtő és lejegyző – ugyancsak férfi – megörökítőnek.

Mindenesetre hálásak lehetnek érte a magyar népi hitvilág kutatói, hisz ehhez mérhető régiségű adattal kevésvel rendelkezünk. S azért is, mert ráirányította a figyelmet az újabb elvégzendő feladatra: itt az ideje, hogy összegyűjtsük és megvizsgáljuk a magyar néphagyomány széllel kapcsolatos elképzeléseit, s mindezt természetesen a szomszéd népi adatok és az egyetemes hagyomány fényében.

Források és irodalom: A kórógyi adat: *Bencze Sándor*: Búti szél, ne dudóm! . . . *Magyar Képes Újság* (Eszék), 35 (1986) No. 7., 17. Ugyanennek az adatnak a közlése – más, lényegre törőbb megfogalmazásban – de lényegében ugyanolyan értelmezéssel: *Penavin Olga*: *A nagy családsszervezet Szlavóniában (Kórógyon)*. Újvidék, 1981, 61. A szélről, mint a férfiprincípiumot megtestesítő természeti jelenségről: *Sz. A. Tokarev* főszerk.: *Mitológiai enciklopédia* I. Budapest, 1988, 168. (Levegő szócikk.) Lényegében ugyanezt ismétli meg: *Hoppál–Jankovics–Nagy–Szemadám*: *Jelképtár*. Budapest, 1990, 141–142. (Levegő [és szél] szócikk.) A hímnemű szélről: *Bernáth Béla*: A magyar népköltés szerelmi szimbolikája. *Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 9. (Budapest), 16–87., benne a szélről szóló fejezet: 42–45. A kan szélről szóló szegedi adat: *Bálint Sándor*: *A szögedi nemzet*. A szegedi nagytáj népélete III. Szeged, 1979, 456. A boszniai (žepčei) adat forrása: *Dragičević, Tomo*: Narodne praznovjerice I. Svijet i priroda. *Glasnik Zemaljskog Muzeja u BiH* (Sarajevo), 19 (1907), 311–334. Az idézett adat: 315. A szöveg eredetiben: „U Žepču kazivaše mi jedan seljak da vjetar izlazi iz zemlje, iz jedne rupe, a okolo nje je sve crnogabić, kako vjetar iz nje žestoko puše, izbacuje sve kamenje, pa su oko rupe grabići sve objijeljeni, kako kamenje po njima udara. Narod je jednoć digao te zatrpao onu rupu, i gle čuda: vjetra nestade ali je te godine nestalo i svakoga roda i oni moradoše opet rupu odkriti.” A doroslói adatok forrása: *Kovács Endre*: *Dorosló hiedelemvilága*. Újvidék, 1982, 14. No. 38. és 277. No. 2410. A dudó kifejezés általam adott értelmezése: *Jung Károly*: A vénlánycsábító katona balladája. (A magyar népköltészet és az irodalom kapcsolataihoz a XVI. század második felében – A *Pajkos ének* példája.) *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék) 31 (1999) 3–4., 9–67., a megfelelő szövegrész: 12–16. (Ennek az elemzésnek során magam a Penavin Olga által közzétett változatot és a kórógyi lakodalmi leírásokat használtam, de figyelembe vettem Bencze Sándor változatát is.) A magyar néphit tér- és időszemléletéről: *Pócs Éva*: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* (Budapest) 104 (1983) 177–206. A szélről a magyar néprajztudomány áttekintő összefoglalásai igen keveset mondanak. A legtöbb (hivatkozott) adat a *Magyar Néprajzi Lexikonban* található (MNL 4. 1981, szél, 627.) A kérdést még az akadémiai magyar néprajzi kézikönyv érinti vázlatosan: *MN V. Folklór* 1. 1988, 120., valamint: *MN VII. Folklór* 3. 1990, 542. A szélel kapcsolatos gazdag hagyományvilág szegedi vonat-

kozásai: *Bálint Sándor* idézett művében: 456–458. A szerb és délszláv néphagyomány széllel kapcsolatos elképzeléseit és hiedelmeit tárgyalja: *Đorđević, Tihomir: Priroda u verovanju i predanju našega naroda I.* Beograd, 1958, 65–69. (*Vetar*) Az idézett áttekintések és összefoglalások a szél hímnemű (férfi, kan) voltáról nem szólnak, tehát a termékenységgel kapcsolatos funkciójáról sem (kivételem Bálint Sándor adata), a žepcei bosnyák (délszláv) adatot pedig Đorđević nem hivatkozza.

HENRIK NORDBRANDT VERSEI

MÉGHA

Selv om

Mégha újból élhetném is le életem,
benne ugyanazok a keresztutak mégis
ugyanolyan keresztutakhoz vezetnének,
s közben az ábra annyit se változna,
hogy akár egyetlen ráncom is
ma másmilyen lehetne arcomon.

Örökös küszködésem, hogy fejem
a maga helyén hordjam,
fennállna ugyanígy.
S akárcsak ma, természetellenesnek vélném,
hogy kettő legyen fülem száma
s zavarna, amit tudok
agyam formájáról és állagáról.

S nehézkesen, mintha agyagos földön járnék,
ugyanígy vonszolnám magam után a lábam
még márványlapokon lépdelve is.
Ugyanazok a nők hagynának el,
és ugyanazon okokból
s akárcsak ma, meg is érteném őket.

S hóhéromra akkor is tisztán emlékeznék,
 akárcsak ma, amint lerántja
 magáról süvegét s szemével
 észrevétlen felém kacsint, ahogy
 régi ügyfelét üdvözli az ember.

OTTHONOD

Hjemme

Végül otthonoddá válik minden hely:
 a rózsaszín hegyek
 és a kéklő öböl
 s a poros út, mi egybeköti őket
 az újhold fényragyogásában.

A ház meg, ameddig pedig
 oly messziről érkeztünk meg ide,
 hogy lakni beletelepüljünk,
 egyetlen végtelenül hosszú,
 fehérre meszelt falból áll.

NEW HAVEN

New Haven

Nem hinném, hogy New Havenbe még visszatérnék valaha.
 Egészen biztos, persze, nem lehetek ebben se.
 Egy vagy más ügyből kifolyólag esetleg visszajövök mégis,
 noha, mint mondtam, nem tudok hinni ebben.
 Ha akarnám, könnyedén megtehetném.
 Lenne rá pénzem. S vízumom és útlevelem is rendben van.
 Csodálkoznék mégis azon, ha visszatérnék.
 Ilyen New Haven. És ezzel már mindent megmondtam.

Rengeteg helyre bőven lenne kedvem visszatérni.
De mihelyt fontolgatnám bármelyiküket is,
New Havenre gondolok, és abbahagyom.
Mindenkinek ajánlom hát: találjon magának hasonló helyet.

VERS

Digt

Verset ígértem néked,
s gondoltam minden másra,
hogy ne kelljen megírnom.

Három évvel s kilenc hónappal később
virágban állnak mind a mandulák,
s az esteli homályban is
szemüvegem se teszem fel, de látom
mindegyikét a sok fehér szíromnak.

Noha saját írásom
sejtem csak inkább, semmint látom.

Vajon rámismernél-e
szemüvegesen s így,
ahogy e verset írom?

EGY ÉLET

Et liv

Gyufát gyújtottál, s lángja annyira elvakított,
hogy nem lelted, amit a sötétben kerestél,
mielőtt a gyufa kialudt ujjaid közt,
a fájás pedig elfeledtette veled, hogy mit kerestél.

TELEFONFÜLKE

Telefonboxen

a telefonfülke a sarkon
örökzölden
mindig rozsdásan
áll most ott a szélben
éspedig sűrűbb
sötétben mint máskor

igen ez szeptember már
s a házak
világlanak tisztán
nagyon az éjszakának

világítótorony
a telefonfülke
az arcok sora közt
zöldre mázolt vasa
és üvege mögött
fölfénylenek a hangok

egy férfi áll ott
hozzádólva
az esthez
az őszhöz
s gyerekkorához

SULYOK Vince fordításai

JEGYZET A KÖLTŐRŐL

Henrik Nordbrandt (1945) Koppenhágában született. A mai dán líra egyik legmarkánsabb hangú vezető egyéniségének számít. Így nem véletlen az sem, hogy ez év elején éppen ő volt az, aki átvehette a nagy tekintélyű Északi Díjat, amellyel úgymond, az utóbbi egy-két év egyik legkiemelkedőbbnek ítélt irodalmi alkotását tüntetik ki évente, bár a valóságban egyúttal figyelembe veszik az egész mögöttes életművet is. Nordbrandt mindkét szempontból vizsgálva vitán felüli választás volt, hiszen az *Álomhidak* (Drømmebroer) címmel 1998-ban megjelent verseskötetének gazdagsága nem csupán a versolvasók lelkesedését és a kritikusok egyöntetű szuperlatívuszait váltotta ki, de kitüntetése az egész dán, sőt északi irodalmi közvélemény elvárásainak is megfelelt. S Nordbrandt annak ellenére lett az idei díjazott, hogy egy évvel korábban is dánt tüntettek ki az Északi Díjjal: Pia Tafdrup költőnőt, tehát két egymást követő évben is dánt, sőt mindkét esetben lírikust.

Első verseskötete 1966-ban jelent meg a feltűnően szerény, szinte semmitmondó *Versek* (Digt) címmel. A 60-as években még további két kötetet jelentetett meg *Miniaturák* (Miniaturer; 1967), illetve *Hétalvók* (Syvsovere; 1969) címmel. Természetesnek tűnik ezeket a verseket együtt vizsgálni. Politikai-szociális háttérük a második világháborút követő első két évtized lassú, de folyamatos gazdasági felemelkedésével függ össze, ami a fiatalabb nemzedékek türelmetlenebb szemével nézve már-már stagnálásnak tűnt, és elégedetlenséget váltott ki körükben. Külpolitikailag mindehhez ráadásul a hidegháborús korszak sokban nyomott légköre kapcsolódott. Mindez együttesen egyfajta kultúr-pesszimista hangvételhez vezetett Nordbrandtnál (de másoknál is), némi melankóliával és itt-ott gyilkos iróniával fűszerezve s telítve októberi hetes esők szürke hangulatával, rozsdáette villamosok zörgésével, elhanyagolt vagy egyenesen lakatlan villalakásokkal és zöldre mázolt, magányos telefonfülkékkal. Költészetének karakterisztikus stílus- és képvilága azonban hiánytalanul jelen van már ezekben az első kötetekben is, de még csupán Dánia kisvilágára szűkítve. Költőnk ekkoriban részben keleti nyelveket tanult a koppenhágai egyetemen (kínait, törököt), részben pedig kritikákat, könyvismertetőket írt a napi sajtónak és a dán rádiónak.

A nagy ugráshoz, a meglepő és szokatlan nyitáshoz a 70-es évekkel érkezett el költészete, amikor is évekre, sőt évtizedekre a görög szigetvilágba és Törökországba telepedett át, de ott is folytonosan vándorolva, helyet cserélve Athén, Bejrút, Isztambul térségében, görög és török kikötővárosok forgatagában vagy éppen Leszbosz és Szümi csendjében élve. A nyugtalanságtól űzött örök keresés és vándorlás költője lett itt, a Földközi-tenger keleti medencéjének tájain, s élményei, e távoli földek nyelvei, hangjai, színei, zajai, szaga mintegy gátakat szakítva áramlottak be verseibe. Mindezt azonban sohasem a turista vagy éppen a tudományos utazó szemével látja és nézi, hanem magánszemélyként éli át; a két, egymástól oly távoli világ: a hűvös-kimért északi és a nyüzsgő-forró közel-keleti egyidejű szemlélőjeként. A görög és kis-ázsiai Mediterráneummal eddig teljesen szokatlan képek, látványok kerültek bele a dán lírába, s velük együtt az ottani népek szemléletmódja, gondolkodása, vallási és filozófiai felfogása. E korszakának legfontosabb kötetei a következők voltak: *Környezetek* (Omgivelser; 1972), *Útrakelések és megérkezések* (Opbrud og ankomster; 1974), *Óda a tintahalhoz és más szerelmes versek* (Ode til blæksprutten og andre kjærlighedsdigte; 1975), *Üveg* (Glas; 1976), *Jégkor* (Istid; 1977), *Isten háza* (Guds hus; 1977), *Kísértetjátékok* (Spørgelseslege; 1979).

Am azonkívül, hogy a hazájától annyira különböző idegen világot tükröznek ezek a versek, mély lelki válságról is tanúskodnak. Az elvesztés és a beteljesedés, a hiányérzet, a búcsú, a vélt és remélt rátalálás és megérkezés, valamint a kis idő után mindenütt egyformán érzett elvágyódás tölti ki őket.

Tulajdonképpen már az 1977-es *Jégkorszaktól* kezdve egyre élesedik írásaiban a kor és a társadalom kritikája is, nem utolsósorban a szarkazmus és a satíra eszközeivel kifejezve. A 80-as években írt verseiben aztán ezek válnak a tényleges uralkodó elemekké, miközben eddigi mediterrán világába Olasz- és Spanyolországot is mindinkább kezdi belefoglalni. E korszakának kötetei közül megemlítendőek itt a *84 vers* (84 digte; 1984), *A kéz remegése novemberben* (Håndens skælven i november; 1986), *A mauzóleum alatt* (Under mausolæet; 1987), *Víztükrök* (Vandspejlet; 1989) címűeket.

A 90-es években megjelent kötetei közül *A kígyók a mennykapujában* (Ormene ved himlens port; 1995) és az *Álomhidak* (Drømmebroer; 1998) a legjelentősebbek. Az elsől említett kötet verseinek hátterét

egy konkrét haláleset fölött érzett fájdalma adja, míg az utóbbi kötetben, amelyért Nordbrandtot az Északi Díjjal tüntették ki, gyerekkorának sokban szörnyűnek nevezhető élményvilágához tér vissza. Az *Álomhidak* a kritikusok egyöntetű véleménye szerint Nordbrandt eddigi legkiemelkedőbb, legerősebb kötete, költői tevékenységének eddigi csúcspontja.

Dánia népszerűsége folytán hamarosan fordítani kezdték idegen nyelvekre is, s 1979-ben például kétkötetnyi versét is kiadták angolul: *God's House*, illetve *Selected Poems* címmel, 1980-ban pedig svédül jelent meg versválogatás *Uppbrott och ankomster* címmel, míg magyarul csak folyóiratközlésben jelent meg néhány verse.

Verseken kívül kiadott esszéköteteket, gyermekek számára írt könyveket, regényt, elbeszéléskötetet, naplót és egy török szakácskönyvet is. Írói munkásságát a mostani Északi Díjon kívül sok más egyéb díjjal is kitüntették, közülük hadd említsük meg itt csupán a Dán Akadémia Díját (1980), a Svéd Akadémia Díját (1990), valamint a dán könyvkereskedők által alapított Arany Babérkoszorú Díjat (1995).

S. V.

VETTE AZ Ő NÉPÉT

GOBBY FEHÉR GYULA

Csonka András tudta, hogy az ő családja Békésből származik. Azt is tudta az édesanyjától, hogy Pósa Jánosék anyai ágon rokonaik. De nem volt biztos benne, hogy Dankóék is rokonok-e vagy csak rosszul emlékszik édesanyja egyik kijelentésére. Bucskó Andrásék Szolnokról kerültek Újvidékre. A családi hagyomány szerint a Bucskók tulajdonképpen csehek voltak, de hogy miért éppen Szolnokon telepedtek le valamikor, azt senki sem tudta megfejtteni. A nagymama révén közeli kapcsolatban álltak a Kecskés családdal, ezért nem vette el soha Bucskó András a kis termetű Kecskés Zitát, pedig élete végéig szerelmes volt bele. Belerokkant, mikor Zita férjhez ment a langaléta Varga Gyurihoz, két gyereket szült neki, és még sírva temette el, mikor Gyurit agyoncsapta a villám szénagereblyezés közben. Borsos György nagyapja vasutas volt, a nagyanyja Vinkovciról származott, a másik nagyapja egy szerbiai kis faluból, Mokra Nogából érkezett Újvidékre, és Kikitynek hívták, de korán meghalt, így szerb hagyomány nem is maradt a familiában, annak a feleségét Bora Erzsébetnek hívták, mindenki Örzse néninek nevezte világeletemben.

Hornyák asztalost sohasem érdekelte, honnan származik, apja Hornyák Ferenc kovácsmester volt, a fia Hornyák Béla nőgyógyász lett, közülük egyik sem járt haza az apjához, saját fiuktól se várták, hogy különösebben tisztelje őket. Hornyák Béla gyanakodott is, hogy fia, akit Alpár névre kereszteltek, nem is vér szerinti utóda, mert az adatok ez ellen szóltak, de nem járt utána, mert úgy gondolta, végeredményben

nincs túl nagy jelentősége a dolognak. A Mikusok sokan voltak testvérek. A zombori vasút mellett gyermekkorukban rémuralmat vezettek be. Tudott dolog volt, hogy a környékbeli lányokat a Mikus testvérek közül kellett valakinek beavatnia, különben vér folyt, ha udvarolni kezdett nekik valaki. Józsa László feketicsi volt, ő tudta magáról, hogy ükapjáiék még 1790-ben jöttek Karcagról, minden gyerek megtanulta a családban, hogy a reformátusok sokat dolgoznak, keményfejűek és következetesek, így lassan minden Józsa testvér meggazdagodott, egymástól ugyan el is távolodott, de saját lábára állt, s önálló családot alakított ki. Pakai Ferenc édesapja akkor érkezett Újvidékre, mikor a század elején a Darányi-telep épült. Ő Tolna megyéből érkezett, aztán elvett egy rutén lányt, aki négy fiút szült neki, s a telep hivatalos utcáin kívül, saját erőből épített magának takaros kis házat. Közvetlen szomszédságában, ugyancsak minden hivatalos irat nélkül hasított ki magának telket Tajti Sándor, aki egy fehértemplomi tót lányt vett feleségül. Annáról kiderült, hogy ő a legnagyobb magyar a családban, meg nem szólalt volna szlovákul, a himnuszt minden vasárnap elénekelte, s még az unokák is vele énekelték, mert különben be sem teheték volna a lábukat a régi házba.

Erdélyiek zentaiak voltak. Erdélyi bácsi hirtelen haragú, gyorsan vörösödő emberke volt, ha úgy érezte, hogy megsértették, akkor napokig folyamatosan káromkodott. Még nem volt nap, amikor nem érezte úgy, hogy megsértették. Az Erdélyi-gyerekek tulajdonképpen az iskolában tanulták meg, hogy az istent nemcsak bizonyos kapcsolatokban illik emlegetni, s hogy a tanító nénit soha nem szabad egyszerűen a megszkott helyre küldeni. Kozma Benedek úgy tudta, hogy az ő nagyszülei Kassáról szöttek ide délre, mert a házasságuk ellen voltak a szülők, de ezt a mesét le nem ellenőrizhette, mert Kassára el sem jutott élete folyamán. A Sinkovicsok ketten maradtak Újvidéken. Az idősebbik magas rangú hivatalnok lett a községházán, a fiatalabb papnak ment. A sors végül úgy hozta, hogy az idősebbiknek nem született gyermeke, de a fiatalabbat két nő vádolta meg, hogy anyává tette őket. Az öregebbik Sinkovics mindkét kisfiút örökbe fogadta, okos és szorgalmas gyerekek lettek belőlük. Varkulya Irén mindig azt mesélte udvarlóinak, hogy pesti kisasszonyka. Tulajdonképpen egy bánáti szálláson nőtt fel, arról álmodozott, hogy sok udvarlója lesz, elegáns, szépruhás urak vesznek körül. Az álom azon része meg is valósult, hogy sokan udvaroljanak neki. Az

elegáns ruhákból azonban keveset látott, mert a sors úgy akarta, hogy udvarlóí nagy részét immár főleg ruha nélkül, kissé illuminált állapotban tekinthette meg. Gyukics Júlia Gyórból származott. Lánykori neve Krombholz volt, de aki a neve alapján ítélte meg, az tévedett, mert egykori férje, Gyukics Aladár postai alkalmazott még északabbról, Léváról érkezett. Mondogatta is gyakran, hogy ő a tótokat soha ki nem szolgálná. Meg sem kérdezte tőle senki, hogy akkor a rácokat miért szolgálja ki. Mancfeld Frigyes hajógyári mérnök úgy hitte magáról, hogy eredetileg sváb, de mikor elővette a nagypapa mahagóniládába zárt iratait, kiderült, hogy a papa Bem apó egyik hadnagya volt. Ez az irat kissé zavarba hozta Mancfeldet, de aztán úgy döntött, hogy nem beszél róla senkinek, a fia már a városi pártvezetőség tagja volt, az unokáit a politika nem érdekelte. Esténként, ha az asszonya elaludt, Mancfeld elővette a mahagóniládát, és tanulmányozta a papa iratait. Babcsányi Péter, a birkózóegyesület elnöke úgy tudta, hogy apja Erdélyből érkezett. Tulajdonképpen sohasem érdekelte az apja. Babcsányit csak a birkózók meg a nők érdekelték. Serdülőkorában ment el az önkéntes munkabrigáddal a szarajevói vasútvonal építésére, ott jött rá, hogy külseje, izmai, fellépése lehetővé teszi, alig fél óra munka után maga alá teperheti a nőket. Ettől kezdve versenyszerűen foglalkozott a nők meghódításával. Aránylag jó eredményei születtek. Volt olyan este, mikor mindössze húsz percbe került egy nő meghódítása. Aztán elment a kedve az egésztől, kénytelen volt agarakat tenyészteni. Zerebélyi János fogorvos nem sokra becsülte a családi krónikát. Az egyetemi vizsgákon többször elbukott, úgy gondolta, ha szép asszisztensnőket alkalmaz, az átsegíti őt a kezdet buktatóin. Háromszor vette el saját segédszemélyzetét. Végül elvált ember maradt, rendszeresen fizette a megítélt tartásdíjakat, s ha éppen sarokba szorították, évente ez többször is megtörtént, akkor nem csupán a páciensnők fogaival foglalkozott.

Újvidéken ismert családok voltak a Galambosok, a Szingerek, a Hanákok, a Gálíkok, a Bukovecek, a Petreckiek, a Cseszások, a Góborok, a Dömöndiek, a Mélykútiak, a Kurinok. A Nemesek szerették a vasárnapi tortát. Az Almássyoknak csak fiaik születtek. A Sörösök mind kosárlabdáztak. Az Újhelyiek igyekeztek megélni a politikából. A Hirschek és a Schwarzok zsidóknak vallották magukat. A Kucserák és a Blazsekek hittek benne, hogy tót származásúak. A Gyömreiek és a Fábiánok azt mondták, hogy ők kálvinisták. A Kancsárok és a Turók

hithű katolikusok maradtak. De éltek és szaporodtak a Zabosok, a Danisok, a Dudások, a Cseték, a Kóródiak, a Gyetvaiak, a Losoncok. A tanítók betűvetésre oktatták a Kisgulyásokat, a Tüskeieket, a Gálíkokat, a Vecserákat. A tanárok megkínlódtak a Jakubecekkel, a Sutákokkal, a Vajlerekkel és a Körmöciekkel. Az egyetemen tanultak a Brennerek, a Gáspárok és az Úriak.

A Halasiak vegyészek lettek, a Gaálok történészek. Egy Szentmártoni papnak tanult Zágráiban. Egy Puskás meteorológusnak Belgrádban. A nyomdáiban eluralkodtak a Vinczék, a Ruskók, a Vaálok. A Szűcs kulcsos lett, a Pintér asztalos. És elhelyezkedtek mind, a Blazsekek, a Vidák, a Mataticsök, a Lajkók és a Pakaiak.

A Csete üres óráiban tévéantennákat szerelt, a Hanszko pecázott. Az Ispánovits titokban goblent hímezett, a Koliger japánul tanult. A Fábían szalvétatartókat készített sperlemezből, a Kucsera erdőt rajzolt szomorú szemű őzekkel.

És akkor a Sábli kifejtette a Fállábúnál, hogy nem természetes állapot az, ha hús vagy legkésőbb harminc év alatt nincs egy háború sem. Ezen a környéken minden emberöltő alatt legalább egy háború volt. Mondta. A háború úgy kell ezeknek az embereknek, mint a falat kenyér. Ez a vidék nem lehet meg háború nélkül. Mondta. Ezzel élnek, ezzel halnak, de főleg ez tartja őket ébren. Mondta. Különben ez a vidék alszik. Kiöregszik. Eltunyul. Megcsúnyul. Itt csak a gyűlölet meg a bosszú igazolja a mindennapokat.

És akkor mindenki valamit ellenvetett. A Dorogi, hogy akkor minek alapították az ő gyárát. A Gyömrei, hogy akkor elesik a város attól a sok pénztől, amit a vetőmagok tömeges termelése jelent. A Sziveli, hogy akkor minek épült az a sok szép új épület. A Bakovecz, hogy akkor mi lesz ezzel a sok kevert néppel, aki azt se tudja már, hogy hova tartozik, ki mellé álljon. És végül megszólalt a Tóth is, aki a pártban dolgozott, és kifejtette, hogy a párt ellenez minden destruktív megmozdulást.

És akkor a Sábli, aki addigra megivott öt vagy hat konyakot, azt mondta, hogy a háborúban mindenki mehet a fenébe. A gyárak megszűnnek dolgozni, az épületeket lebombázzák, a pártot le se köpik. Ezen mindenki röhögött, mert látták, hogy a Sábli tönkreitta magát.

És akkor még senki sem sejtette a sorsát. Sem Petrényi, a szociológus, sem Mózes, az ékszerész, sem Cseszák, az irattáros. De velük röhögött

Nemes is, a könyvelő, meg Milodánovits, a malmos, meg Romoda, a lakatos.

És akkor kórusban azt kérdezték Sáblitól, hogy mi lesz a néppel. Az érdekelte őket, hogy a nép csak úgy hagyja tétlenül, hogy újra háború legyen? És senki se tesz ellene semmit?

És akkor Sáblinak rendeltek még egy konyakot, mert tetszett nekik, mikor azt mondta, hogy a nép nem tehet semmit, mert nem is kérdezi meg senki a népet. És azt mondták a Fállábúnak, hogy Sábli annyi konyakot ihat, amennyi belefér, mert tetszett nekik, hogy Sábli viccelt, és nem hitt a jövőben, és háborút jósolt, és a népet lebecsülte. És akkor Sábli egymás után hajtotta le a konyakokat, és végül képtelen volt kinyögni, hogy mi lesz a néppel, ha kitör a háború. Ezen mindenki jó mulatott, mert azt megértették a motyogásból, hogy Sábli szerint nincs is nép. Nincs nép, csak emberek voltak itt. Talán ezt mondta. Nincs nép, csak voltak emberek.

FENYŐRIGÓ-REMÉNY

jel, kép

PINTÉR LAJOS

Nézem a január végi kertet, és nem tudom, hogy telet vagy tavaszt jövendöl-e. A barkák selymüket kitakarták, ők tavaszt ígérnek. A fenyőrigók pedig nagy csapatokban lepték el a kertet, ők telet.

Egész évben hallom a verebek csi-csi-csi énekét, a verébkórus pyrrichiusait. Ők csipognak, csevegnek, nem énekesek. A vadgalamb viszont énekel, nem tudom, mit gondol, fújja begyéből a tavaszt, pedig körül még mindent hó takar. Mit gondol, mit akar? Az ő metruma számomra ti-tá-titi: paeon.

S a többiét: a feketerigó-csettegetést, sárgarigó-trillát ki tudná kottázni? Ahhoz már kodályi fül kellene, az ezredvég vércsevisítéséhez pedig az ezredelő saskeselyű vijjogásához bartóki fül.

Én örülök, hogy e január végi reggel zajaiból, zörejeiből néhány hangot választhatok. Verébét, vadgalambét, rigóét. S a reggel jel- és képzőnéből néhányat. A mai reggel élményei közül (ugye, milyen kedves a szó, hogy élmény, hogy az ember él), a mai reggel élményei közül legszebb, hogy megjöttek csapatostul a fenyőrigók.

Pedig ők nagy telet jelentenek. Északibb lakóhelyükről a legnagyobb télben szoktak hozzánk költözni. Minden évben egy-két nap látom e madarakat. Óriás csapatban járnak, szinte befeketítik az eget, az ember először varjakra gondol, de később mégis kiválasztja a téli kert formái közül a kecses fenyőrigó-alakzatukat.

Honnan jönnek ilyenkor? Skandinávia fenyőerdőiből? Vagy csak étükük fogytán közeli borókásokból? Előbb a magas fák legfelső ágait

lepik el. A nyárfa úgy fest, mintha égő gyertyacsonk lenne. Égbe törő törzse a láng, ágvégein ülő feketéllő rigói a füst.

– Megjöttek a fenyőrigók! – a fiaimnak is jelentem. Előbb a házunk egyik oldalára szállnak, majd az autózúgástól megriadva átröppennek a szemközti oldalra. Felröppennek ijedten, de visszaszállnak. Tudom, a madárberkenye termését keresik.

Szépen fejlődő madárberkenyéink vannak: madáretetők. A berkenye piros bogyóit ütik éles csőrükkel a rigók. Utána, látom, olajbogyóbokrainkra is rátalálnak. Most meg éppen a lehullott olajbogyók után kapirgálnak a kert havában, sarában, avarjában.

Figyelő szem kell, hogy ne tévesszük őket össze állandó madarainkkal, a feketerigókkal. A feketerigók tényleg feketék, s bátrabb, kézközeliőbb barátaink, ők már egész évben itt vannak velünk városainkban.

A sárgarigók pedig távol. A sárgarigó ritka énekét ajándékuul kaphatjuk csak meg. Ritkán rikkant. De majd ritkán is csak a ritka jó időnkben.

Fölszállnak fenyőrigóim, csapatuk szétesik, szétröppen, s újra összeáll. Figyelem a kerengésüket. Nem csak kerengésüket. Keveredésüket: most talán feketerigó és fenyőrigó és szőlőrigó együtt. Csak mikor a szárnyukat emelik, akkor láthatod, hogy mi melyik. A feketerigó szárnyát emelintvén is marad feketében, gyászol. A fenyőrigót elővillanó fehér szárnyoldaláról ismerem meg, a szőlőrigót narancsvörös szárnybéléséről. Nézem a január végi kertet, s nem tudom, hogy telet vagy tavaszt jövendölnek-e színei: a fekete, a fehér, a narancsvörös.

De azt hiszem, még van remény. Mégis remény. Fénykörremény. Árnykörremény. Fenyőrigó-remény. A feketerigó, örvös rigó, fenyőrigó, léprigó, szőlőrigó, vörös torkú rigó még nem hagytak magunkra teljesen betonkalitkáinkban társaink, a madarak.

SZEMETESKUKÁK SZENT JOHANNÁJA

JÓDAL RÓZSA

Hogy Jankával történt, vagy éppen történik valami, az akkor tudatosult igazán az ismerőseiben, amikor egy légiriadó alkalmával vagy fél tucat kóbor kutyával jelent meg az óvóhelyen. A csontig/velőig ható, állandó belső remegéssel várt jelentkezésekor mégis mindig váratlan, megszokhatatlan sokként megélt szirénavijjogás meg-megújuló hullámai, a gyerekbömbölés, az általános, lázas helyezkedés, nyöszörgés, sivalkodás, a táskarádiókból áradó félelmetesebbnél félelmetesebb hírek, az egymást taszigálás, riogatás, ócsárlás és fenyegetések közepette Janka és istápoltojai kezdetben belevesztek a tömegbe. Csak amikor már megcsendesült, megüledett a zaj, akkor fordult a bentlevők figyelme jobban egymás felé. Először egy cigányasszonyt kezdtek gyerekestül arrább lökdödni, mondván, táguljon a közelükből, nem óhajtanak se tetvesek, se rühösek lenni. Az asszony persze nem hagyta magát, ordítozni, átkozódni kezdett, ő is ember, sivalkodta, verjen meg benneteket az Isten, ha még ilyenkor is a bőröm színébe, a cigányságomba akaszkodtok, nem látjátok, hogy gyereket várok, s csak azért is beljebb nyomult, ragyogó szemű, szutykos kis purdét a nagy, feszülő hasa előtt tolvá. De a fölizgatott tömegnek áldozat kellett, valaki, akin a rémületüket, a kétségbeesésüket levezethetik. Az egyik sarokban magyarul pusmogtak. Mint a héják, csaptak le a két öregecske nőre. „Ti meg mit kerestek itt? Menjetez haza!” Azok értetlenül pislogtak gomba alakú, szemmel láthatóan házi „gyártmányú” kötött gyapjúsapkáik alól. Barát-nőknek látszottak. „Haza? Hiszen éppen most szaladtunk le a lakásból, akárcsak önök.” „Csak ne játsszátok meg magatokat! Nagyon jól tud-

játok, mire gondolok! Van nektek külön országotok. Sipirc oda, ne itt rontsátok nekem a levegőt, úgysis kevés a hely.” Vérhullám öntötte el a fiatalabb kötött sapkás arcát. „Nekem már az ükapám is . . . a szép-apám is itt szántotta . . . ezt a . . . éppen ezt a földet!” dadogta felindultságában, amikor elvakkantotta magát egy kutya. Mindannyian odakapták a fejüket.

Janka egy sarokban hervadozott, s körülötte egy seregnyi kutya. Eddig nem voltak együtt, a nagy loholásban, helyezkedésben az ebek ott húzódtak, lapultak meg, ahol éppen hely volt. Idővel azonban lassan, de szívósan kezdtek a közelébe szüremkedni, tolakodni. Akadt köztük mindenféle: vörhenyes színű tacskozó, gubancos szőrű kuvasz, szabályosan metszett fülű, okos tekintetű vizsla, tarka korcs és egy nagy testű, loboncos farkú, de csontsovány farkaskutya is. Az vakkantott az előbb. Talán enni kért. Vagy csak elégedettségét nyilvánította, hogy melegben van, emberek között van, majdnem úgy, mint egykor, amikor még gondoskodó gazdái voltak.

Ha a tekintetek ölni tudnának, akkor Janka kutyástul ott múlt volna ki, ott terült volna el holtan gyűlölködő kereszttüzekben. „Hát ezek . . . hogyan . . . ki . . . kifelé . . . mars . . . dzukele . . . da im jebem majku . . . Kíék ezek a dögök? Meg vagy te hibbanva? Idehozod ezeket az átkokat? Ide?? Ahova a gyerekeink se férnek be? . . . Ezeket a dögvészeket, leprafészkeket, bacilusgazdákat, galandférges, fosos szarháziakat, te, te, azonnal . . . hogy azt a . . .” Ha nem fújják le a riadót, és Janka nem rohan ki ész nélkül kutyástul a légópince éppen csak megnyíló ajtaján, talán széttépi, eltapossák, meglincselik őket.

Janka, nyomában a kutyákkal, lehajtott fejjel, megalázottan sietett hazafelé. Rendetlen, útszéli „menetük” nem keltett feltűnést, hiszen a kihalt, elhanyagolt utcák tele voltak a nincstelenség miatt kicsapott, kóborrá lett – sokszor pedigrés – négy lábúakkal, ugyanakkor a háborús újgazdagok frissen, potom pénzért felvásárolt és emeletes palotacsodává bővített, átvarázsolt új otthonainak elegáns vaskerítései mögött is kutyák – külön tanfolyamokon kiképzett – véredek, rottweilerek, pitbullok és társaik szűkölték, nyúszítottak, csaholtak, és vérszomjasan kapdostak az elhaladók felé, akik miattuk fokozatosan le is szoktak a gyalogjárdán való közlekedésről, s dobogó szívvel, meghunyászkodva a kocsúton közlekedtek. A város lassan a kutyák városa, kutyák birodalma lett.

Amikor megállt a még mindig a sajátjának tartott házrésze előtt, a kutyák is megtorpantak. Nézték egymást.

Már elég régóta, talán maga sem tudta, mióta – megözvegyülésétől, a gyerekek „kirepülésétől”, vagy a kivert kutyák tömeges feltűnésétől nyilvántartott „új időszámítás” óta – titokban, majd félnyilvánosan igyekezett gondoskodni a rászorulókon. Kezdetben még embereken is, a nála is rosszabbul élő, nyomorgó nyugdíjasokon, magányosokon. Féláron másnapos kenyereket szerzett be a pékségekben, azokat hordta, cipelte öreg, beteges, nehezen kimozduló, nincstelen ismerőseinek. Sőt: a kezdetek legkezdetén még olcsó leveseket is főzött otthon gázon, s azokat is szétmérte. Amikor nyugdíjának vészes csökkenése ezt lehetetlenné tette, gondolt egy nagyot. . . Egy idő múltán az ismerősök arról kezdtek puszogni, hogy Jankát „rajtakapták”, amint a szürkület beállta után konténerekben kotorászik, s kihalászott kincseikkel tömi meg a cekke-reit. Volt aki elhitte, volt aki nem, mindenesetre az istápoltjai lassanként lemondták a könyöradományait.

Akkor kezdett az állatokról gondoskodni. Vagy hogy is volt ez? Tulajdonképpen mindig is bolondult értük. Akármilyen kicsi volt is életük folyamán a lakásuk, abból nem hiányozhatott a madárkalitka, amelyben váltakozva csattogott, pityegett vagy rikácsolt hol egy kék tollú kanári, hol egy fekete „bársonygalléros”, sárga mellényes cinege, vagy egy hetyke, vörös képű tengelice. Gyermekkorában, amíg saját házuk volt, a baromfiudvar a sok leghorntól, récétől, rucától nyáron is úgy fehérlett, akár egy hófedte puszta, de akadt ott gyöngyös is, dióbéllel tömött pulyka, ketrecekben fajnyulak: kosorrú, belga óriás, csincilla, piros szemű szelíd angóra, a „műhelyben” Gege, a játékos, „bokszolós” kecske tanyázott, az ólban pocák, macskák szerte, számolatlanul, s mindig vagy két kutya őrizte a portát. Aztán, ahogy szűkült a tér, fogyott a pénz, és fogytak el körüle a nagy család tagjai, úgy ritkult az állatállomány is. Asszonyként már városba, egy kiutalt házrész egyszobás lakásába került, de akkor még a másik házrész főbérelőivel együtt használhatták az udvart, hát tartott is néhány tyúkot, egy nyulat, kutyát-macskát, és kalitkában madarakat. Hamarosan hírhedt lett az állatimádatáról. A szomszédok, ismerősök kinevették, titkon kicsúfolták, amiért náluk a tyúkokat csak a tojásért (vagy még inkább „csak úgy”, kedvtelésből) tartják, levágni egyet sem engedett, valamennyien végelgyengülésben pusztultak el, s ő mindegyikük halálát hosszan, napokig siratta. A matuzsálemi kort megélt „orosz” nyulat sem engedte megölni, akkor sem, amikor pedig már szélütötten kucorgott a ketrecében, s csak hatalmas, busa feje „élt”. Nem szerzett be fajkutyákat, mindig egy-egy

kóbor ebet karolt fel, főként olyant, amelyik betegnek látszott. Szenvedélyesen szeretett gyógyítani, ápolni. A szomszéd utcában felszedett nagy testű, görbe lábú sárga-fehér foltos, a későbbiek során Morzsának elnevezett keveréket alighanem meg akarták mérgezni (vagy csak véletlenül evett patkánymérges ételből?), szeme hályogos volt, félvak, amikor rátalált, s a járásával, mozgásával is baj volt. Befogadta, állatorvoshoz vitte, hetekig türelmesen csepegtetett pipettával a szemébe, torkába, az ételébe, masszírozta a lábait, később rövid gyógysetákat tett vele, ha elfáradt, felvette, ellenőrzésre vitte, ismét kezelte . . . s Morzsa meggyógyult. Tiszta mogyorószínű szemekkel, derűsen nézett a világba, s ha kissé nehézkesen, döcögve is, de már önállóan járt. Egészen sok évvel később bekövetkezett haláláig, amikor is öregkori végelgyengülésben múlt ki. Janka másik esetét is sokat emlegették szörnyülködve, pedig akkor a pénz még nem számított – annyira. Nevezetesen azt, amikor egy másik, éppen vemhes kutyáját, Rigót, vagy minek is nevezte, nehéz ellésekor kocsival – akkor még megvolt a Citroënjük – lóhalálában vitte állatorvoshoz, aki aztán császármetszéssel vezette le a komplikált műveletet.

Most ott állt a ház előtt és a kutyákat bámulta, „akiket”, néhány időről időre hozzájuk csapódó társukkal egyetemben, már jó ideje etetett – a beáztatott kenyérral, maradékkal, miegyébbel teli ősrög lábast mindig a sarokra vitte ki nekik – de eddig még nem fogadta be őket a portájára. „Mit csináljak veletek?” Valahol a távolban lángolt az egyik bombabecsapódás helye, a szomszédos utcában tűzoltókocsik vijjogtak. A kutyák karéjban ültek, álltak és heverték körülötte, reszkettek, szájukat, szikkadt ínyüket nyaldosták, és mintegy lázban égő szemmel merőn, szuggerálón bámulták. A legkisebb, egy zsemleszerű kis korcs tekergő, amelynek loncsos bundájába lóperje, ördögbockor és bogáncs ragadt, felágaskodott, két apró, sárgöröngyöktől nehéz tappancsát az asszony lábszárának támasztotta, cérnahangon felvakkantott, majd amikor Janka fáradtan megsimította szögletes kis kobakját, megnyalta a kezét.

Janka megrázta a fejét, mintha csak a rossz gondolatait akarná elűzni, büntudatosan belökte a közös vasrácsos kaput, és sietősen beterelte „övéit” a még a maga portájának tartott fedett terasztákolmányra, majd, hogy a „gazda” házában mozgást észlelt, sietve a konyhaajtót is kitérta nekik.

Macskái a kutyák láttán hátukat görbítve ugráltak fel asztalra, polcokra, ablakpárkányra. Akadt olyan is, tapasztalt, tagbaszakadt öreg kandúr, aki nem izgatta magát túlságosan. Nagyjából ismerhette is az ebeket, másod-harmadmagával olykor-olykor elkísérte gazdasszonyát a sarokra ebédosztásra. Most csak inkább illendőségből, megszokásból fújt egyet-kettőt, majd előkelően felvonult a kályha tetejére, összegömbölyödve látszólag álomra hajtotta nagy, kerek fejét, s csak időről időre felvillanó, zöldeken foszforeszkáló szeme jelezte, hogy azért figyel a fejleményeket. A fiatalabb kuvaszok legszívesebben egy kis macskahajszolásra, keringésre adták volna a fejüket, de Janka leszerelte őket. Az éléskamra egyik poros papírzsákjából napon szárított kenyérdarabokat szedett elő, egy jókora lavór vízbe áztatta, majd megkínálta vele a társaságot. Azok – némi marakodás után – jóllakva végigheveredtek a padló koszlott szőnyegén.

Valaki váratlanul ököllet megdöngette a bejárati ajtót. A kutyák morogni kezdtek, Janka pedig kiriglizte, majd résnyire nyitotta az ajtót. A küszöb előtt Savo, az új gazda állt. Hatalmas szálfatermete az öregcske asszony fölé magasodott. „Szóval jól láttam. Egy egész állatsegreglettel állított be. Az én házamba!” Felemelt hangjától a kutyák nyugtalankodni, vicsorogni kezdtek. Ha Janka nem csapja be hirtelen az ajtószárnyat, a farkaskutya talán nekiugrik a hívatlan látogatónak. Sietve behúzta a riglit, viszont kinyitotta a csepp, alig gyermekfej nagyságú, fakeretes ajtóablakot. Savónak meg kellett görbítenie a derekát, ha be akart látni rajta.

„A maga háza az az új, emeletes, amelyet, mielőtt ideköltözött, az udvar végében építtetett. Ezt a lakást a családomnak még akkor utalta ki a város, amikor maga talán még a világon sem volt!”

„Ki fogom dobálni. Ezt a házat telkestül még az apám vette.”

„Persze. Lakóstud, azért kapta bagóért. Nem tudja kívárni, amíg meghalok? Látja, a szüleim, s a férjem is azóta már szép csendben kiköltöztek a temetőbe.”

„Nincs nekem időm minden matuzsálem lassú halódását és elpatkolását kívárni. Az idő pénz. És ne merje többé a bili tartalmát éjjelente az emésztőgödörbe önteni, mert bepörölöm! Sőt. Mondok egy vicceset: már be is pöröltem!” Savo felröhögött. Így, hogy nevetőráncai széjjel húzódtak, s szögletes, markáns arca a csepp, ódivatú (mióta nem gyártanak már ilyen ablakos ajtókat, istenem!) ablakkeretben közel került,

látszott csak meg, hogy tulajdonképpen már ő sem az a hamvas fiú, akinek messziről látszik.

„Nem volt joga lebontani az udvaron a budit. Nagyon jól tudja, hogy ebben a régi, utcai házban nincs vízvezeték, nincs angol WC. Nekünk a budi jár, azzal együtt utalták ki a lakásunkat. S tudja mit? Én is elárulok magának egy vicceset: már én is bepöröltem. Ezért.”

A férfi arca eltorzult a méregtől. „Micsoda? Hülye vén banya, azt hiszi, mindent eltűrök magától? Azt hiszi, nem tudom, mi megy itt végbe? Hogy az egész padlást telehordta penészes kenyérrel . . . hogy ott fönt zsákszámra áll a kenyérháj, amit egész nyáron ott szárítgatott, teregetett az orrom előtt . . . hogy a hülye tyúkja itt szart, itt potyogtatott a teraszomon . . .”

„Pardon: a teraszomon. Az én teraszomon. S csak azért, mert nem engedte meg, hogy kint tartsam az udvaron. Különben ne izguljon, tegnapelőtt meghalt szegényke.”

„Még hogy meghalt! *Megdöglött*, nyanyám! És jól is tette, különben én tekerem ki azt a ronda kopasz nyakát! Torkig vagyok, érted? Te egérszaporító . . . patkánynevelő, ronda . . .”

„Hol? . . . Hol van? Miféle . . . Hogy merészel . . .” Az öregasszony levegőért kapkodott. A kutyák, az egyre hangosodó vitától majd kiabálástól felajzva morogni, nyüszíteni, vonyítani kezdtek.

„Hol? A padláson. A pincében. Abban a híres, úgynevezett kiutalt lakásodban. A kenyerek között, úgy biz' ám, ami mágnesként odavonzza őket. Te kakaürítő . . . patkánynevelő . . . egérszagú . . . pisiszagú (ez megtetszett neki, hát vihorászva ismételte) . . . pisiszagú, pisiszagú vénséges vén mámi, te rongyos, te koldus . . . De majd én megmutatom neked . . . De majd én kifordítalak a bőrdöböl . . . Széthajtom az egeidet, a koszos macskáidat, tyúkjaidat, a kóbor kutyáidat . . . mind kiszórom . . .” Egyre jobban belelovalta magát, nyakán kidagadtak az erek, szögletes nagy arca téglavörösben játszott. Hirtelen fogta magát, kirohant az udvarra, a nagylétrát nekitámasztotta a padlásajtónak, s vadul rángatni kezdte, de a vasajtó nem engedett. Erre lefutott, baltával tért vissza, leverte a lakatot, majd fent ordítózva kezdett randalírozni.

Janka nem láthatta, mi történik fent. Csapkodást hallott, recsegést-ropogást, szárnycsattogást. „Alighanem a galambjaim, szegények. Istennem, segítsd meg őket, ne engedd, hogy bántódásuk essék . . . s a macskáim . . . Jaj, Mirci és Cilike talán fent vannak . . . Jaj, mit csináljak?”

Fentről már cserepek hullottak a járdára, kicsődült a szomszédság, kenyereszákok puffantak a kövezeten . . . Savo üvöltve, röhögve tombolt odafönt: „Megvannak! No, ugye megmondtam! Itt vannak az »aranyaid«, banya! Zsákszámra! Ezt tudtok ti gyűjteni: kenyeret! Penészes, kutyáknak való kenyeret, egérszaros kenyeret . . . meg madárszaros kacatokat . . . csupa ócskaság, csupa-csupa »emlék«: molyette fotelek . . . ki velük! Cúvaaaaaj! . . .” s már repítette is le a padlásról az utcára, letről velőt rázó sikoltás hallatszott, káromkodás, jajveszékelés, de a férfi tudatáig már nem ért el: a rombolás gyönyörében égett. Tovább tágította a tetőt, baltájával a gerendákba, tartólécekbe is bele-belevágott, s időről időre le-ledobott egy-egy bútordarabot, szútte képerketet, régi lámpaburát, intarziás fadobozt tele családi fotóval, amely még a levegőben kinyílt, a szél felkapta, messze röpítette a hosszú szoknyás nő, gombos-cipős, riadt képű kisfiúk, délceg, valaha élt férfiak megsárgult arcmásait . . . Közben rálépett az egyik, vak rémületében ide-oda futkosó, megvadult macska mancsára, az belemart. Fájdalmában a másikat ragadta meg, és dühöngve fojtogatni kezdte, az meg karmainak utolsó erejével gyilkosa arcát szántotta fel. Lábai között hemzsegett már, s rettentő félelmében ide-oda cikázott, cincogott a sok megbolygatott egér. Savo kéjes dühében megpróbált néhányat eltaposni, de megcsúszott rajtuk, elesett, már rajta is mászkáltak, ellepték, undorodva söpörte volna le magáról a szürke hadat, hadonászó kezét felsebezte egy léccel. . . A galambok fejvesztett pánikban röpdöstek, csapkodtak szárnyaikkal, neki-nekiverődtek mindennek, a férfi ordítva kapott a szeméhez . . .

Hogy az utolsó percek hogyan zajlottak le, pontosan senki sem tudhatja. Túlélő csatározó, de szavahihető szemtanú sem maradt. Az eseményeket csak holmi zavaros, ellentmondásos tanúvallomások, homályos visszaemlékezések, találgatások, titkos-rémült estéli sutyorgások, babonás félig-elhallgatások, félig-utalások alapján lehet csak rekonstruálni. Lehet, hogy kíváncsiságában, vagy a macskáit, galambjait, holmiját féltve Janka a belülről, a lakásból nyitható mennyezeti padlásajtót kinyitotta, s a gazda azon keresztül zuhant a konyhába. Ám az is lehet, hogy a fenti ugrándozástól, tombolástól az amúgy is gyenge, öreg mennyezet egyszerűen beszakadt (találtak is rajta egy jókora lyukat), s a férfi azon át hullott az asszony nyakába. Nem derült ki – illetve nem hozták nyilvánosságra – vajon a rázuhanó hatalmas, tagbaszakadt férfitest nyomta-e halálra, vagy a padláson egymásnak támasztott, meg-

bolygatott, majd sűrű egymásutánban a lyukon alászálló (vagy szándékosan ledobált?!) kőkemény, éles szélű kenyérdarabokkal tömött zsákok nyomták-e laposra a felfelé bámuló, valószínűleg visítózó Jankát? Az sem derült ki, hogyan halt meg a férfi. Egyesek szerint az őrjöngő galambok még a padláson kivájták (vagy szárnyaikkal kiverték) a szemét, a konyha padlójára esve pedig a kutyafalka egyszerűen széttépte. A visszaemlékezések között akadnak olyan, minden valóságtól elrugaszkodott, nagy fantáziájú mesék is, miszerint az aláhullás előtt a levegő-égből két óriás (griff- vagy sas)madár (!) szállott alá, előbb kivájta a férfi szemét, majd a lyukon (azt nem említik, vajon a belső padlásfeljárón, avagy a friss hasadékon át) vészjósló rikácsolás közepette a már őrjöngő, habzó szájú ebek közé hajította. Egy félig vak néne eskü alatt vallotta, hogy ugyanaz a két mesebeli óriásmadár azután gyengéden szárnyaира vette volna Jankát, átrepült vele a tetőn, sokáig kerengett, körözött vele a házuk felett, mialatt Janka érzékeny búcsút vett minden kutyájától, macskájától, galambjától, sőt tőle, a legkedvesebb szomszédaszszonyától is(!), majd eltűntek vele egy rózsaszínű(!) felhő mögött.

„Hát akkor ki fekszik a koporsójában? Hiszen eltemették. Maga nem volt ott a temetésen?” firtatták a tamáskodók, az öregasszony azonban, ajkára illesztett, majd begörcsítve hívogató reumás mutatóujjával – olykor még ma is, ha hallgatósága akad – közel inti magához a kíváncsiakat, s színesen, áradóan, igazi mesefa módjára mesélni kezdi, hogy ő bizony, amikor éjszakánként (mert öregségére, sajnos, kimondottan rossz alvó lett) kint sétálgat az utcán, gyakran látja Janka szellemét, amint a konténerekben, kukákban kutat, s a talált élelmiszereket feneketlen szatyraiba gyűjti. Meg hogy a megboldogult (azóta persze rendbe hozott) tetőzetű padlásán éjjelente, de olykor még nappal is, valaki gyakran jön-megy, mocorog. Alighanem Janka raktározza, szortírozza, csomagolja továbbra is a kóbor állatoknak a kenyér- és egyéb ételmaradékot. No, rájuk is fér, mert még mindig annyi a kóbor állat –, de, Uram bocsáss, a „kóbor”, éhező, hajléktalan ember is –, hogy Dunát lehetne velük rekeszteni. Nagyon kelle(né)nek még errefelé a nekik gyűjtögető, róluk gondoskodó Jankák.

VARGA SÁNDOR VERSEI

BENNEM VAGY

az egyetemes szabályokban
a szívritmushoz hasonlóan

lüktet a mélység felett a lég
s e ritmusban keresve célt

téblábolsz velem vagy ellenem
földi és égi ösvényeken

mert bennem vagy a kezdetektől
akár űrben a négy őselem

akár magzat az anyaméhben
én is a te életed élem

Telecska, 2000. VI. 15.

HOGY TESSÉK

vályogot és falat vertünk
háznak
magunknak és másnak

a szegénység meg bennünket
is vert
mint minden kisembert

a mesékbe menekültünk
akkor
és álmokba vackolt

képzeletünk és egy intő
jelként
írta sorsunk versét

ahogy napokat követtek
esték
azt hittük hogy lesz még

létünkhöz szebb színű is a
festék
hogy tessék hogy tessék

Telecska, 2000. VII. 4.

GENEZIS

egy gyötrő készítésben
képződni indul a gondolat
hömpölyögve kénes kéken

kitárulkozásaink résein át
magával sodorja
bensőnk minden titkát

és testet öltve érik
és áramlik tovább
egészen a beteljesülésig

Telecska, 2000. VII. 8.

HOGY LENNI LEHESSEK

el kellene hagyni
a véget sosem érő vant
melyben az ígéretekből hamis
csillogás fogant

el kellene hagyni
minden tévedés limlomát
mert semmi sem volt fétis
mi úgy imponált

el kellene hagyni
a derű nélküli mostant
melyben még a levegővétel is
gerincet roppant

el kellene hagyni
talán mint lélek a testet
hogy még itten e földön mégis
lenni lehessenek.

Telecska, 2000. VII. 30.

MINT EGY KAVICS

az átélések csapásain
naphosszak véletlen történéseinek
szívverés-csobogásává ismétlődtem
a magammá-válásáig csiszoltan

Teleska, 2000. VIII. 8.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A ZÁRT TÁGASSÁG PARADOXONA

FARAGÓ KORNÉLIA

A lakóházzól, a szobabelsőről való mai gondolkodásunkat – talán az eredethelyre, az anyaméh terére való emlékezés hatására – főként a teljességig átélt bensőségesség, a védelmező atmoszféra élménye tölti ki. De gondolunk-e valaha is arra, hogy minden bensőségesség alapja az a kint, amelyben a ház elhelyezkedik? Hogy a ház a világra vonatkozó gondolkodás olyan referenciális pontja, amelynek perspektívájából fény vetül minden gondolattartalomra.

Az otthon belső terei kizárólag más („idegen”) belső terek, illetőleg a külső viszonylatában ruházódnak fel a bensőségesség jelentéseivel. Csak ott és akkor, ahol és amikor – mint Lévinas (*Teljesség és végtelen*. Pécs, 1999) érzékelteti – az elkülönülés nem elszigetel, hanem lehetővé teszi az életet. Így a ház a visszavonulás, az elkülönülés, a behúzóadás, a „kímélet” létszintereként is a távolodó, az idegenbe tartó kiindulási helye. A belső terekhez fűződő élményeink egy izgalmas paradoxont körvonalaznak. Egy paradoxont, amely a következőképpen hangzik: a bensőségesség zárt tágasság. Olyan zártság tehát, amelyből nem hiányzik a nyitott struktúra. A nyitott struktúra hiánya, a hermetikusan magába záró tér a megvalósulás lehetetlenségéről beszél. Olykor a kilátás–betekintés, kilépés–bebocsátás kétirányúságát működtetni képtelen belső terek, az elválasztottság metaforáivá, a szenvedés helyeivé alakulnak, és a rabság képzetrendszerét kapcsolják magukhoz.

Elhangzott az idei Kanizsai Írótábor tanácskozásán

A bensőségesség legmélyebb természete szerint tehát feltárulás. De kizárólag olyan feltárulás, amely nem teszi otthoniatlanná a létet. Ebből következően a bensőségesség tereinek feltárulása sohasem lehet hatalmi stratégiák része.

Egy egészen különös nézőpontból közelíti meg a problémakört Walter Benjamin (Angelus Novus. Bp. 1980, 487–488.) amikor a polgári szobabelső „lényét” a detektívregény működési sajátosságaiban kívánja megragadni: „A tizenkilencedik század második felének bútorstílusáról az egyedüli kielégítő ismertetést s egyszersmind elemzést az a detektívregény-típus adja, amelynek dinamikus középpontjában a lakás borzalma áll. A bútorok elhelyezése egyszersmind a halálos csapdák »tér-képe« is, a szobák sora pedig a menekülés útját írja elő az áldozatnak. (. . .) A polgári enteriőr a hatvanas és kilencvenes évek közt: az óriási faragásokkal elborított pohárszékek, a napfény elől örökre zárt pálmás zugok, a balusztráddal eltorlaszolt erkély, a hosszú folyosó a sziszegő gázlánggal, mindez csak egy holttestnek lehet alkalmas lakása. (. . .) A bútorzat lélektelen túláradása kizárólag a hulla lábainál bővülődik igazi komforttá.” Itt a szobabelső bezáró téralkata, a millió túlradó gazdagsága nem az életet teszi lehetővé, hanem a halál helyeként nyer megfogalmazást. Sem a térsorolás, a térfűzés kompozíciós jellegzetessége, sem az aránytalan, súlyos bútorregyüttések, az esetlen, nehézkes formaalakítás, sem a halálos csapda metaforájával jellemezhető, agyonzsúfolt elhelyezési rend, sem pedig a fényhiányos térképzés, nem hordozza a szabad mozgás, a nyitottság, a kivezetés, a külső elérhetőségének gondolatát. Az eltorlaszolás zártságképzetet növelő fogalma, a labirintikus élménykört idéző hosszú folyosó képe pedig még kevésbé. A neobarokk utalásokat a „buján keleti-mód bútorzott fertályok: perzsaszőnyeggel és otománnal, állólámpával és nemes kaukázusi törrel” teszik teljessé. A keleti textilek, párnák és drapériák a végletekig növelik az akadály jellegű zsúfoltság képzetét. A „kelim-kelmék súlyosan leomló redőzete” félhomályossá teszi a szobát. Hiányzik az enteriőrelemek áttekinthetősége, az egyszerű, könnyed formavilág, a hajlíttott vonalak és az áttört kompozíciók játéka, a lendületes, de áttetszően tiszta vonalvezetés, a világos borítású, könnyen mozgatható kisbútorzat, a tágas, levegős téralakítás, de mindenekelőtt az ablak, amely a zárttság és nyitottság ellentmondását megfogalmazva enged utat a betűző fénynek és szabad kilátást a tekintetnek.

Arra, hogy a szobabelsőnek ahhoz, hogy az idegenség, félelmetesség és bizonytalanság helyzetérzését kiiktassa, hordoznia kell a „külső” lehetséges narratíváját, akkor is, ha vannak idők, amikor azt, mint veszélyforrást ki kell zárnia, már a korai enteriőrfestők is ráéreztek. A 14–15. századi alakos enteriőrök bibliai jeleneteket helyeznek harmonikus polgári környezetbe. A képeken ajtók és ablakok, sőt nyitott ajtók és nyitott ablakok tagolják a teret. Olykor az ajtónyíláson át több egymásba nyitott helyiség látszik, két- sőt többszortatú terek, folyosói távlatok, oldalt és a háttérben lépcsőterek hordozzák az átlépés, a kimozdulás lehetőségét.

Bármennyire is eltér az itáliai, a németalföldi vagy a német mesterek látásmódja a gazdag díszítéssel hangsúlyozott ajtókeretek, az oszloppal tagolt ikerablakok, ablaksorok jellemzik a hálótermet és a könyvtárszobát egyaránt. Dürer *Szent Jeromos a dolgozószobájában* című rézmet-szetén az ólomüveg ablakon bevetülő napfényben, az intenzív rálátás élményében, másutt az árnyékok és visszatükröződések sokféleségében jelenik meg a külső perspektívája. Többfelé megnyitott, tágitott terek, előterek és hátterek játékában. André Chastel szerint, aki elfogadta az igazmondó, azaz a homogén és zárt tér elvét, az csupán három alárendelt motívum, a tükör, a nyitott ablak és a kép segítségével teheti nyitottabbá és tágasabbá a teret. Jan van Eyck *Az Arnolfini házaspár* című festményén is nyitott ablakon áramlik a szobába a fény, mégis egy izgalmasabb, egy ellentétes irányba való mozgás vonja magára a figyelmet: a figuráké, akiknek távozó alakját a házaspár mögött, a falon függő tükörben pillanthatjuk meg. A távozás mozzanatában és a tükör fölötti feliratban („Itt járt Jan van Eyck, 1434”) ott van a nyitottság motívuma. Ez a festmény a szobabelsőről mint nyitott kategóriáról beszél.

A nyitottság fogalma a Rilket értelmező Heideggerhez (*Költők mire jók? Enigma*, 1999/20–21., 45.) utalja a gondolkodást: „A teljes vonatkozást, amelynek minden létező merészsége által átengedi magát, Rilke szívesen nevezte »nyitott«-nak. Ez költészetének egyik alapszava. A »nyitott« Rilke nyelvén azt jelenti, ami nem zár el. Nem zár el, mert nem korlátoz. Nem korlátoz, mert önmagában mentes minden korláttól. A nyitott mindannak a teljessége, ami nem korlátozott.” Ha azonban valóban megkíséreljük megérteni Rilke „nyitott”-ság fogalmát, azt kell mondanunk, hogy abban az ablakban jelenik meg, amely a természet vizualitására tekint. „Tehát a nyitott nem eget, levegőt és teret jelent,

hiszen a szemlélő és az ítéletalkotó számára azok is tárgyának bizonyulnak, vagyis zártak. (. . .) A növény és az állat bebocsáttatik a nyitottba. Benne vannak a világban.”

Ha gondolatmenetemet nem kívánám oly szorosan az otthon tereihez kötni, azokról a korokról és stílusokról is beszélnék, amelyek a térhatárolás látszati áttörésével működtetik a zárt tágasság képzetrendszerét, és illuzionisztikus elemekkel átszőtt térhatásokban fogalmazzák meg pl. a templomtér bensőségeességét. De nyílhatnak-e végtelenbe nyúló távlatok a szobabelső kontextusában?

Willem Pieterz Buytewech *Mulató társaság* című festményén a XVII. századi németalföldi szoba falát díszítő térkép már nem csak a közvetlen környezet perspektíváját jeleníti meg, szélesen és messzehatóan nyitja meg a világot, a távol levő távolságáról is képet nyújtva. Pieter de Hooch „tisztá, higgadt, egyszerű” enteriőrjének (*Szobabelső*) fénytel teli terét is a térkép „világ-effektusa” szervezi. Vermeer több képe is végiggondolható a (tér)képi idézet eljárásának szempontjából: a *Lány vízeskanocsóval*, a *Lanton játszó lány*, a *Katona nevető lánnyal*, a *Festőművészet*, a *Geográfus* és a *Kék ruhás nő* is. Ez utóbbin a térkép motívumával bevezetett kívülségmozzanatot a levél a várandós nő kezében a Másik kívülségének gondolatával gazdagítja. Így a külső szféra jelentőségét egy új aspektusból világítja meg. „Az ember mint Másik *kívülről* érkezik hozzánk” – írja Lévinas (i. m., 249.). A belső tér a női kifejeződések, a várakozás – a nő főfoglalkozása, fogalmaz felettébb találóan egy dodereri regényalak – tereként nyer jelentést: „Történelmileg a távollétről mindig a nő beszél: a nő otthonülő, a férfi vadászik, utazgat, a Nő hűséges (vár), a Férfit hajtja a vére (hajózik, flörtöl)” – írja Barthes (*Beszédtöredékek a szerelemről*. Bp., 1997, 29.). A térkép ezúttal a hiányra, a másutt-létre utal, a férfi tereinek, hipotetikus helyeinek, hosszú hódító útjainak jelölője. A Másik eltávolodási szabadságában és visszavártságában házának bensőségeessége tárulkozik fel.

A térkép, a földgömb és az éggömb a távolságok jelszerű megnyitásával a kilépés, a megtapasztalás lehetőségét, ismeretlen távlatok kibontakozását villantja fel. A kép a képben sajátos szerkezeti megoldása új jelentésszinteket nyit meg a külső felé, az enteriőr a világot vonja játékba. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a ház, a szoba, ha útra is bocsátja lakóját, sohasem szakad el tőle végérvényesen. Az előző terek élményét magával viszi az utazó, az emlékezés ugyanis az elhagyott

otthoni terekben gyökerezik. Hevesi András *Párizsi eső* című regényében áll a következő mondat: „Próbálok visszatálatni a múltamba, magam elé idézem budapesti szobámat.” Az ideiglenes szálláshely viszont a locusok azon kategóriájába tartozik, amelyhez nem fűződnek emlékek: „Kedvemre való a semleges tisztaság egy olyan szobában, amellyel nem kötnek össze meghitt emlékek. Tegnap még másé volt, most az enyém, néhány nap múlva ismét másé lesz” (Konrád György: *Kőóra*). A belső terek szolgáltatják identitásunk szimbólumait, és támpontokat kínálnak az emlékezésnek. A helyhez kötés e mozzanataiból szerveződnek a prousti emléknarratívák is. *Szobák* című esszéjéből való a családi létezés színtereit idéző részlet: „Oldalam még túl zsibbadt ahhoz, hogy megmozduljon, betájolással próbálkozik. Homályos emlékezetében sorra felmerül, milyen irányban helyezkedett el, gyermekkorom óta, újraépíti maga körül az összes helyet, ahol valaha feküdtem, még azokat is, amelyekre évek óta nem gondolok, s talán halálomig nem jutnának eszembe, bár nem illett volna elfelednem. Visszaemlékszik a szobára, az ajtóra, a folyosóra, az elalvás előtti utolsó gondolatra, ami ébredéskor újra visszatér. Az ágy fekvéséből következtet a feszület helyére nagyszüleim hálószobájában, a hálófülke levegőjéből, azokból az időkből, amikor még a szülők is, a hálószobák is megvoltak.”

Belső tereink csak akkor ruházódnak fel az otthonosság, a bensőségség jelentéseivel, ha működtetik az átjárhatóság alakzatait. Ha nem tagadják meg más, idegen terek nehezen felejthető élményét, ha tehát megélhetővé teszik a visszagondolás és az örömteljes visszatérés pillanatait. Hány de hány vándorlášhimnusszal, visszagondolás-költeménnyel és hazatérés-elégiával lennének szegényebbek, ha az utak és visszautak jelentése nem az otthon viszonylatában fogalmazódna.

Vannak elgondolások, amelyek szerint az idegen belső tereket is a zárt tágasság képzetrendszere teheti az életstruktúra lényeges elemévé: „egy brüsszeli szoba, ahol megháltam, olyan derűs, tágas és egyúttal zárt volt, mintha fészekbe rejtőznék, és mégis szabadnak éreztem magam, mint a nagyvilágban” (Proust: *Szobák*). Ettől eltérő módon a *Párizsi eső* elbeszélőjének szállodaélményét az ablaktalanság határozza meg. A zárt tágassága helyett a zártság és a tágasság kontrasztját tapasztaljuk: „Szállodai szobámnak csak az ajtajára emlékszem, ablaka, ha egyáltalán volt, oly kicsi lehetett, hogy emlékezetem elhanyagolta. Ez is fekete volt és mindene ragadt, az ágyhuzat, az éjjeliszekrény, még a mosdótál is. Mikor

összekuporodtam a kurta és keskeny ágyban, úgy éreztem magamat, mint akit kalickában akasztottak fel a világűrben.” A mondat szövegkörnyezete egyértelműsíti, hogy az otthoni és az idegen belső tér közötti különbségek artikulálása a tét. Előzmények nélkül, teljesen semlegesén, sohasem nyerhetünk újabb benyomásokat, az útonlevés és az átmeneti célhozérés élményeit egy különleges összevető és áthasonító szemlélet juttatja kifejezésre.

Olvassuk ismét Proustot: „Mivel a léleknek be kell töltenie és át kell festenie minden új teret, ahová csak kerül, eloszlatni benne az illatokat, ráhangolódni zöngéseire, és máig emlékszem rá, mit szenvedtünk az első estéken, amikor árva lelkünknek bele kell törődni a karosszék színebe, az ingaóra tiktakjába, az ágytakaró szagába, és sikertelen próbálkozik, hogy felvegye egy piramis alakú szoba formáját.” Miközben a lélek hasztalan kísérletezik azzal, hogy az idegen enteriőr térformáját felvegye, a térelemekkel, amelyekhez emlékek fűzük, hasonulásra, azonosulásra is képes. Az emlékezés egy sajátos egzisztenciális jellegű téridentifikáció formájának bizonyul. A *Szobák* című esszé egyértelműen legszebb momentuma az a hasonlító jellegű szöveghely, amely az emlékező és az enteriőr, az emlékező és a berendezési tárgyak azonosságából szerveződik: „olyan öntudatlanul alszom, mintha én volnék az ágy, a karosszékek, az egész szoba. (. . .) Amikor ekképp felrévedek, nem vagyok több, csupán egy a polcon sorakozó almák vagy lekvárosköcsögök közül . . .” Nem egy olyan szubjektivitásforma tárul elénk, amelynek lényege, hogy a szubjektum eleve önmagát birtokolná, hanem olyan tapasztalattartomány nyílik meg előttünk, amelyben az enteriőrről vonatkozó sajátos reláció az egzisztencia legbensőbb lényegét határozza meg. Az enteriőrrel való azonosulás eseményszerkezete felerősíti azt a felismerést, amely a szubjektivitásnak a belső terekbe való meggyökerettségre, az enteriőrről való egzisztenciális és eredendő ráutaltságára figyelmeztet.

MÍTOSZ A TÖKÉLETES NYELVRŐL: TÖRTÉNETE ÉS LEROMBOLÁSA

*Umberto Eco: A tökéletes nyelv keresése. Atlantisz Könyvkiadó,
Budapest, 1998*

V A R G A I S T V Á N

Charles de Gaulle álma az volt, hogy Európa az Atlanti-óceántól az Urálig terjedjen. És Európa az utóbbi fél évszázadban valójában terjeszkedik. A jelenlegi európai „miniszterelnök”, Romano Prodi kijelentette a közelmúltban: „A Római Birodalom bukása óta először van esélyünk arra, hogy Európát egyesítsük.” Ez a terjeszkedés nem zajlik egyenletes ütemben. Vannak fennakadások, néha úgy tűnik, az egész vállalkozás valójában csak álom, de aztán az események úgy alakulnak, hogy a terjeszkedés váratlanul felgyorsul, és szinte ellenállhatatlannak tűnik. Rengeteg akadályt kell megfelelően eltávolítani, mert a terjeszkedés nemcsak gazdasági és stratégiai kérdés, hanem erkölcsi is, ahogyan Chris Patten, az európai „kormány” külügyi kapcsolatokra illetékes megbízottja mondta. Mind több állam jelenti ki, hogy ők végeredményben nem idegenek, hanem európaiak, akik már ezer éve a keresztény nyugati kultúrkörhöz tartoznak. Ugyanakkor megválaszolatlan marad a kérdés: hol is ér véget Európa? Vajon Európa merőben földrajzi fogalom, vagy a keresztény hit definiálja? Vagy egyszerűen egy közösség, amelynek az lehet a tagja, aki bebizonyítja alkalmasságát a tagságra? A jelenlegi helyzetben talán azt mondhatnánk, hogy nem létezik közös európai identitás, helyette sokkal fontosabb a közös jövő akarása, Európa jövőbeli szerepének látomása a világban. Ki kell mondani, hogy az Európai Unió, mint Európa terjeszkedésének konkrét megvalósulása, nem egy közös valláson alapuló közösség, hanem jogi közösség. Békét Európában nem a keresztény hit, hanem a gazdasági érdek teremt. De

a gazdasági érdeken túl, sőt: talán azzal egyenértékű fontosságú, az európai kultúra feltérképezése. Mert az európai kultúra tulajdonképpen az Európában élő népek kultúrájának összessége. Épp ezért üdvözölhetjük mindazokat a tudományos igényességgel megírt könyveket, amelyek Európa szemszögéből igyekeznek múltat értelmezni. Ezen könyvek közé tartozik Umberto Eco *A tökéletes nyelv keresése* című műve.

Mert Európában bábeli nyelvzavar uralkodik, és ez nagyban megnehezíti az emberek közötti kommunikálást. Logikus tehát egy olyan tökéletes nyelv keresése, amely ezt a kommunikációs gondot valamilyen módon megoldaná. Nos, Umberto Eco vizsgálódásának tárgya éppen az, hogy elemezze a múltbéli kutatásokat, amelyek célja vagy a tökéletes nyelv felfedezése vagy kidolgozása volt. Könyvének bevezetőjében hangsúlyozza, hogy csak az európai kultúrát vizsgálta, és ezért könyvének magyar címe csalóka: az eredeti olasz könyv címe tudniillik *A tökéletes nyelv keresése az európai kultúrában*. Más szóval: a szerző vizsgálódásai az európai nyelveket és az Európában megjelent könyveket öleli fel. Hangsúlyozza azt is, hogy könyvében csak példaszerű művekkel foglalkozott, s következik az újabb korlátozás: csak a valódi nyelvekre vonatkozó programokat vette tekintetbe. Aki könyvében az egyetemes grammatikáról, a nyelv eredetéről szóló adatokat keresi, az csalódní fog, mert ezek hiányoznak. S bár a szerző szerényen megjegyzi: „Könyvünk csupán egy utópia majdnem kétezer éves történetét akarja nyomon követni nagy vonalakban és válogatott példák segítségével.” A könyvet tanulmányozva igen hamar meggyőződhetünk arról, hogy a fenti korlátozások ellenére hatalmas idevonatkozó ismeretanyagot vontat fel könyvében Umberto Eco. De a szerző nem elégedett meg a rendkívül bő anyag ismertetésével, hanem azt bírálóan közelíti meg, úgyhogy *A tökéletes nyelv keresése* tulajdonképpen ugyanakkor „kritikai elemzések” sora is. Tehát az olvasó nemcsak megismer sok dolgot, hanem azok értékét is befogadhatja, amennyiben bízik Umberto Eco tudományos módszereiben és elfogulatlannak tűnő hozzáállásában. Mint már említettem, a könyv egyik témája a tökéletes nyelv felfedezése. Tudniillik igen hosszú ideig, mondhatni vagy ezerhétszáz éven át a tudósok azzal foglalkoztak, hogy bebizonyítsák, melyik nyelv a tökéletes, vagy hogyan rekonstruálható az a meglevő valódi nyelvek alapján. Más szóval: ilyen hosszú ideig hittek az emberek egy ősnyelv létezésében, amely eltűnhetett, de az összes nyelv belőle származik. Ez a monoge-

nezis-elmélet a tökéletes nyelv utáni kutatás legrégebb változata. Mind-egyik vizsgálódás kiindulópontja ezekben az esetekben a *Biblia* volt. Tudniillik a *Könyvek könyve* szerint a soknyelvűség isteni átok, mert Bábel tornyának építése előtt és közben egyetlen nyelv létezett csak. Az ókori görögök nyelvüket az ész nyelvének tekintették. Hiszen a görög volt a mediterrán és a keleti térség hivatalos nyelve, a rómaiaknál a kultúra nyelve, a kereszténység első szövegei is ezen a nyelven íródtak. De épp a kereszténység elterjedésének és eluralkodásának köszönhetően a latin „legyőzte” a görögöt, de már a kezdettől fogva tapasztalható egy homályos törekvés és sóvárgás a tökéletes nyelv után. És ez még ma is megmaradt, bár végérvényesen bebizonyosodott, hogy tökéletes nyelv nem létezik. Ezért a szerző leszögezi: „A tökéletes nyelvek története egy utópia és egy sor kudarc története.” Bár a latin „uralkodott”, a szövegértelmezők a középkor hajnalán a hébert tekintették az emberiség anyanyelvének. Így például huszonnégy alapbetűje kiindulópontul szolgált a többi nyelv megteremtéséhez. Dante is megállapította, hogy a természetes nyelvek szemben állnak a latinnal, amely univerzális ugyan, de mesterséges. Elméleti munkáiban megkísérelte helyreállítani a tökéletes nyelvet, célja egy korszerű és természetes nyelv kimunkálása volt: Ádám nyomdokaiba akart lépni, sőt túlszárnyalni őt. Évezredünk első felében több kísérlet volt a tökéletes nyelv megteremtésére, ezeknek a filozófiai nyelvrendszereknek a célja a kereszténység eszméinek terjesztése volt az idegen ajkú népek között. Így például Raymundus Lullus tökéletes nyelvvel hidat akart építeni Nyugat-Európa és a Kelet között. Umberto Eco megjegyzi: „Sokan eszeveszett etimológiai hajtóvadászatba kezdtek, hogy bebizonyítsák: minden nyelv a héberből származik. Ebben az időben kibogozhatatlanul összefonódik a képzelet és a tudományos feltevések.” Az európai nemzetállamok kialakulása folyamán már arról vitáznak a nemzetek tudósai, hogy melyik nemzet nyelve alapul a héberen. Természetesen mindegyik a magát tartja a héber utódjának. De a héber csatát vesztt, mivel mindjobban világossá vált, hogy lehetetlen visszatalálni az immár elérhetetlen távolba került ősnyelvhez. Aztán a héber kultúrát az árja kultúra váltja fel (később tragikus következményekkel), de a felvilágosodás korában végérvényesen leszámolnak a monogenezis-elmélettel, felszámolták a Bábel előtti eszményi nyelvállapot mítoszáét. Ezt a felismerést Umberto Eco így foglalja össze rendkívül tömören: „Minden nyelvnek megvan a maga

innere Sprachformja, a nyelvet beszélő nép világnézetét kifejező jellegzetes belső formája. A beszéd történelmi fejlődés eredménye, s ezen a ponton értelmetlenné válik az emberi nyelveknek egyetlen állítólagos közös ősré való visszavezetése.”

De mielőtt rátérnénk Umberto Eco könyvének második nagy témájára, tegyünk egy rövid „kirándulást” tájainkon. Mert a közelmúltban a magyar nyelv eredetével kapcsolatban is igencsak meghökkentő elképzelések láttak napvilágot. Erről szól Komoróczy Géza *Sumer és magyar?* című könyve. De akárcsak Umberto Eco a maga könyvében, úgy Komoróczy Géza sem egy elmélet ismertetésére szorítkozik, hanem nagy kedvvel, és tegyük hozzá, hozzáértéssel kritikai elemzést is végez. Ami pedig vizsgálódásra és kritikai véleménynyilvánításra bírta, az volt, hogy századunk közepétől kezdve a hetvenes évek derekáig a Nyugaton élő magyarság egyes képviselői egy merőben új elméletet dolgoztak ki a sumer és a magyar nyelv kapcsolatáról. Ennek az elméletnek talán legmarkánsabb képviselője Badinyi Jós Ferenc, a Jezsuita Egyetem professzora Buenos Airesben, de jó néhány más, nagyjából amatőr kutató csatlakozott hozzá, és tágitotta elméletét. Nos, mi is ennek az elméletnek a lényege? Az, hogy a sumer–magyar nyelvrokonítás folyamata eredményeképpen sor kerül a sumer nyelv magyar kisajátítására, röviden szólva: a magyar nyelv nem más, mint a sumer nyelv mai alakja, a magyar nyelv nem más, mint újsumer. Ennek az elméletnek egyik „mellékterméke” a turánizmus, azaz egy ősré nyelv létezése, amit épp Umberto Eco tagad. Egyébként a turánizmus Komoróczy Géza szerint „egy a tudomány mezébe bújtatott társadalmi és politikai mozgalom”. A sumer–magyar nyelvrokonítás hirdetői immár nem arra törekednek, hogy bebizonyítsák, a sumer a tökéletes ősnelv, amelyből a többi nyelv született, hanem arra, hogy a magyar nyelv a mai világban egy egyedülálló értéket jelent, mert úgymond „megmentett” egy ősi és a történelem kódében rég eltűnt nyelvet. Így vált hajszál híján a magyar nyelv ősnelvvé. A bajok Komoróczy Géza szerint a feltevés bizonyításakor jelentkeznek. Tudniillik, s ezt jó néhány példával szemlélteti, a fenti nyelvrokonítást végzők igencsak minimális idevonatkozó, tehát nyelvi és nyelvtörténeti ismeretekkel rendelkeznek, s ezt képzeletükkel igyekeznek pótolni. Komoróczy számos ilyen bizonyítási eljárást elemez, méghozzá tudós szakemberi tárgyilagossággal és gazdag ismeret birtokában, és bebizonyítja az elmélet tarthatatlanságát. Kiderül, hogy nem-

csak tudatlanok és járatlanok a sumer–magyar kapcsolat kutatói, hanem képzeletük segítségével a leghetlenebb következtetésekig jutnak el. Sőt: attól sem riadnak vissza, hogy nem létező, azaz általuk kitalált forrásmunkákat és adatokat idézzének, csakhogy igazukat alátámasszák. Komoróczy Géza szerint ezek „déliábos őstörténeti eszmék”, a „korai ősnyelv” pedig képtelenségnek számító gondolat. Elismeri, hogy a sumer egyetlen ismert eurázsiai nyelvvel sem áll rokonsági kapcsolatban, de amikor beszélték, akkor sok ilyen szigetnyelv létezett Keleten. Az egyedüli hasonlóság a sumer és a magyar nyelv között az, hogy mindkettő agglutináló nyelv. Umberto Eco könyvének szemszögéből nézve a sumer–magyar nyelvrokonítás ezen naiv kísérlete egy igencsak elkésett nemzetieskedő jelenség, amely a nyugat-európai államokban a XVII. és a XVIII. században volt tapasztalható. Tudniillik, mint már említettem, ekkor igyekezett mindegyik nemzet bebizonyítani, hogy az ő nyelve az ősnyelv legtökéletesebb változata. E szemszögből nézve a dolgokat Badinyi Jós Ferenc és társai Komoróczy Géza szerint őstörténeti csodabogaraknak tekinthetők. Elsősorban azért, mert eljárásuk merőben tudománytalan: egy-egy véletlen hasonlatra építve egy szédületes elméletet dolgoztak ki. A turánizmus megszállottjai joggal sorolhatók az Umberto Eco által nyelvi fantasztáknak tekintett emberek közé.

De térjünk vissza Umberto Eco könyvére, illetve annak második részére, amelynek központi témája a tökéletes nyelv megteremtése. Mert ha már nem létezett egy tökéletes ősnyelv, akkor csináljunk egyet. Ezt a folyamatot a szerző a következő mondattal nyitja meg: „Míg az eddig vizsgált szerzők mély vallásos hevülettől fűtve kutattak a tökéletes nyelv után, azok a tudósok, akikről a továbbiakban szólnunk, az emberiség elméjét elhomályosító és a tudomány fejlődésétől visszatartó bálványokat igyekeznek ledönteni a filozófia nyelvével.” Az egész folyamat, jellemző módon, Angliában született, ahol kezdték elutasítani a latint. Az angolok egyszerűen egyetlen nyelvet akartak a könnyű kommunikálás érdekében. Az akkor kibontakozóban levő tudományok nagyban pontosítják a nyelvet. „A szent nyelvek ereje homályosságukban és jelképeségükben volt, ez most már nem erény, hanem ledöntendő korlát”, mondja ki Umberto Eco a kor nyelvi törekvéseit vizsgálva. De amikor az új tökéletes nyelv alapjait igyekeznek lerakni, mégis a múltban keresnek hozzá mintát. Nem Európában, jóval távolabb: Kínában. Az angol filozófusok olyan mesterséges nyelvet akartak teremteni a XVII.

században, amely egyetemes karaktereken alapult volna. Tudniillik, mint ahogyan azt Umberto Eco leszögezi, „a kínaiak és a japánok, noha eltérő nyelvet beszélnek, tehát más-más névvel illetik a dolgokat, ugyanazokat az ideogramákat használják, így írásban kölcsönösen értik egymást”. Ennek az új mesterséges, filozófiai elvekre épülő nyelvnek a megalkotásához két dolog kellett: 1. az elemi fogalomegységek azonosítása és 2. rendszerbe foglalása, azaz a filozófus munkája megelőzi a nyelvészt. A szavakat jelek fejezték volna ki, de már a kezdetben kétséges volt, hogy egy-egy kifejezés esetében annak minden eleme kifejezné-e a jelölt dolog valamennyi tulajdonságát. George Dalgano az új tökéletes nyelv nyelvtanán dolgozott, hogy az új nyelvet nemcsak írásban, hanem élőszóban is lehessen alkalmazni, John Wilkins pedig kidolgozta a század legteljesebb egyetemes érvényű mesterséges filozófiai nyelvi rendszerét, amelyet „minden nép a maga nyelvén olvashat” (kínai minta). Leibniz is megszerkesztette a maga általános nyelvét, amely már a számítógép valódi nyelvét sejteti. A tökéletes nyelvről szóló álmom szinte még a mai napig tartja magát. A XVIII. században újra feltámad az egyetemes grammatika eszméje. Sajnos, a karakternyelvről le kellett mondani annál az egyszerű oknál fogva, hogy lehetetlen az összes alapfogalomhoz elegendő karaktert találni. A múlt század elején újabb elképzelés bontakozott ki: egy olyan mesterséges nyelv megalkotása, amely a természetes nyelvekhez hasonló, de minden használója semlegesnek érzi. Így lett a XIX. század a nemzetközi segédnyelvek százada. Az eddig legelterjedtebb nemzetközi segédnyelv az eszperantó. Célja a nyelvtan optimalizálása. Mostanában tanúi lehetünk annak, hogy az angol lett a közvetítő nyelv, hála az őt beszélő népek politikai erőfölényének. Ugyanakkor mindjobban erősödik a kis népek nyelvének védelme. Umberto Eco szerint „nehéz jövődőlésbe bocsátkozni a nemzetközi segédnyelvvél kapcsolatban, mivel korunkban az élet minden területén rohamos változásokra kerül sor”.

Könyvének zárószakaszában az olasz professzor bizonyos konklúziókat igyekszik levonni ismeretei alapján, amelyeket a könyvében közölt az olvasókkal. Leszögezi, hogy a nyelv differencializálódására már Noé korában sor került, a nyelvek természetes szétválása kedvezett a nemzeti azonosságtudat megszületésének. Helytállónak tűnik azon megállapítása, miszerint „a természetes nyelvek egyesek szerint éppen azért tökéletesek, mert sokfélék, az igazság ugyanis sokféle, s éppen azok hazud-

nak, akik egynek és véglegesnek tartják”. Kétségbe vonja a közös közvetítő nyelv szükségességét, ugyanakkor teljes mértékben igazat kell neki adni, amikor kijelenti, hogy „a fordítás teljes egészében a célnyelvre tartozik, ezért egyedül ennek kell megoldania a maga hatáskörében a kiindulási szövegben felmerült problémákat”. S amikor a szerző vezetésével nyomon követtük egy mítosz, egy reménység történetét, és az eddig megtett út végéhez értünk, az ismeretlen jövő előtt megtorpanunk, idézzük fel Umberto Eco az előttünk álló időkre vonatkozó véleményét: „Az európai kultúra jövője semmiképpen sem a soknyelvűség totális győzelme, hanem olyan emberek közössége, akik képesek megragadni egy más nyelv szellemiségét, aromáját, légkörét. A soknyelvű Európának lakói nem beszélnek folyamatosan nyelvek sokaságát, de amikor találkoznak, úgy is megértik egymást, ha mindenki a saját nyelvén beszél, s ha nem beszéli is folyékonyan, érti a többiekét, mert – ha nehezen is – a »szellemet«, kulturális univerzumot érti meg, melyet őseinek és hagyományának nyelvén minden beszélő kifejez.” Mintha ez az előrejelzés sem lenne utópiamentes. De ettől függetlenül *A tökéletes nyelv keresésének* olvasása, bár korántsem könnyű és alapos filozófiai és nyelvi fogalmi előismereteket feltételez az olvasónál, igen izgalmas és tanulmányos utazás Európa múltjában, és pillantás jövőjébe.

NÉPRAJZ

KISHEGYESI TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

SZÓKE ANNA

BEVEZETŐ

Egyszerű, de nagyon gazdag gyermekkorom szolgált pozitív példákkal ahhoz, hogy a halálhoz való viszonyulásnak nemcsak szomorú példája létezik. Sokat hallgattam az idős emberek meséit az elmúlásról, mint a legnehezebb életfordulóhoz vezető útról. Nem vették olyan veszteségnek, mint ahogy ezt napjainkban megéljük. „Akkó valahogy szerette a nép egymást. Este összegyűttünk, oszt nagyon szépen emeségettek a háborúrú, a halálrú, még mindenrú” (Márkus I.).

Kishegyes szokásanyagának feltárása, összegyűjtése elkerülte az érdeklődés és figyelem középpontját. Okairól beszélni most nem célom, de szeretném írásban rögzíteni mindazt, ami az életben egy karnyújtásnyi időben van csak tőlünk. Hiszen a szemünk előtt, észrevétlenül bomlott föl a tradicionálisnak minősülő falu szokásrendje.

Az anyaggyűjtés idején, 1998 augusztusában már világossá vált, hogy a megörökítendő halál – temetés szokásrendje eltűnt és ennek mélységéről, történelmivé váló állapotairól már csak a szájhagyomány tanúskodik. Az ismeretek forrása elsősorban a parasztemberek saját közlése.

Falunkban nem őrződött meg romlatlanul a hagyomány, sőt első látásra úgy tűnik, soha nem is volt olyan összetett, mint innen nézve a Kárpátok messze világában élő székelyeknél. Azután, hogy elkezdtem az adatgyűjtést, saját emlékeim és mostani szokásaink képét felidézni, észrevettem, hogy a különböző szakirodalmakban talált és olvasott szokásrend megtalálható volt Hegyesen is, sőt őrződött meg belőle napjainkig is.

Hogy a sok értékes néprajzi adatból mennyire ismerhető fel Kishegyes egykori szokásvilága, az adatközlőink hitelességétől függ. Kishegyes nem egyedi eset, az itt tapasztaltak valószínűleg általánosíthatók. Már az anyaggyűjtésnél nagyon sok olyan adatot és megnyilatkozást rögzítettem, amelyek e területen természeteseek voltak.

Mégis, nekem miért tűnt úgy, hogy a vajdasági magyarság, főleg a forgalmasabb helyen lévő falvak szokásvilága, hagyományai szegényesek? Erre a kérdésre több válasz is akad. Egyik oldalról a vajdasági magyarok egy része valóban elhagyta hagyományait, feladta paraszti értékrendjét, és erőteljesen asszimilálódott, nemcsak nyelvében, hanem szokásaiban, kultúrájában is; másik oldalról viszont Hegyesen és a többségében magyar településeken megmaradtak a szokások, jobban, mint ahogy első látásra gondolnánk.

Az itteni lakosság életszemlélete sajátos kettősséget mutat. A földműves családok tagjai, vagy akár a falusiak többsége a modernizálódás ismérveit mutatja, szűkebb közösségben viszont hagyománytisztelő. Az öregek és középkorúak megőrizték és becsülik a szokásaikat, és magukénak vallják a mögöttük rejlő hagyományos világnézetet. Ez a kettősség egyfajta önvédelmi mechanizmus, amely azonban – a látszattal ellentétben – nem kétszínűségen alapul. A zömmel mezőgazdaságból élők elfogadták a jugoszláv típusú szocializmus értékrendjét, amely sajátos egyvelege volt a fogyasztói társadalom és a szovjet bolsevizmus elveinek. Ez a rendszer szellemi korlátai ellenére is viszonylagos jólétet hozott, biztonságot és stabilitást. Érthető, hogy hittek az új világnézetben és az államilag idealizált szokás- és viselkedésnormáknak. A hagyomány „Hatósugara annál szélesebb, mennél zártabb társadalmi viszonyok, intézmények és ideológiák közt hat, s annál szűkebb, minél nyújtottabb, kísérletezőbb társadalmi alakulatban érvényesül” (*Magyar néprajzi lexikon* V., 69. o.).

A hatvanas, hetvenes évek konjunktúrája kedvezett a fiatalok továbbtanulásának. Kishegyesen pl. 1970-ben az érettségizők huszonnégy százaléka tanult tovább felsőoktatási tanintézetekben.

A vajdasági magyarság fokozatosan veszítette el népi és vallási hagyományait. Az utóbbi évek gazdasági-politikai megrázkódtatásának talán az egyetlen pozitív következménye az volt, hogy ez a közösség ráébredt arra, mit veszíthet, ezért elkezdték tudatosan ápolni és feleleveníteni az eltűnedező régi szokásokat és vele a hagyományos család- és természetközeli világmépre utaló cselekedeteket.

Gyűjtőmunkám során felkerestem a római katolikus vallású idős személyeket. Azzal a reménnyel kezdtem el munkámat, hogy a halotti szokásokkal kapcsolatos hiedelmekről, a visszajáró lélekről, a lélekvándorlásról, s a koronavívés archaikus eredetéről hallhatok elbeszéléseket. Az elhangzottak közös sajátossága, hogy a témáról mint jelenségről időseink csak felszínesen számolnak be. A jelenségekhez, szokásokhoz fűződő hiedelmekre, annak archaikus gyökerére nem emlékeznek. Ma már nem a hiedelem hagyományozódik, hanem a szokás. A hiedelemelv megkopott. Hagyományozódásuk módját maga a *szokást* kifejező emberi magatartás tartja fenn, s nem annak célja, illetve hiedelemháttéré.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az eseményeket belülről látták, mert maguk is megélték a közösségen belül. Ezért éreztem szükségesnek a paraszti élet soha nem tapasztalt mélységeibe leszállni.

Kishegyes temetkezési szokásrendjét történetiségében tárom fel, támaszkodva az egyházközösség dokumentumaira, de témám hordozója maga a nép. A temetés rendje, lebonyolítása még rekonstruálható a szóbeli visszaemlékezések alapján. Együttesen azonban a lokális kultúra sajátos szerkezetét adja.

Dolgozatomban nem egy konkrét eseményt írok le, hanem általában, ahogy ez a faluban szokás volt. A kiragadott példák a hitelességet szolgálják, s szolgálják nyelvezetünk eredetiségét, ahogy a kishegyesiek ajkán élt, él.

Gyűjtésem során felfigyeltem arra, hogy a halotti kultusznak, a temetési szokásnak mint etikus tudatnak a szerepe nem fedhető fel. Nincs küldetészerű szerepe. A kisebbségi sorsban élő és rohamosan asszimilálódó közösségnek a temetési szertartásban való aktív részvétel sem jelent különösebb érzelmi szálát a magyar nemzetiséggel való azonosulásra, a hovatartozás vállalására. A folklorisztika szempontjából nem lephetők fel az énekes hagyomány archaikus változatai, eltűnt a halottvirrasztás, az előénekesek által előadott énekek, amelyek a laikus énekhagyomány dallamait örökítették meg.

A HAZAJÁRÓ LÉLEK

Az adatközlők világképében a lélek elszáll, de visszajár. Álmunkban ez a lélek keres fel minket.

Nagyanyám, Bélik Teréz (1886–1973) szokta mondani: „Apátok itt vót az éccaka, oszt nagyon csudákozott, amijé így átépítettük a házat.

Nem talált be. Sokáig zörgött. Hallottam má tegnap is, hogy zörögnek odakint. Biztos ő volt. Csak nem talált be.”

A köztudatban a halott, míg el nem temetik, teljes lényével jelen van. Mindent hall, lát, beszélnek hozzá. Az elbeszélésekből arra következtethetünk, hogy a halott csak alszik, s a temetés pillanatától kerül majd a túlvilágra, addig mindent tud, még köztünk él. Amikor elföldelik, akkor száll a lelke a túlvilágra.

Ha álmunkban megjelent az elhunyt, az általában lelkiismeret-furdalásra adott okot. Az elhunyt a túlvilágról gyakran figyelmeztette az itthon maradtakat. „A Misi is gyűtt álmomba, hogy körösztanám, nem hoz virágot. Olyan rossz érzés vót, hogy láttam álmomban. Elmentem a templomba, imádkoztam érte, oszt azóta nem vót” (Csordás M.).

„Hittek, nagyon sokáig hittek abban, hogy visszajár a halott lelke. Én is hiszek. Egy bizonyos ideig nem volt szabad bántani a ruháit, meg hat hétig nem szabad leszedni a koszorúkat a sírról, hogy megnyugodjon a lelke” (Török Rózsa).

„Vót ojan, hogy félték, hogy énértem visszajön a halott. Szerintem bűnösök vótak” (Márkus J.).

„Az édesanyáméknak még nem vót házuk. Akkó még nem vót ekkora ez a falu, sok nád vót, sok részeken víz vót, meg erre meg arra nád, és édesanyámnak az édesapja kiment, oszt aszondja, minden éccaka valaki hangot mond. Úgy hallja, hogy hangot mond. Ő mondta: »Minden jótét lélek dicsérje az Urat. Mindig hajja, hogy tartozol, Jóska, add meg azt a píztt annak meg annak, mert én tartozok, oszt a lelkem nem nyugszik meg.« Ezt én nem hiszem el. Míkkó azt a píztt megadta, akkó tovább nem jelentkezett. Addig a nádas szélibe úgy hajladozott fehér lepedőbe, oszt háromszó-négycő mondta. Oszt öregapám így köszöntötte a lelket: Minden jótét lélek dicsérje az Urat. Az meg mondta: add meg Jóska azt a píztt, akkó az én lelkem megnyugszik, akkó öregapám annak a valakinek megadta, hogy ne háborgassa. Oszt többé nem is gyűtt a hang, a lélek érte” (Szőke J.).

Általánosan elfogadott volt, ha valaki a testi gyönyöröknek szolgált, és bűnbánat nélkül múlt ki, bizonyos, hogy örökre elkárhozott, és a lelke soha meg nem nyugodott.

A pogány lelkek sem nyugodtak. „A Csikós Bözsi mesélte nekem, ők a Kertoron laktak, közel a temetőhöz. Akkó még a kicsikéket a temetőárokhoz temették. Tudod, Mancsi, olyan nyikorgás, sírás van. A körösz-

töletlen gyerekek rínak a temető szélén, oszt úgy gyün lefelé a nyöször-gés. Azt meg a Mondom lány mesélte, hogy valami sírt ástak ki, a csontokat összeszedték, oszt azt a csontot mondta, hogy hova temették el egy rakásba, oszt aztán valaki oda akart temettetni, oszt ott kiásták, és hiszed vagy nem, egyetlen csontot nem találtak, pedig ők ásták oda” (Pecze M.).

A HALÁL ELŐJELEI

A halálra különböző jelekből következtettek. Az idősek, akik nem szenvedtek betegségben, megérezték a halál közeledtét.

„A szikicsi határban vótunk béresek. Bemén a gazda öregapámhó, no aszondja: Pali bácsi, hogy van? Aszondja: Nem jó, meghalok. Ki-mennek, aszondja a gazda apámnak, ezt még vasvillával se lehet agyon-ütni. Fél órára rá meghalt. Anyám kiszaladt, gyertek bē, meghalt öreg-apja. Apám odament, lecsukta a szemit, száját, főkötötték a fejit, hát akkó még nem vót divat, hogy annyira öltöztetik. Fehér ing, fehér gatya. Apám szerint a szemirű látszott, hogy meghal. Meg aki nagybeteg, annak megvékonyodik az orra” (Márkus J.).

„Öreganyám azt mondta, ha valakinek a sarkán megjelenik egy fót, annak a jele, hogy vége” (Lénárd E.).

Legáltalánosabban ismert az állatok nyugtalansága. Különösen a ház-örző kutya jelzi, hogy a családban változás áll be. Vonít, szűköl, nem találja a helyét. Azt tartják róla, hogy előre megérzi, különösen a gazdája halálát.

„A kutyák sokkal jobban megérzik, mint az ember, má fél évnek előtte vonyítanak. Úgy, mintha ütnék-vernék őket. A halál napján meg sírnak, lehajtják a fejüket, nyüszítenek, alig bír az ember rájuk nézni, majd a szívük szakad meg.”

„Kaparnak ijenkó. Itt a Manyiékná élt egy asszony. Akkó még főd vót a palló, a kutyák meg ki-be mászkátak a házba, szabad vót nekik. A kutyák meg tutták, mi a rend, soha nem piszkítottak be, meg nem kapartak a szobába. Amikó meg az asszony halálán vót, a kutya bejött, oszt kaparni kezdett. Az asszony monta is, hogy na, ez a kutya engem ki fog kaparni. Oszt meg is halt még aznap. De ijesztő vót nézni, hogy mit csinát ez a kutya. Nyüszített meg kapart, előbb a sarokba, aztán odament az ágyhó. Olyan dupla régi ágyban fekütt az asszony, a kutya meg ott kapart, ahol a két ágy összeért. Azt is láttam, hogy a kutya

fölágaskodik az ablakhoz, oszt befele ugat a házba. Ez annak a jele, hogy egykettő itt lesz a halál. Apósomná csinát így a fekete Bodri. Úgy mondják, hogy ez biztos előjel. Az apósom is másnap meghalt, nem is gondótuk, mert olyan gyorsan ágnak esett, egy hetet ha fekütt. Más-képpen ugat a kutya, ha tűz van, és másképpen, ha haláleset van. Tűznél felfelé néz és hosszan vonyít, még a szőre is fel van borzolva, úgy szűkül, alig fér a bőribe. Ideges, könnyörög, hogy engedjék el. Halálesetnél meg lapít, lógatja a fejét, farkát behúzza a lába közé, zokog, van úgy, hogy bemegy az óljába, és egy istené se lehet onnan kicsalogatni. Napokig nem eszik, nem iszik” (Kalacsi J.).

A baglyot a halál hírnökeként csak egy helyen említették. Maronkákéknál mielőtt bekövetkezett volna a váratlan haláleset, két nappal előbb egy bagoly költözött a ház bejáratánál lévő fenyőfára. Ez feltűnő volt, de nem gondoltak semmire. Két nap múlva tragikus hirtelenséggel hunyt el a családfő. Kérdésekre, hogy a kuvik hangja jelez-e valamit, válaszadóim többsége közömbösen reagált: erre nem szokott jelezni, van ilyen, olvastam, de itt Hegyesen nem, mondták többen is.

A hiedelem szerint a haldokló, akinek a nevét utoljára kiáltja vagy keresi, az lesz a következő halott a családban.

Személyes tapasztalatom is erről tanúskodik. Édesanyám, mielőtt kómába esett volna, a nővére nevét kiáltotta kétszer-háromszor. „Maris, gyere! Maris, gyere!” Többé nem szólalt meg. A nagynénémet édesanyám halálát követő hatodik hónapban temettük.

Édesanyám heteken át nagybeteg volt, érezte, hogy meg fog halni. Arra kért, ha ő meghal, neki ne harangoztassak. Nem kell, hogy szóljanak a harangok. Megígértem, hogy így lesz, de bántott a gondolat, mit szól a falu. Ez egy kis közösség, melynek íratlan szabályai erősebbek a törvénynél. Édesanyám nagycsütörtök hajnalán esett kómába. Harminc-hat órán át hörgött, zilált, de nem bírta meghalni. Vizes ruhát raktunk a szíve tájékára, az sem változtatott. Jöttek az idős nénik, imádkoztak érte, amikor az egyik azt mondta: „Fiam, ez vár valakit, azért nem bír meghalni.” Az unokája akkor Szabadkán járt középiskolába, s mindig péntek délután érkezett. Egyenest odajött, megállt a szobaajtóban, s a mamát szólította: „Mama, én még úgy akartam neked mondani valamit.” Az anyám ágyánál álltam, s az a szem, amely már másfél napon át semmi jelt nem adott, megrezdült, az ajtó felé tekintett. Édesanyám ezután hármat hörgött, és elcsendesedett. Meghalt. Nagypéntek délután három

óra tíz perc volt. Harangozni sem kellett, mert a harangok három órakor elnémultak. A sors megoldotta helyettem ezt a problémát.

Igazából nem hisznek a halál előjeleiben, illetve később hozzák párhuzamba az eseményekkel. Ha megreped valami, ha lezuhan valami a lakásban, az nem jó jel.

„Kopogni is szoktak, az ajtón vagy az ablakon. Egyet koppan csak, jó erősen. A Karnánéná ültem bent a szobában, néztem a tévét, eccé csak koppan egyet. Mingyá a Karnánéra gondótam, lehet, hogy pont akkó halt meg, mert reggel tanáták meg. A szomszédba is, amikó az öreg Kancsár unokája meghalt a svábokná, én akkó fürdöttem, itt a konyhába eccé csak hallok egy koppanást az ablakon. Meg is ijedtem, hogy ki gyühet ilyen későn. De csak egy kopogást hallottam. Olyan furcsa vót, hogy ha valaki gyütt vóna, az csak egyet kopog. Kinézek, nincs senki. Aztán megindútam a nagy szobába, hát megin koppan egyet, akkó meg az ajtón. Én meg nem tudom mijé, de a Kancsár unokájára, a Sztipanra gondótam. Gondótam is, hogy mi lehet, tán meghalt? De hát elég fiatal vót, minek halt vóna meg? Másnap nem is szótam errü senkinek, mit gondótak vóna az emberek? Délután meg mondták, hogy karambolozott a Sztipan a svábokná. Oszt rögtön meg is halt” (Jáni T.).

Hisznek az álmokban, de belőlük egyértelműen nem a halálra következtetnek, csak arra, hogy valami történni fog: nem jót jelent, mert ezt és ezt álmodtam.

A következő történetet Szőke Juliska néni mesélte a meggyőződés hangján, s személye, előadásmódja kizárta a kételkedés szikrányi lehetőségét. Ez nem mese, ez valóság. Én úgy tekintek rá, mint egy ősi világgép élő darabjára. A halállal kapcsolatos hiedelmeink, a temetéssel kapcsolatos szokásaink, a megálmodástól kezdve a különböző kultikus cselekményeken át a gyászig egy korszak, amely a miénk volt, s amelynek gyökerei mélyebbek, mint ameddig az emlékezet elér.

„Tizennyóc éves vót a fiam, mikó meghalt. Én álmodtam újévre, hogy erü a mi utcánkban gyün egy kocsi. Én az utcán álltam, oszt úgy gyüttek azok a lovak. Szaladtak. Egy ember út a kocsin, kérdezi, ez meg az hol lakik. Mondom, igyenest menjen, balra forduljon, és jobb kéz felül negyedik ház. A Sröderéket kereste. De azok a lovak úgy mentek, mintha nem is fogta vóna senki a gyeplüt, pillanat múva gyüttek vissza, akkó má egy nő vót a kocsin, de akkó má nem érkeztem bemenni, mert úgy mentek azok a lovak, hogy borzasztó. Nem tudom, mijé, de ojan

végtelen álmot vót, oszt újévkő nem akartam ebédőni, csak gyüttek a könnyeim. Aszondja az én kisfiam: Anyuka, minden rendes házban a család együtt eszik. Mondom: Kisfiam, fáj a fejem nagyon, csak tik ebédőjete. Ez újév napján vót, újév másnapján az én fiam halott vót. Agyhártyagyulladás állapított meg a Kisdoktor. Én minden halálná álmottam valamit, csak nem mindig tuttam, hogy mit jelent. Csak úgy éreztem, hogy valami rosszat álmottam, oszt rosszkedvű vótam, aztán meg mindig meghalt valaki. Annyiszó vót ez, hogy a végin rá köllött gyünnöm, hogy mit jelent ez. Az anyósomat azt megálmottam, hogy meghalt, három héttel előtte. Annyit álmottam, hogy meghalt, betették a koporsóba, oszt viszik ehantóni. Olyan tisztán láttam.”

IMÁDKOZÁS A HALDOKLÓÉRT

A haldoklóért imádkoztak. Voltak a faluban, akik hívásra házhoz mentek, hogy imádkozzanak, hogy átsegítsék a másvilágra.

„Élet-halál Ura!, minden halandók teremő Istene! Könyörölj ezen a haldoklón, légy vele utolsó tusakodásában, bocsásd meg bűneit, engedd, hogy kegyelmedben múljék ki, és az élet kínjaiért add neki jutalmul a mennyország örömeit. Ámen” (Katolikus oktató és imádságos könyv, Bp., 1892.).

Minél közelebb van a beteg a kimúláshoz, annál sürgősebbé válik, hogy meggyónjon, illetve hogy fölvegye az utolsó kenetet. Fehér abrosszal leterített asztalra szenteltvíz kerül, gyertya, feszület és az olvasó. Legtöbb helyen kenyeret és sőt is tesznek az asztalra.

„. . . ha haldoklott valaki, imádkoztak mellette, meg gyorsan hitták a papot, nagyon rossz vót, ha legalább nem gyönt meg a haldokló, régen a pap ki se gyütt eltemetni. Most má a papok se tartják úgy a törvényt, azé csak a halott is akarja a papot, ha má meg kő halni, legyen erő a lelkibe. Jót tesz az utolsó kenet, azt a pap akkó is földadja, ha éccaka verik fő álmábú. Az mindenné fontosabb. Egész más az, ha az is megvan, a beteg tudja, hogy fő van készüve . . . Olajja keresztet raknak a lábára meg a kezure. Az olaj az megtisztít a bűntű, kimossa a szennyet, meg erőt is ad ahhó, hogy megtérjen. Előbb a lábát keni be a pap, ezt azé csinálja, hogy ha bűnös úton járt, a szentő olaj lemossa a bűne nyomát. Utána kezit, hogy azok a rossz cselekedetek, amit a kezure tett, ne vigyék a kárhozatba. Ilyen tisztán kő az Istenhő menni. Könnyebb a halottnak is, utána nem álmognak rosszat. Meg a család is szebben alszik, leveszi

a nagy terhet, a bűn terheit . . . Most má sokszó emarad, régen is vót, hogy valaki gutaütést kapott oszt főfordút, . . . meg a kommunizmusba leszoktatták a népet” (Szőke V.).

Általánosan elfogadott vélemény szerint a haldoklást meg lehet könnyíteni, ha a haldoklóért imádkoznak. Az idősebbek közül néhányan ezt mint hivatást űzték, hívásra házhoz mentek, s a beteg ágya mellett órákon át imádkoztak. Ekkor a haldokló lelke megnyugodott, s egy-két órán belül meg is halt.

A haldokló mellett mindig őrködött valaki, azért, hogy vigasztalja, legyen kivel megosztani fájdalmát. Van, hogy fogják a kezit, s úgy beszélgetnek. A faluban vannak olyan özvegyasszonyok, akik szívesen elmennek a nagybeteghez többször is elmondják az „Isteni irgalmasság rózsafüzérét”, amelyet csak ilyen alkalmakkor imádkoznak. Az áldást osztó Jézus kegyképét a beteg felé fordítják, rá kell hogy nézzen a haldoklóra. Hittek a szentelt gyertya mágikus hatásában, abban, hogy megkönnyíti a szenvedést.

AZ ISTENI IRGALMASSÁG RÓZSAFÜZÉRE a rendes rózsafüzéren imádkozható. Ima közben előttünk legyen az áldást osztó Jézus kegyképe. Közös ima esetén a vastagon szedett rész a felelet az előimádkozó szavaira.

A KERESZTRE: Miatyánk . . . Üdvözlégy . . . Hiszekegy . . .

A NAGY SZEMEKRE: Örök Atya! Felajánljuk Neked a mindenek felett szeretett Fiadnak, a mi Urunknak, Jézus Krisztusnak – Akit mi is oly nagyon szeretünk –, Testét és Véréit, Lelkét és Istenségét engesztelésül bűneinkért, *és az egész világ bűneiért.*

A KIS SZEMEKRE: Ó, Atyánk! Az Ó fájdalmas szenvedéseiret bocsáss meg nekünk, irgalmaz a tisztítóhelyen szenvedő lelkének, *és az egész világnak.*

ZÁRÓIMA: (háromszor) Szent Istenünk, Szent Erős Halhatatlan Isten, könyörülj rajtunk, *és az egész világon.*

KÖNYÖRGÉS: Urunk, Jézus Krisztus! Áldj és védj meg minden jó akaratú embert ezen a világon. És mindazoknak, akik távol állnak Tőled, adj jóakaratot. Indítsd őket az igazság keresésére, és segítsd őket, hogy Téged megtaláljanak, megismerjenek, megszeressenek, *és soha el ne hagyjanak.* Ámen.

(Katolikus oktató és imádságos könyv, Bp., 1892)

A HALÁL BEÁLLTA

A halál beállta után rögtön orvost hívtak, hogy megállapítsa a halált. „Ilyen nem vót, mind most, hogy csak be köll menni az egézsígházba, oszt az orvos meg se nézi, csak kírja a papírt, oszt e lehet temetni. Az Árvai doktor mindekihó kiment. Még az is megvót, hogy hány óráig köll a halottat fönntartani” (Csordásné).

„Az orvos a két ujját rátette a szemire, és onnan tudta, hogy meghalt. A halottat a földre terített lepedőre vagy zsákra letették, hogy megmedjen” (Török P.).

A holttestet azonnal megmosdatták. A poharat eltörték, amiből a szemét lemosták, mert az is bűbajos lett. A vizet beleöntötték a csurgásba. Szóltak a halottöltöztető asszonynak, aki mintegy hivatásból végezte ezt némi ellenszolgáltatás fejében: kapott az elhunyt ruháiból, vagy a háztartási eszközökből. Halottöltöztető asszony több is volt a faluban. Többnyire a távolság határozta meg, hogy kit hívtak: volt az Alvégben, az Újfaluban, a Pacsirtatelepen. A nap bármely időszakában lehetett hívni őket. Szerepük azután szűnt meg, miután Süveges Mátyás, köznyelven a Koporsós Matyi nyitott temetkezési vállalatot, és az öltöztetést is vállalta. Férfiakat is, nőket is feketébe öltöztettek. A kezüket összekulcsolták, az olvasót a kezükbe tették. A férfiaknál a kalapot a hasára helyezték. Ha jó volt rá a vőlegényes ruha, akkor abban temették el. Fontos volt, hogy a legszebb ruhájában, az ünneplőben kísérik utolsó útjára. Olyan nem volt, hogy cipőt ne adjanak a lábára.

1. A cipő kötelező, mert amikor majd eljön a föltámadás, ő is bírjon a többivel menni.

2. Ne szúrja a talpát a Golgota tövises virága, vagy a kövek ne sértsék meg a lábát, ahogyan vándorol az Úrhoz.

3. Ne fázzon meg „odaát”.

4. Azért kell a halottra cipőt húzni, amiért ruhát is, mert ez a szokás, „hogy nézne ki cipő nekű”.

5. Néhol az a szokás, hogy a lábbelit csak a halott lába mellé teszik, azért, mert visszajár, ha van rajta cipő.

A halál után a tükröt letakarták, hogy ne látsszon a fény. Tükörbe nézni nem illett napokig. Azt tartották, hogy gyászában az ember nem magával van elfoglalva. Ezenkívül, ha a halott meglátja magát a tükörben, vissza fog járni. Megállították az órát. A halottól az idő eltávozott,

a szíve már nem dobog, hogy néz ki, hogy az óra pedig ketyeg. Majd elmentek szólni a koporsósnak. Az 1950-es évek végéig Hegyesen három koporsós volt. Amíg ő kihozta a ravatalt és a koporsót, addig kipakoltak a szobából. A halott fölgravatolása az első szobában történt. A tisztaszobában. Egy asztalt letakartak fehér terítővel, rajta a rózsafüzér, a feszület meg a gyászszalagok. Gyászszalagot mindenki kapott, aki megjelent a temetésen. Fekete kettő, kettő és fél centiméter átmérőjű szalag, melyet tíz centiméteres darabokra szabtak, s gombostűvel az érkező gyászolók karjára vagy mellkasára tűztek. A közeli hozzátartozóknak a karjukat átfogták ezzel a fekete pántlikával. Ez jelentette, hogy ők szoros családtagok. „A koporsót meg a szemfödelet a koporsós hozta tragacson vagy valamilyen kétkerekű targoncán. Az ajtót bevonták fekete firhanggal, a halott fejénél vót a köröszt. Meg a falat is bevonták feketéve. Szép vót. Nekem szebb vót a háztű való temetés, mint gondolom itt a kápolnában. Más vót, odaadóbb vót a nép. Most meg elmennek, oszt rázárják az ajtót, oszt áldja meg a Jézuska. Nekem ez nem teccik. Mondtam is a lányomnak, Matildkának: Kislányom, ha meghalok, engem ne vigyetek oda ki, mer én félek. Nekem olyan visszatetsző, hogy emennek, oszt bezárják az ajtót. No, de hát az utolsó látvány, többet úgy se láthassa” (Szőke Júlia).

A koporsói kellékeket: a szemfödelet, a párnát s a ruhát, amiben majd eltemetik, gyakran előre elkészítették. A halotti lepedőt kihímezték.

„A nagyapám az még életibe megvette a koporsóját, ott vót az ágya alatt, aszt mondta, még az életibe meg akarja szokni. Aztán majd nem lesz annyira kényelmetlen a túlvilágon. Kicsit haraguttam miatta, de jókedvű ember vót, nem csinát abbú tragédiát, hogy majd eccé meghal. Hát tizenöt évet várt a koporsó, hogy belekerüljön. Az öreg Godának má életibe megvót a koporsója, fővitte a pallásra, oszt úgy mondják, hogy főment, oszt belefeküdt. Aztán meg majnem rosszú járt, mer nagy belű ember vót, oszt majnem kihízta. Tán úgy köllött belegyömöszöni, amikó meghalt” (Kalacsi J.).

Míg a halott feküdt, tüzet nem gyújtottak. A halotti torhoz is a szomszédban főztek. Bár ezen a véleményen nem mindenki osztozik. Sokan azt állítják, ez azért volt, mert nem volt elég helység a házban, s ezért kényszerültek a szomszédba. Beszélgetőtársaim többsége az előbbi állítja.

„Mindig őrködött valaki a haldoklásná, azé hogy vigasztalja, meg legyen kihez beszélni. Megossza a fájdalmát. Van, hogy fogják a kezit, úgy beszélgetnek. Van, hogy sokat szenved, alig van eszíné, akkó többen is ott vannak, imádkoznak, ellássák. A halott mellett nem szabad hangoskodni, mert nem bír békébe távozni a lelke, úgy mondják, hogy visszasírják a halottat, ha hangosan sírnak mellette, megijed ettől az alig meghalt ember, főriad, aztán meg csak tovább szenved. Még az öregapám idejébe, de erre még én se emlékezem, az volt Hegyesen a szokás, hogy annál a háznál, ahol halott volt, kitétek egy gyertyát az ablakba. Ezt még akkor meggyújtották, amikor az a valaki haldoklott, és odatették az ágya mellé. Amíg haldoklott, égett a gyertya a fejiné. Amikó pedig meghalt, elcsendesedett, kinyitották az ajtót és az ablakot, hogy a lélek tudjon távozni. A gyertya pedig mutatta az utat, hogy milyen irányba mennyen. Mert arra szállt a gyertya lángja, amerre a szél fújta, vagyis az ablak vagy az ajtó felé” (Szőke V.).

Ha az elhunytak volt valami külön kérése, kívánsága, pl. hogy kedvenc tárgyát temessék el vele, azt megtették: hangszer, imakönyv, egy üveg pálinka, pipa, gamósbót, szerszám stb. Azt tartják, aki ezt nem teljesítette, nem volt maradása.

„Az öregapám tanyán halt meg. Akkó még nem vót ez a ceremónia. Főtettük a kocsira, szalmára, oszt behoztuk egy rokonhó. A gyerekei megvették a koporsót, azt rátettük két székre. Nem vót kötelező a gyászkoCSI, saját kocsijukon is kivihették. Olyanok is vótak, hogy saját lovai húzzák, meg saját kocsiján vitték ki” (Márkus János).

A haláleset híre két csatornán jutott el a falu lakosaihoz:

- szájról szájra adták a hírt, először a rokonok és a szomszédok;
- az egyház hírvivő tevékenysége útján: amikor meghalt valaki, meghúzták a lélekarangot.

Kettőt csendítettek – mondta szegény édesanyám – asszony halt meg. Ha hármat, akkor férfi, és ha egyet, akkor gyermek. A csendítés hallatára egy pillanatra megálltak, s vagy imádkoztak, de legtöbbször annyit mondtak: „Uram, irgalmazz neki!” A gyászlapot kitzútték a halottas ház kapujára, s az arra elhaladó megrendülve vették tudomásul. Az ilyen ház előtt csendben haladtak el, a férfiak tiszteletből a kalapjukat is levették. Gyászlapot már az 1930-as években is használtak. A koporsónál ez is megvásárolható volt. Ó Szabadkán szerezte be.

Csendítés után az összes harangot egyszerre húzták meg, ez a verselés. Hogy kinek hány verset húztak, illetve verseltettek, az a család anyagi helyzetétől függött. A módosabbak többet, a szegények kevesebbet verseltettek.

VIRRASZTÁS

A koporsó két oldalán, a halott fejénél egy-egy szál gyertya égett. Fejénél a feszület, lábánál a szenteltvíz volt. A részvétüket kifejezni óhajtók keresztet vetettek, imádkoztak, a szenteltvízbe helyezett buksusággal megszentelték az elhunytat, s azután mentek a hozzátartozókhoz. A koporsó két oldalára padokat vagy székeket helyeztek. Ez nem a virrasztás miatt volt szükséges, hanem azért, mert napközben a halott hozzátartozói felváltva itt tartózkodtak.

Az énekesek részére a konyhát üresen hagyták. Az esti virrasztóba hívták az énekeseket. Szóltak a csoportvezetőnek, Szőke Vitusz bácsinak, ő meg a többinek: Szőke Feri bácsinak, Hajas Anti bácsinak, Török Sándor bácsinak, Rúza Terának, Csáki Ilkának. Mind jó hangú emberek voltak. Az évszaktól függően 6–8 óra között kezdődött a virrasztás.

A háziak üres kalácsot, ún. buktát sütöttek, és pálinkával kínálták az énekeseket. A virrasztás sohasem csapott át italozásba. Amikor „huját” tartottak, ittak egy stampedli pálinkát, mert ez fertőtlenített, s fogyasztották a meleg, frissen sült buktát. A szünetben az asszonyok végezték a rózsafüzért. Éjfél felváltva énekeltek, imádkoztak, majd mentek haza.

A virrasztóénekek szövege többnyire egyházi eredetű. Esetleg a szöveget aktualizálták az adott helyzetnek megfelelően. Ezek a szövegek különösen hatottak a családtagok érzelmeire, mert ha édesanya volt a halott, akkor a gyerekei nevében adták elő, vagy az édesanya szólt a gyermekeihez. Beleszótták a szövegbe a családi állapotokat, s a Szűzanyát kérték, oltalmazza őket.

Hajdú Veronka néni emlékezetből adott elő egy éneket:

„Öltözzetek gyászruhába, szent olvasóbéliek, mert egy rózsát leszakajtott a halál közületek. Szent Domonkó és Szent Domonkos édesatyánk fogadd (név) kegyesen.”

A virrasztóban összegyűltek a családtagokon kívül a közeli és távolabbi rokonok, jó szomszédok. A hozzátartozók nem énekeltek.

Egyházi és maguk írta énekeskönyvekből adták elő az énekeket olyan sorrendben, ahogy a csoportvezető, az előénekes meghatározta. Ilyen kézzel írott énekeskönyvből idézek néhányat. A könyv Csordás Margit tulajdona, s 1944-ben gyűjtötték össze az énekeket.

KATA KIHALVA FEKSZIK

A természet bennem reszket mit kell tennem illen változásba ily fogatkozásban maradhatok-e még itten, vagy kiszólít az Úristen egék mondjátok meg most sugalljátok megostromlom felelem nyugtomat nem lelem.

Minden érzékenység, rettegés, reménység bennem öszve zendül mind két fülem csendül, a Vérem fel háborodik a szívem meg szomorkodik, fejem nagy zúgással elmém bódulással teljes nem érzetem ilye kint nem szenvedtem.

Eróm fogyatkozik úgy látom áldozik az erőtlenségnek a nagy gyengeségnek örömem is nagy bánatra változik gyász ábrázatra Lelkem a sárházból mint romlandó Vázból készül sohajtozva menyben ohajtozva.

Nem csoda mert ezek meleket nevezek bennem betegségnek nyavala ínségnek bízom menyből jött követek ezek ellen mit tehetek égi kezek talán sujtottatok ti rám nehéz csapástok terhes ostoritok

Mert midőn eljár nyolczvan tél nyarára roskadt öregségem búcsút özvegységem, el hervasztá a testemet lelkem Várát s kebelemet mert Istenem intét menyből rámtéktett lelkem szent szájával biztatja szavával

Amely biztatásra menyei hívásra, örömmel elmegyek hogy ezenel legek, az én édes Jézusomnak, szent Istenem megváltomnak Csak még Véreimtől, édes gyermekimtől búcsúmat Vehesem, útom így köVetsem.

Kedves gyermekeim unokák Véreim tovább itt Veletek mát én nem lehetek, az Istenek félelmében, éljetez szent szeremében fagyos csókjaimat, s végső áldásomat most tölem Vegyétek, sírom készítsétek

Már szavam lezárom ohajtva is Várom hogy a sír halmára testem nyugalmára el Vitelem hol csendesen álmod legyen ott békelesen a Jézus nevében mely sírom gödrében Lelkem pedig Végre júson dicsőségben Ámen

ÖZVEGYHEZ

Oh Jézus ki sz: kereszteddel e Világot szenvedésével meg Váltottad a bűn zsoldjától, az ördögnek nagy rabságából

Most a midőn halál félelme borzaszt engem kincses gyötrelme :sz: oltalmad alá sietek bírok tőled el nem Vetetek

Mert hová let sz: Véred ára szenvedésed kincses oltára bűnös lelkem ha el Vesztenéd országod hol kirekesztenéd

Mert hová lett sz: Vered ára Könyörülj hát Uram oltalmaz kérlek Jézus nekem irgalmaz bűnő lelkem hogy meg síratom meg törődöt szivel jajgatom

az inségemet: 60: tél nyár közt felségedet meg sértetem teljes éltembe de fájdalom egész lelkemben.

Itt Várhatom Üdvöségemet így áldom meg özvegy ségemet mert kegyelmes irgalma ságod Véghetetlen a te jóságod

Téged végre kérlek anyámat boldog sago Szűz Máriámat sz: fiadnál párt fogásodat légy Védelmem szoszolásodnál.

Uram Jézus engedj csendesen hogy ítélet napján békésen nyugodhasson a föld gyomrába lelkem jutván boldogságába / ám

EMBERHEZ

Hogy adóságomat halálal kifizetem bűneim zsoldjáért életemet le tetem most már holt tagokkal szomorú pompával koporsoba tétetem

Így fizet a Világ az ég alat mindenek mert haláltól mert az élők nem lehetnek Valamint a sírban úgy mások is abban mint fejenkint be esnek

Oh keserves halál, ki engemet megfosztál szép nemzetem közöl világból kiszakasztál, gyászos készülétel, tolem el Választál koporsoba zárata.

Régi ismerőseim melőlem elálanak mind az elők hozzám többé nem is hajlanak hogy elmúlt öröömim hideg téteim koporsóban színak.

Hozzád oh Jézusom, Vagyok oly reménységben hogy betöltöd lelkem akóróly ékeségel. a midőn síromból nyúgóvo házam bol. fel keltesz dicsőségel.

Azért hát lelkemet sz: kezedbe ajánlom irgalmasagodbul. Üdvőségemet Várom nr had el szolgálodat. ki mostmár magamat sz: sebedbe zárom. Ámen

AJÁNLO

Kegyelmes Úr Isten tekincs le szolgáladra a kit holnap teszünk a gyászos sírjában kérünk légy neki kegyelmes irgalmas és engedelmes. Vidle két mennyországban szentek társaságában

Istének szent fia ki halált szenvedtél a magas keresztfán értünk Vért öntötél légy irgalmas kínjaidért ör mélséges sebeidért gyarlóságból tett vétkét enged el büntetését

Szerelmes sz: anya. kegyes Szűz Mária könyörögj Jézusnál bűnösök oltalma mutasd Anyánknak magadat kérd érette szent fíjadat kérésed meg halgatja órszágában fogadja / Ámen

A siratóasszonyok szerepe Kishegyes temetési szokásaiban nem jellemző. A szánalmat ébresztő sírás nem téveszthető össze a siratással. Adatközlőim tudtak a visszasírásról is, de mindegyik megjegyezte, hogy az nem jó, mert a lelke nem bír békében távozni. Ezért nem szabad hangoskodni, jajszóval zokogni körülötte. Ettől megjíjed az alig meghalt ember, fölriad, azután meg csak tovább szenved.

„Édesanyám, szegény, mikő meghalt, hát én tizennyóc éves vótam, és előtte való héten, vagyis két héttel előbb elhalt, akkó én fölsivalkodtam, fölajgattam, addig ráztam, kiabáltam, egyszer csak úgy kinyitta a szemit és mondta: »Hát nem haltam még meg, lányom?« De én akkó

megfogadtam, meg a Kisdoktor is aszonta, hogy fogadd meg lányom, hogy ha a sors bárkit választ el tőled, hadd az útját. Hogy az mennyit szenvedett két hétig, borzasztó vót. Mindennap ment a Kisdoktor ótani” (Szőke Veronka).

Általános tanúság, hogy visszasírás alkalmával a halott lelke, amely már távozott a testből, visszaszál, s ilyenkor nem találja a helyét, csak emésztli a testét, s ez az állapot úgysen tartós.

A tetszhalott és a visszasírás nem azonos fogalom. Adatközlőim megnyilatkozásaiban, beszédében is elkülönülten van jelen. Több esetet emlegettek, de az elmondottak, mintha közhelynek számítanának: pl. évek múlva, amikor felnyitották a koporsót, nem úgy feküdt benne, vagy össze volt karmolászva az arca. Nem ismeretes az olyan eset, amely a virrasztás ideje alatt vagy után történt volna. Ezért én sem szeretnék indokolatlan általánosításokba bocsátkozni.

Halottlátóba divat volt menni. Talán a mai részvétnyilvánítással lehetne összehasonlítani, amikor a hozzátartozóknak fejezzük ki együttérzésünket. Régen a halottól búcsúztak, imádkoztak érte, szenteltvízzel megszentelték, majd megnézték még egyszer utoljára. Ez alól a gyerekek sem voltak kivételek. Nem titkolták el a halottat a gyerekek elől. Fontos megjegyezni, hogy az elhunyttól búcsút venni csak ünneplőbe öltözve illett. Férfiak fekete öltönyben, fehér ingben, fekete zárt cipőben és kalappal a fejükön tették tiszteletüket, a nők pedig fekete szoknyában, fekete blúzban, gombos cipőben. Kiegészítő volt a kötény, ünneplő ruhánál ugyanabból az anyagból készült mint a szoknya és a blúz. Fejüket az időjárástól függően vékonyabb vagy vastagabb kendővel kötötték be. Hajadonfőve illetlenség volt halotthoz menni. Kezükben olvasót tartottak. A fiatalok viselhettek egyrészes ruhát is, az idősebbeké két részből állt.

HALOTTI TOR

Amikor a gyásznép és a halottaskocsi kivonult a házból – a családból felkérésre vagy önként jelentkeztek – valaki otthon maradt a koporsósal. A koporsós leszedte a fekete drapériát a falakról, összecsomagolta a ravatalt, s mire a temetőből visszaérkeztek, már elpakolt. Az a személy, aki otthon maradt, kiszellőztetett, télen meggyújtotta a tüzet, a tükörről levette a terítőt, s megindította az órát. A halottas menet után kisöpörgetett a szobából, az udvarból, hogy a halott lelke ne szálljon vissza

másokért. Mindig kifelé söpörtek, szobából az udvarra, az udvarból az utcára.

A halotti tort az 1960-as évekig mindenütt megtartották. Fiatal halottnál ezt a halott lakodalmának nevezték. Ilyen esetben a szokásosnál jóval nagyobb tort rendeztek mint egyébként, mondván, neki úgysem lesz már lakodalma. Halotti tor alkalmával legtöbb helyen az asztalfőre terítették az elhunytnak, s üresen hagyták a székét. Az asztalon gyertya égett.

A torra meghívták a lobogóvivőket, az énekeseket (virrasztókat), rokonságot, komákat, közeli barátokat. Evés előtt felállva, közösen elmondták az *Asztali áldást*. A halotti torban nem volt semmi nagyolás. Levágtak egy-két tyúkot, paprikást főztek belőle nokedlival. Savanyúságként salátát készítettek abból, ami a kertben megtermett. Inni egy kis bor volt meg víz. Szívmelengető érzés volt, ahogy adatközlőim az összefogásról, a szeretetről beszéltek. Szegény helyen összeadták a baromfit meg az italféleséget. A halotti tor csak azért, mert nem volt hozzávaló, nem maradt el sehol sem. Akkor ott elbeszélgettek az elhunyról. Nagyon szép szokás volt, sajnos, ma már nem él. Gyakran énekeltek is az énekeskönyvből. És akkor még egyszer elsiratták, hogy többé már nem eszik velük. „Szükséges az ilyen összejövétel, mert a rokonság csak ilyenkor jön össze” (Török P.).

Természetesen meg kell említenem a nagy ceremóniával megrendezett halotti torokat is. Ezt a „bírósabbak” csinálták. Sokszor átcsapott mulatozásba.

A halottasháznál ritkán főztek, ha volt nagy gazdasági udvar, akkor valahol hátul a mellékhelyiségben, de egyszerűbb, szegény helyen a szomszédban. Ha volt a virrasztóból kimaradt bukta, azt is fölkinálták.

FIATAL HALOTT

Kishegyes temetésanyagának feldolgozásakor külön fejezetben foglalkozunk a fiatal halott körüli szokásrenddel. A legény vagy nagylány halott temetése lakodalmi pompára emlékeztetett.

Jung Károly *A kiházásítatlanok halotti koronája* című tanulmányában (Köznepok és legendák, 1992) részletesen feldolgozza a Vajdaság területén fellelhető ezzel kapcsolatos szokásokat, hiedelmeket, több helyen is megemlítve Kishegyest. S mint következtetni lehet tanulmányából, a fiatal halott körüli ceremónia nagyon régi gyökerű, s talán a fiatalság temetési szokásai őrződtek meg legtovább, s élnek még ma is tisztán az

emberek emlékezetében. Adatközlőim sok példával igazolták a lakodalmi ceremóniával rokonítható temetési fölvonulást. Századunkban a legutóbbi időig nyomon követhető a koronavívés szerepe a temetés során.

A koporsót, mint általában mindenütt, a fiatalok a vállukon vitték. A menet élén a templomi feszületet. A koporsó előtt vitte a fejfát a keresztgyermek: nagylánynál a keresztanyja, legénynél a keresztapja. Közvetlen a kereszt után a pap és a kántor következett, majd a lobogóvivők, Szent Mihály lován a koporsó, s ezután jött a korona, amely azt illetett meg, akinek udvarolt az elhunyt személy, illetve akinek a kiházásítatlan fiatal tetszett, akit jövendőbelijéül szemelt ki. Koronát csak a kiházásítatlanoknál vitték. Ha házas volt a fiatal halott, s még családtalan, az esküvői ruhát adták rá. Kisgyermeknél olyan ruhát, mintha áldozni menne, mintha most lenne elsőáldozó. A kislányt szép fehérbe, a kislányt kis öltönybe. Nagyobb lánynál, ha még nem volt eljegyezve, akkor is fehér menyasszonyi ruhát adtak rá, a férfiaknál az öltöny mellzsebébe fehér zsebkendőt tűztek, a lányok fejére koszorút helyeztek, kezükbe pedig virágcsokrot. A koronát a fehér párnával a koporsó sírgödörbe tétele után ugyancsak leengedték a koporsóra. A koszorút mirtuszból a fiatalok fonták házilag, s szalagokkal díszítették. Kishegyesen házilag a fiatalok összefogtak, és úgy készítették közösen a koronavívővel. A temetőbe a koszorúslányok is kikísérték az elhunytat, rózsaszín és kék koszorúruhába öltözve párban mentek.

„Amikó meghalt a fiam, főgyütt a Mariska, oszt megkérdezte, milyen ruhát vegyen fő. Hát én nem mondhatom, hogy te milyen ruhát vegyé fő. Hát ő fehér ruhát vett fő, ő vitte a koronáját neki. Ilyen divat vót. A temetés után má nem tudom mennyi időre mondta az anyja, hogy a Mariska nem tud alunni, egyik felirú a másikra fekszik. Akkó a Tarján plébános behítta, oszt aszonta, imádkozzon érte. Akkó kilencedet végzett a Mariska érte, aztán bírt jobban aludni” (Szőke J.).

„A Rúza Tera halálos beteg vót, a fejit operálták, virrasztottuk a Terát, nagyon szegények vótak, hetente háromszor rántott leves vót. Az anyja megcsináltatta a halottas ruhát, a fehérret. Sejtette, hogy komoly beteg. Olyan nagy betegen főket, mer gyanús vót neki, hogy sepegtek, oszt ott a szekrény előtt összeesett. Kérdezte az anyja, mit keresté? Borzasztó sírt, oszt aszonta, hogy úgy bízott, meg hitt nekünk, hogy jobban lesz, oszt közbe meg a halott ruhája ott van a szekrényben” (Csordás M.).

A koronával kapcsolatos magyarázat ma már csak ennyi: hát ő nem lehetett menyasszony vagy vőlegény, ezért csináltak neki koronát. Archaikus voltára senki sem emlékszik, a szokáscelekményre még igen, de már a szűzkoszorú fogalma is elhalványodott. Ezért szükségesnek tartom Jung Károly erre vonatkozó megjegyzését idézni:

„Fiatalon halott virrasztásánál az írott szöveget előénekes adta elő, majd a kórus megismételte a verssorokat. Több ilyen nyomtatott füzetcske forgott közkézen, amelyben a legény vagy lány egyes szám első személyben búcsúzott. 1865-ben Szabadkán Bittermann Károlynál több ilyen énekes könyv hagyta el a nyomdát, ezekből ragadtam ki kettőt, melyet Kishegyesen a Vítusz bácsiék is énekeltek a virrasztókban.

ÉNEK

I.

Én is vőlegény vagyok,
Már indulni akarok,
Most jöjjön a násznépe,
Szomoru menyegzőre.

Én is szép rózsza voltam,
Még én életben voltam,
De már most elhervadtam,
Gyász-koporsómba szálltam.

A szülőim kertjében,
Rózsza voltam életemben,
De már többet nem nyílok,
Mert halál leszakasztott.

Szép fiatal koromba,
Akadtam hállójába,
Nem hágy tovább itt élni
Már nékem el kell menni
mennyben.

De én eztet nem bánom,
E világot itt hagyom,
Mert a Jézus engemet,
Mennyországba evezet.

Szép virágszál koromba,
Beszállok gyász síromba,
Szülőim örvendjeteK,
Mennyben vőlegény leszek.

II.

Ezt Jézus úgy akarja,
Hogy ma lelkem szólítja,
Magához a mennyekbe,
Angyalok seregibe.

Édes Atyám szerettél,
Értem ne keseregjél,
Bús szívvel ma ne legyél,
Hanem inkább örvendjél.

Jézus színe elibe,
Vőlegényed ma megyen,
Az angyalok beviszik,
Mennyei karba teszik.

Most szülőim tőletek,
Már én végbúcsút veszek,
Nem kell már nevelésteK,
Köszönöm szivességteK.

Engem ne sirassatok,
Mert jó helyre adtatok,
Mert ott is a tietek,
Jézusnál is az leszek.

De még egy a kérésem,
A kik visznek azt kérem,
Testemet fel vegyéteK,
Gyász síromig vigyéteK.

Ott a földbe tegyéteK,
Ítéletig ott leszek,
A lelkem a Jézussal,
Vígad már angyalokkal.

Ott a szent Angyalokkal,
A mennyei karokkal,
Én is eztet kiáltom,
Jézusomat ha látom.

Szent szent szent a nagy
Isten,
A magas dicsőségben,
Áldjad nyelvem örökké,
Mind örökkön örökké.

Erre jól hallgassatok,
A mit én néktek mondok,
Szentül éljetez itten,
Úgy mehettek bé

E vég-búcsúm tőletek,
Már én mostan elmegyek,
Azért imádkozzatok,
Tik is mennybe jussatok.”

Az idézett szövegből kitűnik, hogy a halott mennyei menyegzője, mint vőlegény búcsúzik, s hívja a gyásznépet a menyegzőre. Vigasztalja az édesanyát, érte ne keseregjen, mert jó kezekbe került, angyalok veszik körül. A szövegből kitűnik, hogy jelképes vőlegényről van szó, s a szöveg utal a Szent Mihály lovára is. E szövegek dallama kölcsönzött, valamely egyházi ének dallamára énekelték.

A halottas menetet fúvószenekar kísérte a sírig. Gyászingulókat játszottak, az elhunyt legkedvesebb nótáját játszották.

Fiatal halottat mindig Rúza Tera ment öltöztetni. Talán azért, mert ő is majdnem meghalt fiatal korában.

A TEMETÉS

A temetést manapság másodnapra tartják. Régen, ha a haláleset a délutáni, esti órákban következett be, a temetést harmadnapra halasztották. Ha reggel meghalt, másnap estére eltemették. Aznap még nagy melegben sem temettek. Ilyenkor teknőben hideg vizet tettek alá, ez hűtötte a holttestet, meg egy kicsit semlegesítette a szagot.

Ennek a szokásnak az eredetére falumban senki sem emlékezett. Szakirodalmakban kutatva e szokás eredetére Csiszár Árpád *A Beregi népélet* (1998) című néprajzi tanulmányában bukkantam. „Mikor a tisztátalan lélek kimegy az emberből, víz nélkül való helyeken jár, nyugalmat keresve, és mikor nem talál, azt mondja, visszatérek az én házamba, ahonnan kijöttem” (Lukács evangéliuma, 11. rész, 23–26. vers, Csiszár Árpád: *A beregi népélet*, 54. o.).

Háztól temettek. A temetés előtt fél órával előbb érkezett a pap a kántorral és a gyász kocsi. Ha az udvar nagysága megengedte, a gyász kocsi is beállt az udvarba. A lobogóvivők gyalog hozták ki a lobogókat a templomból a házhoz. Baráti alapon vitték, de volt, ahol kaptak 10-10 deka kávé (hetvenes években) vagy zsebkendőt. A Csucsik Karcsi bácsi összeszedte a lobogóvivőket. Akkoriban minden lobogót kivittek. Később a lobogók száma attól függött, hányat fizetnek. Manapság leginkább négyet visznek: két feketét és két pirosat. A rózsafüzér-lobogót csak akkor, ha rózsafüzértárs volt a halott. A Janus-körösztot, másként kúdúskörösztot, mindenkinek kivitték. Nevét Keresztelő Szent Jánosról kapta, durván faragott, kis méretű. Függőleges szára két méter hosszú, felső, vízszintes szára ötven centiméter. Arra direkt volt egy ember, aki a kúdúskörösztot vitte, a Márkus János bácsi. Temetés után a lobogóvivők a lobogókat és a kúdúskörösztot visszavitték a templomba. Fárasztó és megterhelő volt, mert a régi lobogók rúdjai vastag, nehéz fából készültek, s nehezek voltak. Vitték a templomból a házhoz, onnan a temetőbe, majd a temetőből vissza a templomba. Nagyon-nagyon régen csak két fekete lobogó létezett, az egyiket a temetés elején vitték, a másikkal zárták a sort. Ezek a lobogók állandóak voltak, mindenkireh kivitték. Széleit vastag, fehér rojt díszítette. Fehér zsebkendőket kötöttek a zászló rúdjára, tudniillik a pap, a kántor, a fejfát vivő személy, a lobogóvivők a szertartás megkezdése előtt egy-egy fehér zsebkendőt kaptak. Ezt feltűzték a bal karjukra, majd a szertartás végeztével saját tulajdonukat képezte. Kivétel a pap volt, aki ezt a zsebkendőt rákötötte a zászló rúdjára, és ebből tudták, hány halott volt már abban az évben. Ezek a zsebkendők fennmaradtak egész évben a zászlórúdon. Így a halotti zászló egyre több zsebkendőt viselt. Később a zsebkendőt fekete gyászszalag váltotta fel. A zászlókon megjelenő szimbólumokat – a keresztre feszített Jézus, Szűz Mária arcképét – később rajzolták rá. Megjelenésük a századelőre tehető. A gyászoló tömeg, a végtiszteletre összesereglett ismerősök, barátok, szomszédok az udvarban gyülekez-

tek, váraoztak, s csoportosan beszélgettek. Általában az elhunytól. A ravatal körüli helyfoglalás rendje nem egységes. A halott fejénél nem állt senki. Egyik oldalon a még életben maradt élettárs a gyerekeikkel, a másik oldalon a legközelebbi rokonok: komák, nászok.

A házhoz érkező lelkészt és kántort kalaplevevéssel, felállással és Dicsértessék a Jézus Krisztussal köszöntik.

A pap megszenteli a halottat, a kántorral elénekelnek egy éneket, s a koporsós, illetve a halálmadarak lezárják a koporsót. Ez mindig erőteljesebb sírással, érzelmi megnyilvánulással járt. Kishegyesen halálmadaraknak nevezik a temetkezési vállalatnak azt a két alkalmazottját, akik a szertartás lebonyolításában segédkeznek. Fekete posztóból készült kabátot és sapkát viselnek, melyet aranszínű sújtás díszít. Elöl a Bocskai-kötéshez hasonlóan gombolható. Ők vitték ki a koporsót az udvarra, amikor még háztól temettek, szállították a koszorúkat, és sírba eresztették a koporsót. Ezután kiviszik a koporsót az udvarra a Szent Mihály lovára. A halott fejéhez támasztják a keresztet, az előtt pedig a pap és a kántor áll, kétoldalt a benti elhelyezkedés szerint felsorakoznak a hozzátartozók. Az udvaron a gyászoló gyülekezet a szertartás ideje alatt csak a közös, fennhangon mondott imákba kapcsolódik be, csupán néhány imát mondanak hangosan a pappal és a kántorral együtt.

A szertartáshoz hozzátartozott a kántor búcsúztatója is, és ez mindig az udvarban történt. Amikor a temetést megrendelték, akkor beszéltek meg, hogy hányszor verseljenek, mit tartalmazzon a búcsúztató stb.

„A szóban előadott énekes halottbúcsúztató szertartásos, bár nem hivatalos (egyházi vagy állami), hanem csak megtűrt műfaj” (Katona Imre: *Fejezetek a népköltészet köréből*, 165. o.).

Katolikus temetésnél búcsúztatásra csak a szertartás után került sor. A búcsúztató szövege szigorúan betartja a rokonsági fokozatot: szülő, ha még él, élettárs, gyermekei, testvér, nagyszülő, komák, őket név szerint is említik. A kántor a halott nevében első személyben búcsúzik. Elmondja, hány évig voltak házások, hány éve él özvegyességben, hány gyermeke van. Ezt a szöveget a kántor állítja össze, egyházi énekek dallamára elénekli. A szövegezésben arra törekszik, hogy minél szívzaggatóbb legyen. Ilyenkor felerősödik a jajszó. A búcsúztatót pénzért írja a kántor, s ha kívülállóként több ilyen búcsúztatót meghallgatunk, sablonosságot fedezünk fel bennük. Sok az átfedés. Mai szemmel nézve giccses, irodalmi igényesség nélkül megírt, ponyvára emlékeztető műfaja

a temetési szertartásnak. Szövege csak funkcionális, egy bizonyos célt hordoz, azt, hogy minél szívhezszólóbban, szívfacsaróbban szóljon a hallgatóságához.

A kántor 15–20 évvel ezelőtt megírt búcsúztatókat használ alapul, melyekben az egyéni sors jut kifejezésre. Használatuk kisebb-nagyobb módosításokkal hagyományozódik. Érzelmileg mindig erősen befolyásolja a gyászoló tömeget. A szöveg összeállításánál mindig nagyon fontos a *rím*, fő tényezőnek tekinthető, ezért gyakran elképesztő szövegösszeállítások, értelmetlenségek születnek. A megmaradt halottbúcsúztatók nem tartalmaznak évszázados nyelvi régiségeket.

A halotti búcsúztató szövege szigorúan tartja magát az örök igazsághoz: a halottakról vagy szépet és jót, vagy semmit. Hát ez néha nehézségek elé állította a kántort, hiszen szépet kellett mondani és siratnia is azt a halottat, kinek távozása sokszor megkönnyebbülést jelentett a családnak és környezetének.

A kántor búcsúztatója végén elsiratták a hozzátartozók a halottat. Hogy ki hogyan zokogott, azt megfigyelték az egybegyűltek, s megszólították, ha túlzottan vagy nem eléggé szívből fakadóan sírt.

A gyászszertartást a temetési énekek és imák, a prédikáció és a búcsúztató eléneklése jelenti. A koporsót az udvarból a halálmadarak lábbal előre vitték ki a kapun. A temetési menet élén vitték a fejfát, ezt a körösztyerek, illetve a keresztzülő. A keresztre is az ő virágcsokruk kerül. Régebben ez többnyire művirágból készült. A fejfát gyakran a család faragta, csak évszámot nem raktak rá. Az akácfaiból faragott bizonyult a legidőtállóbbnak.

A szertartás végeztével a halottasemberek eligazították a menetet. A menetben a járdán elől ment az atya és a kántor, az énekesek, a legközelebbi hozzátartozók, majd a végtisztelői. Ahol a temetési menet elhaladt, ott a boltosok, vendéglősök becsukták az üzletet, a spalettákat behajtották. Az arra járók megálltak, a lovaskocsik félrehúzódtak, megvárták, míg a menet elhalad.

„Vótak parádés temetések, gyászkocsi négy lóval. Vót üveges gyászkocsi is, de vót olyan is, aminek csak a négy állványa vót. A szegényebbeket két lóval húzták, a gazdagabbakat négy lóval. Mindené fizetni köllött: a lovaké, a kocsijé, a lovon a pokrócé, az árvalányhajé a ló fején, meg a kocsifüggönyöké. A szegények meg sötétedéskor temettek, mert szégyellték, hogy nincs fekete lópokróc, meg bokréta, meg olyan dísz. Csak egyszerű közönséges ló. Néha arra se tellett, hogy a gyászkocsi

meg a lovak árát megfizessék. A saját lovuk vitte ki a szekéren. Ki hogy bírta” (Márkus J.).

Amikor kivitték a kapun a koporsót, valaki, aki utoljára maradt a házban, fogta a seprűt, lapátot és összesöprögetett. Ezt azért csinálták így, hogy a halott ne térjen vissza. Mert sokan hitték, hogy visszatér, főleg, ha nem akart még meghalni. Volt, aki nem hitt benne, csak megszokásból csinálta.

A temetés napjának a reggelén az elhunyt lelki üdvéért gyászmisét tartottak, ezen többnyire a családtagok vettek részt.

A sírgödörhöz érve a koporsót letették a földre, s a családtagok megcsókolták a koporsón levő feszületet, majd a gyászszertartás emberei (a halálmadarak) leengedték a két méter mély sírgödörbe. Hozzá tartozói földet, rögtön dobtak rá, és elmondták a miatyánkot. A rögdobás hiedelme a katolikus egyház szavaiból ered: porból lettél, porrá válsz. A pap megszentelte a sírgödörbe engedett koporsót. A koszorú- és virágadományokat a sírásók ráhelyezik a sírhantra, s csak ekkor távozik a család.

A temetési szertartás a koporsó lezárásától a sír behantolásáig tart.

Hazaérve kezet mostak, télen meg hóval megdörzsölték a kezüket. Ezt azért csinálták, hogy ne vigyék be a házba a halált. Akkor is kezet mostak, ha csak látogatni voltak a temetőben.

Templomból való temetés Kishegyesen nem volt szokásban. Csak egyházi személyeket ravataloztak föl templomban: a papokat, az orvosokat, a bírót.

A sírt általában két méter mélyre ásták ki. Ha egy sírba két halottat szándékoztak temetni, padmalyt ástak, bemélyedést, ahová a koporsó befért. Ezt csak a temetés napján ásták ki, hogy ne omoljon be. Ritkán temettek kettőt egy sírba. Mindenkit sorba temettek, csak az öngyilkosok voltak a temető árokpartján. Nem volt divat sírhelyet venni. „No, vótak azé kivételek. Ott megláccik, azok a nagy márványok. A nagygazdák a temető bejáratához temetkeztek, kriptákba. Olyanok, mint a Fodorok, Mátyusok, Szőkék” (Márkus J.).

A cigányoknál még ma is élő szokás, hogy amikor kiviszik az elhunytat a házból, egy vödör vizet öntenek utána, hogy a szellem, ha visszajön, majd elcsúszik rajta, és nem bír bemenni a házba. Körükben hallottam az ajjazni szót, nekik ez ugyanazt jelenti, mint másoknak a sírásás. A szó sumer eredetű, és az ajaz szóból ered, ami annyit jelent: ajjazni.

FIZETÉSI SZÁMLA

Hornyák temetkezési vállalkozó számlája 1927-ből

1 db díszes koporsó;
 1 db selyem szemfedő;
 6 szál nagy gyertya;
 2 csomag . . . (olvashatatlan);
 1 db nagy koszorú;
 gyászkarzalag;
 gyászszerű zsebkendő;
 gyászkocsi, négyes fogat;
 ravatalozás;

Összesen: 3000

Köszönettel felvettük

Számla az egyháztól 1974-ből

Temetés	17 000 dinár
Búcsúztató	24 000 dinár
Harangozás	20 000 dinár
Lélekharang	2 000 dinár
Szent Mise	7 000 dinár

Összesen: 70 000 dinár

Számla Mátyástól

Kocsidíj	15 000 dinár
Gyászkocsi	5 000 dinár
Ravatalozó	10 000 dinár
Testőrök	12 000 dinár
Gyászfal	1 500 dinár
Készítő	3 500 dinár

Összesen: 47 000 dinár

Számla nélkül

Énekes mise	12 000 dinár
Sírásó	20 000 dinár
Sírhely	20 000 dinár
2 db gyászkendő	10 400 dinár
1 db gyászkendő	5 200 dinár
Útiköltség Szikicsre	1 000 dinár

Összesen: 68 600 dinár

Temetés

Koporsó	138 355 dinár
Koporsóbetét	7 150 dinár
Deszkaalj	9 035 dinár
Szemfedél	3 000 dinár
Fejfa kereszt	9 070 dinár
Gyászlap	800 dinár
Koszorú	16 135 dinár
Koszorúszalag	2 750 dinár
Nejlon	1 275 dinár
Koporsó kereszt	400 dinár
Gyászszalag	2 295 dinár
Keresztbetűk	2 200 dinár
Zsebkendő	46 800 dinár
Összesen:	239 265 dinár

1995, Igazolás a plébániáról

1. Tem. stóla	39 dinár
2. Énekek	15 dinár
3. Lélekvers	7 dinár
4. 10 vers	70 dinár
5. Kápolna	15 dinár
6. Sírhely	25 dinár
7. Lobogók	7 dinár
8. Lemaradt egyházi adó	20 dinár
9. Egyebek	7 dinár
10. Szent Mise	20 dinár
Összesen:	225 dinár

REKVIEM Temetkező Vállalat

Sírásásért, koporsó kiviteléért	150 dinár
------------------------------------	-----------

PAX Temetkezési Kellékgyártó Cég (Matyi)

Koporsó	380 dinár
Dískereszt	10 dinár
Belső borítás	37 dinár
Szemfedő	66 dinár
Kereszt	45 dinár
Betű, szám	12 dinár
Gyászszalag	3 dinár
Útiköltség	45– 25 dinár
Összesen:	623 dinár

TEMETÉS UTÁNI TEENDŐK

Takarítás

A temetés után nagymeszelést, nagymosást csináltak. Mindent fölfrissítettek. Összement a család, a nagykotlában vizet melegítettek. Az elhunyt ruháit kiválogatták, s az érdemesebbeket a szegényeknek adták, a többi a kotlában, kemencében föltüzeltek. Fontos megjegyezni, hogy ezt mindjárt a temetés másnapján elrendezték. Ablakot tisztítottak, fölmázolták a szobákat, a gangot. A házba lassan visszatért az élet, mert élőnek élő a párja, halottnak holt.

Gyász

A halottakat meggyászolták. Az első 2–3 hétben mindennap valaki a családból kiment a sírhoz, majd idővel ez a vasárnapok rendjébe tartozott. Manapság szombatra tevődött át, szombat délután visznek virágot a sírra, hogy vasárnap reggelre szép legyen.

Ha élettárs vagy szülő halt meg, a gyász egy évig tartott. Gyermekek elvesztésekor hat hónap, testvér esetében úgyszintén.

„Olyan nem vót, hogy apámat vagy anyámat nem gyászolom egy évig, azt nagyon lenézték. Kötelező vót a fekete ruha meg a fekete kendő. Hajadonfőve szégyen vót gyászolni. Temetésre sem jártak újatlan ruhában és hajadonfőve” (Török P.).

A századelőn még gyászoltak fehérben. Török Piroska (nyolcvanéves) szülei elbeszéléseiből emlékszik, főként a fiatalabbak viseltek fehér gyászruhát a fejükön fehér lepedőszerű kendővel.

A fehér színről azt tartották, hogy távol tartja az ártó, gonosz hatalmakat.

Régen jobban tartották magukat a fekete gyászruha viseléséhez, ma minél előbb le akarják vetni. Van annyi gond meg baj, hogy mindenki menekül a gyásztól. Azt vallják, hogy belül kell gyászolni. Sokan állítják, hogy nem mutogatni kell a gyászt, hanem belülről kell érezni. Imádkozni kell sokat az elhunytért. Elvetemült embernek tartják azt, aki nem gondozza szülei sírját, aki nem visz hetente virágot hozzátartozóira.

Ima a halottakért

„Anyám imafüzeteit még az életében szétoztotta, sok imakönyve vót, több mint százéves is vót köztük. Gyakran imádkozott a halottakért

meg a könnyű halálért is. És ez a kettő együtt megy. Mert amit magadnak akarsz, azt másoknak is akard. Jézus így mondja. Amikor másért, a tisztítótűzben levőkért meg a betegekért imádkozunk, magunknak is jót teszünk. Ha halottal álmodunk, az jelentheti azt is, hogy eső lesz. Ezt állítom, mert volt időm megfigyelni. Meg azt is mondják, hogy imát kér a halott. Mert hitünk tanítása szerint segíthetünk odaát is, ha imádkozunk értük, és kérjük Mária közbenjárását. Mindig viszek ki gyertyát, ha virágot nem is viszek. Úgy szeretek imádkozni, olyan, mint a lélek lángja. Ez nagyon erős szokás” (Szóke V.).

A legtöbb sírfeliraton is az imádkozással kapcsolatos szöveg található.

„E sírnál ereszkedjél térdre,
Kit szíved szeretett, imádkozzál érte.”

Gyászmise

„Valamikor nem vót kötelező a gyászmise, ma sem az, csak a Tóth atya óta a kántor beleszámít egy misét a temetés árába. Ezenkívül minden évben van egy megemlékező mise az elhunytért, legtöbbször halálának évfordulóján, amíg él a legközelebbi hozzátartozó. Mise előtt kimegyünk a temetőbe. Rendbe tesszük a sírt, viszünk rá virágot” (Csordás M.).

„A Hárs Aladárnak az apám tartotta a földjét, oszt mindig mondta, hogy el vannak a népek keveredve, hogy mit kínlódnak a misével, hogy mé akarnak mindig misét. Mert aszondja, hogy mindennap van élőé, holté mise. Vót neki negyven lánc földje, meg az egyháznak is, oszt nem vótak rászorulva, most meg nincsen semmi, rá vannak szorúva. Azelőtt mikó vótak a misék, a fekete koporsó mindig ki vót állítva a templom közepére. Most nincs kint” (Pecze M.).

„Amikó hazagyüttünk Torjancirú (az adatközlő ott volt a baranyai összeütközésnél, amely a legvéresebb összeütközés volt a balkáni konfliktusban, melyben a hegyesi fiatalok kényszerből részt vettek), rögtön összehoztak egy gyászmisét az ottmaradtakért, meg egyet miértünk, mindnyájunké, hálából. Mind a kettőnek helyeseltem a megtartását. Isten tényleg megmentett minket, akik meg elestek, azoknak meg úgy segített gyors halállal. De aztán elkezdődött, hogy megin mise, meg a háború ellen mise, meg mindené. Akkor azt mondtam, hogy ez nem jó, hogy ilyen hírverést csinálnak. Ez már nem miértünk van, meg a szen-

vedőkért, hanem a politikusokért. Hát ebből ne csináljon pízst még a papság se, de a politikusok se szerezzenek ilyen áron dicsőséget maguknak, jó pontokat. Mer jártak ám a misékre, akik azelőtt a templom tájékára se mentek. Úgyhogy nem mentem utána. Meg a bajtársak is mondták, hogy nekik is elégük lett hirtelen.” (Az adatközlő kérésére nevét nem közöljük.)

Halottak napja

Mindszentek napján már elkezdődik a temetőlátogatás. Este van a halottakért mondott mise. Valamikor, nagyon régen, ameddig az emlékezet elér, éjfélkor megszólaltak a halottakért a harangok, azt jelezték, hogy a vigasztagnak vége. Azután elmaradt az éjféλι harangszó, helyette este héttől nyolc óráig zúgtak a harangok. Ma már nem szólnak ilyen hosszan. Ezen az estén együtt volt a család, gyertyát gyújtottak, s elénekelték a fájdalmas rózsafüzér egy tizedét. Kalácsot sütöttek, buktát, amelyet az asztalon hagytak egész nap és éjjel, hogy elhunyt hozzátartozóik ehessenek belőle. Halottak napján nem hallgattak rádiót, nem néztek tévéműsorokat, s kocsmába sem mentek.

Pintér Lajos (Kecskemét): Fenyőrigó-remény (próza) 699
Jódal Rózsa: Szemeteskukák Szent Johannája (novella) 701
Varga Sándor versei 709

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Faragó Kornélia: A zárt tágasság paradoxona 713
Varga István: Mítosz a tökéletes nyelvről: története és lerombolása 719

NÉPRAJZ

Szőke Anna: Kishegyesi temetkezési szokások 726

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma,
a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, a Nemzeti Kulturális
Alapprogram, valamint a budapesti Illyés Közalapítvány támogatta

---

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2000. szeptember. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57-216. – Szerkesztőségi fogadóóra esütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-603-8-10750-es zsrószámára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079